

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı/Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı

M. FOUCAULT'DA SPESİFİK ENTELEKTÜEL OLGUSUNUN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Sıtkı AKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ERKUL

SİVAS

Aralık 2011

**M. FOUCAULT'DA SPESİFİK ENTELEKTÜEL OLGUSUNUN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Sıtkı AKIN

Cumhuriyet Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Sosyoloji Anabilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır

SİVAS

Aralık 2011

KABUL VE ONAY

Sıtkı AKIN'ın hazırlamış olduğu “M. Foucault'da Spesifik Entelektüel Olgusunun Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma 09/Aralık/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, “Sosyoloji Anabilim Dalı/Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı”nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali ERKUL, (Başkan/Danışman)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK, (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Fatih Arslan, (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.../...../

Prof. Dr. Mehmet Arslan

Enstitü Müdürü

ÖZET

AKIN, Sıtkı, “M. Foucault’da Spesifik Entelektüel Olgusunun Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

Bu çalışmanın temel amacı, M. Foucault’nun düşünce dünyasından yola çıkarak onun “Spesifik Entelektüel” dediği entelektüeli değerlendirmektir. Bu amaca ulaşmak için kuramsal bir çalışma yapılmıştır. Foucault’nun hemen hemen bütün eserleri incelendiği gibi, bu konu üzerinde yapılan çalışmalar da incelenmiş ve sistematik bir biçimde sunulmaya çalışılmıştır. Foucault, entelektüel olgusu üzerine kafa yormuş bir düşünür olduğu gibi, kendisi de önemli bir düşünür ve entelektüeldir. Evrensel doğru ve hakikatlerden yola çıkan evrensel/geleneksel entelektüel döneminin kapandığını vurgulayan Foucault’ya göre, artık günümüzde geçerli olan yeni entelektüel, spesifik entelektüeldir. Spesifik entelektüeli, bilgisini ve gerçekle olan ilişkisini, politik alanda iktidara karşı kullanan kişi olarak tanımlayan Foucault, böylelikle evrensel/geleneksel entelektüelin yerine spesifik entelektüeli koyar.

Anahtar Sözcükler: Modernite, iktidar, bilgi, etik, disiplin, entelektüel, evrensel, geleneksel, spesifik.

ABSTRACT

AKIN, SİTKİ, “An Evaluation of The Specific Intellectual Phenomenon in M. Foucault”, M.A. Thesis, Sivas, 2011.

The aim of this study is to evaluate **“specific intellectual”** (as M. Foucault called) based M. Foucault’s views. To reach this aim a theoretical study has been done. Almost every work of M. Foucault was evaluated in addition to other works related to this subject in order to have a systematic study. M. Foucault is a very significant and distinguished intellectual scholar dealing with **“intellectuality”**. According to Foucault **“Universal / traditional intellectuality, depending on universal right and truth, is no more valid, but what is more important nowadays is specific ‘intellectuality’”**. Foucault, using **“specific itellectuality”** and its relation with truth against the ruling force in political arena, replaces **“universal / traditional intellectuality”** with **“specific itellectuality”**

Key words: modernity, ruling force, knowledge, ethic, discipline, intellectuality, universal intellectuality, specific intellectuality

ÖNSÖZ

Foucault, bir deryadır. Disiplinlerarası çalışan Foucault, düşünce dünyamıza ve özellikle de sosyal bilimler alanına büyük katkılar yapmıştır. “Akıl üzerine çalışacak kadar deliydim; şimdiyse delilik üzerine çalışacak kadar akıllıyım” diyen Foucault; delilik, cinsellik, hapisane gibi “öteki” konumunda olan birçok olguyu sorgulamış ve sorgulamayı, olumsuz bir durumun giderilmesinin vazgeçilmez eylemi olarak görmüştür. Foucault’nun bu önemli yönü bile, onu önemli bir düşünür ve entelektüel kılmaktadır.

Bu çalışmanın ana eksenini, Foucault’dur. Çalışmanın tamamıyla Foucault’ya ait olabilmesi için Foucault merkezli çalıştık ve bundan dolayı da, elden geldiğince çalışmayı kısa ve öz tutmaya özen gösterdik. Gerek bu çalışmada ve gerekse de lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim hayatı boyunca bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Ali ERKUL’a teşekkür ederim.

Sıtkı AKIN

Aralık – 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

A. M. FOUCAULT'NUN HAYATI, ESERLERİ VE YÖNTEMİ	4
A1. Hayatı.....	4
A.2. Türkçe'de Yayımlanmış Foucault'nun Başlıca Eserleri.....	12
A.3. Yöntemi.....	14
B. M. FOUCAULT'YU ETKİLEYEN ÖNEMLİ BAZI DÜŞÜNÜRLER.....	18
B.1. F. Nietzsche (1844-1900).....	18
B.2. Jean Hyppolite (1907 – 1968)	20
B.3. Gaston Bachelard (1884 – 1962)	21
B.4. Georges Canguilhem (1904-1995).....	22
B.5. Georges Bataille (1897 – 1962).....	23
B.6. Martin Heidegger (1889 – 1976)	24

II. BÖLÜM

M. FOUCAULT'DA İKTİDAR, MARKSİZM VE PSİKANALİZM.....	25
A. M. FOUCAULT'DA İKTİDAR İLİŞKİLERİ	25
B. M. FOUCAULT ve MARKSİZM	37
C. M. FOUCAULT ve PSİKANALİZM	42

III. BÖLÜM

A. M. FOUCAULT'DA SPESİFİK ENTELEKTÜEL OLGUSU	47
---	----

A.1.Kavramsal Çerçeve	48
A.1.1. Literati.....	48
A.1.2. Entelijansiya.....	49
A.1.3. Münevver	50
A.1.4. Âlim	51
A.1.5. Arif.....	51
A.1.6. Aydın.....	52
A.2. Sosyo-Kültürel Bir Olgu Olarak Entelektüeller	53
A.3. Spesifik Entelektüeller.....	62
A.4. Entelektüeller ve İktidarlar	69
B. M. FOUCAULT'YA YÖNELTİLEN KİMİ ELEŞTİRİLER.....	74

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	78
KAYNAKÇA.....	83

GİRİŞ

Foucault'nun 25 Haziran 1984'teki ölümünden bir süre sonra gerçek anlaşılmıştı. Fransa'nın en saygın kurumlarından birisi olan Collège de France'ta "Düşünce Sistemleri Tarihi" profesörü olan Foucault AIDS'ten ötürü ölmüştü. Foucault'nun eşcinsel olduğu bir sır değildi; fakat uzun zamandan beri beraber olduğu Sosyolog Daniel Defert'in bile onun AIDS'li durumundan haberi yoktu. Son yazılarında hayatının ilkesini "kendinden kopma" ve "yoldan çıkma" gibi kavramlarla özetleyen Foucault, belli ki bu durumunu pek de önemsemiş değildir.

Foucault, kitaplarının molotof kokteyli ya da mayın tarlası gibi olmasını ve tıpkı donanma fişekleri gibi kullanıldıktan sonra kendilerini yok etmelerini istemiştir. Böyle bakınca da kitapları, onun her zaman delilikle, hapisanelerle, cinsellikle ve daha doğrusu iktidarlarla ilgili kişisel sorunları çerçevesinde oluşmuştur. Kim olduğumu sormayın ve benden aynı kalmamı beklemeyin, belgelerimizin düzenli olup olmadığıyla ilgilenmeyi bürokratlarımıza ve polisimize bırakalım diyen Foucault, modernitenin disiplinci yönlerini kendi yaşamında görmüş ve buradan yola çıkarak modernitenin soykütüğünü ortaya çıkartmaya ve başka yaşam alanları arayışı işine girişmiştir.

Foucault müthiş düzeyde bağımsızdı ve kendisiyle başkalarının özgürlüğüne en başlardan itibaren büyük önem vermekteydi. Baskıya duyduğu nefret en karmaşık ve derin tartışmaların ortasında patlak veriyordu. Kendisinin çok sınırlı bir kesime hitap eden eserlerini bile çeşitli zorbalıklara karşı koyanlar için birer "alet çantası" olarak görmekteydi ve bu niyet istediği etkiyi sağlamıştı. Foucault: psikiyatri karşıtı hareketin, hapisane reformlarının, toplumsal hayatta 'öteki'leştirilenlerin kahramanıydı.

Denilebilir ki Foucault'nun bütün çalışmalarında görülen özellik, muhalif/eleştirel duruş ve 'öteki'lik duygusudur. Kendi kimliğinden dolayı hep bir 'öteki' duygusuyla yaşamış ve Batı kültürünün önyargılarıyla mücadele eden Foucault, hem kendi ülkesi olan Fransa'da ve hem de başka ülkelerde zorbalığa karşı mücadele etmiştir. Onun mücadelesi, kendi doğrularından başka doğru

tanımayan evrensel/geleneksel entelektüel olarak değil; sadece içinde bulunduğu disiplinlerin izin verdiği bir danışman olarak somutlaşmıştır. Böylece Foucault, kendisini öncü/lider olarak gören entelektüellerle savaşmış ve başkaları adına konuşmanın, onlar adına eylemenin utanç verici olduğunu ifade etmiştir.

Foucault da kendi neslinin bütün entelektüelleri gibi Sartre'ın gölgesinde büyüdü ve gençliğinde özellikle politik konularda onun etkisinde kalmıştı; ama daha sonra Marksizm ve Fransa'da Marksizmin en temel temsilcisi olan Komünist Parti'ye yönelik tutumundan dolayı aralarında politik ayrılık başladı. Sartre, Marksizm ve Komünist Parti'ye yakınken; Foucault ise eleştirel ve mesafeliydi. Böylece politik görüş ile başlayan ayrılık çoğu konuda kendisini gösterir.

Sartre'dan 21 yıl sonra doğan Foucault, savaş deneyimini politik açıdan bilinçlenmeye başlamış bir yetişkin olarak değil, kafası karışmış bir delikanlı olarak edindi. Savaş sonrası Fransa'nın politik istikrarsızlığı ve belirsizliğinde olgunlaştığında da Sartre'ın etik ve politik mutlaklarından kuşku duymaya başladı ve (Başta Voltaire ve daha sonra Sartre ve R. Aron gibi düşünürleri kastederek) “evrensel entelektüel”, özgür bir ruh, gerçek ve adaletin efendisi adına konuşan bu “evrenin sözcüsü” olarak tarif ettiği bu entelektüel otoriteyi sorgular hale geldi; çünkü Foucault'ya göre, evrensel ahlak değerleri artık toplumsal ve politik sorunlara etkili yanıtlar verememektedir. Evrensel doğru ve hakikatlerin çöktüğüne inanan Foucault, böylelikle kendisini evrenin sözcüsü olarak gören bu tip entelektüel otoritenin de çöktüğünü belirtmiştir.

Foucault'ya göre, bizler sorunlara somut bir biçimde katılanlarca formüleştirecek ayrıntılı yanıtlara gereksinim duymaktayız. Bu durum Foucault'ya göre, ya devletin hizmetinde ya da devletin karşısındayken, yaşam için yararlı olabilecek ya da yaşamı geri dönüşü olmayacak bir biçimde yok edebilecek erki elinde tutmakta olan spesifik entelektüelin, örneğin öğretmen, mühendis, doktor ya da danışmanın alanıdır. Foucault'ya göre bu alan Voltaire'in, ve daha sonra Sartre ve Aron gibi düşünürlerin, değil; Oppenheimer'in alanıdır.

Düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunan, 20. yüzyılın en büyük düşünürlerinden birisi olan M. Foucault, toplum ve birey üzerine getirmiş olduğu özgün görüşleriyle dikkat çektiği gibi, “entelektüel” üzerine olan özgün ve derinlikli görüşleriyle de dikkat çekmiştir. Modern toplumlarda işleyen iktidar, bilgi ve etik/birey arasındaki ilişkileri bütün boyutlarıyla inceleyen Foucault, bu ilişkiler ağıyla modern toplumların, görünmez büyük bir “hapishane/tımarhane”ye dönüştüğünü vurgulamıştır. Bu hapishanenin özgürleşmeye de olanak tanıdığını vurgulayan Foucault, farklı yaşam olanaklarının yaratılması noktasında spesifik/özel entelektüellere de görevler düştüğünü belirtmiştir. İşte bu küçük çalışmada yapmaya çalıştığımız, Foucault’nun düşünce dünyasından hareket ederek onun “spesifik entelektüel” üzerine olan görüşlerini ortaya çıkartmaktır. Bu noktada Foucault’nun eserleri ve Foucault üzerine yazılmış önemli kitap ve makaleler incelenmiştir.

I. BÖLÜM

A. M. FOUCAULT'NUN HAYATI, ESERLERİ VE YÖNTEMİ

A1. Hayatı

Her uygarlığın, toplumun/kültürün bir tarihi gerçekliği vardır. Her uygarlığın, toplumun/kültürün bir tarihi olduğu gibi her insanın da bir tarihi gerçekliği vardır. Bir insanı tüm varlığıyla tanımak/bilmek istiyorsak, bu insanın tarihini ve yaşam biçimini bilmek gerekmektedir; çünkü tarih, hafızadır ve hafıza, insani gerçekliğin en önemli belirleyenlerindedir. Tarih, bizi şekillendirir/biçimlendirir. Tarih, bizi şekillendirip biçimlendirdiği gibi, aynı zamanda dönüştürür; çünkü içinde bulunduğumuz somut gerçekliğimizden kopmak ve uzaklaşmak istediğimizde de tarihi gerçekliğimiz, bir başucu kitap gibi bize yardımcı olur, yol gösterir. M. Foucault gibi önemli bir düşünürü de tanımak/bilmek istiyorsak onun da tarihini, yaşamını bilmemiz gerekmektedir.

M. Foucault, 15 Ekim 1926 yılında Poitiers'de doğdu. Orta derecenin üzerinde bir burjuva konforu içinde yetişti. Annesine miras kalan bir kır evi, Poitiers'de bir ev ve La Baule'de deniz kıyısında bir yazlıkları vardı. Ailesi, çevrede saygı gören varlıklı bir aileydi. Otoriter bir anne ve babası vardı. Anne ve babası sert ve kuralcı gibi görünür; ama diğer bakımlardan Foucault, ablası Francine ve küçük kardeşi Denys ile birlikte normal, mutlu bir çocukluk geçirdi. Ailesi onun tıp okumasını istiyordu – ki babası bilinen önemli bir cerrahtı- ancak o ergenlik döneminde herkesin ona tıp okuyacak gözülle bakmasına isyan etti ve tıp okumadı. Foucault eşcinseldi ve eşcinsel olduğunu fark etmişti, onun bu durumu ailesinin Poitiers'deki saygın imajıyla kesinlikle uyumsuzdu; çünkü eşcinsellik kabul edilen, hoş görülen bir yaşam biçimi değildi. Foucault, bu dönemde başlamak üzere, içinde bulunduğu geleneksel burjuva ahlakından yavaş yavaş uzaklaşmaya başladı(Rodgers-Thompson, 2007:240).

Foucault'nun çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadığı konfor, 2. Dünya (Paylaşım) Savaşı'nın başlamasıyla bozuldu ve aile kendini Alman işgalinin altında buldu. Ordu deniz kıyısındaki yazlıklarını talep edince kır evlerine çekildiler ve kır evlerinin toprağında yetiştirebildiklerini değerlendirmeye

başladılar. Foucault'nun bu kır evinde geçirdiği yaz ayları, hayatında her zaman önemli bir yer edinecektir. “Foucault, Fransız taşrasında burjuva bir ailede doğduğundan, yetişkinlik yaşamının büyük bir kısmını taşralı ve burjuva olan her şeye başkaldırarak geçirdi. Bunda şaşırtıcı bir şey yoktur. Felsefenin geleneksel tarzı ve içeriğine karşı başkaldırıp delilik, seks ve iktidarın önemini betimlemeyi yeğlemesi de, kendi aşırı eğilimleri de göz önünde tutulduğunda şaşırtıcı değildir. Miyop, zeki, şiddete eğilimli ve cinsel açıdan doymak bilmez biri olarak, felsefe, psikoloji ve tarih disiplinlerinin (üzerine titrediği bir sözcüktür!) alanı içinde yapıtlar verdi ve felsefeye yepyeni bir çeşni getirdi, herkesin beğenisine tam uygun olmayabilir; ama kendisinin özenle oluşturduğu imajı ile mükemmel harmanlanmıştır” (Rodgers – Thompson, 2007: 240-241).

Foucault, 1946 yılında Fransa'nın en önemli eğitim kurumlarından biri olan École Normale Supérieure'e kabul edildi. Felsefe ve psikoloji okudu. 1948'de felsefe, 1949'da psikoloji dallarında lisans derecesi aldı. Bu yıllarda birçok önemli ismin yanı sıra ünlü Neo-Marksist düşünür Louis Althusser ve Hegel uzmanı olan Jean Hyppolite'in öğrencisi oldu. Özellikle Louis Althusser, gerek okulda ve gerekse de özel yaşamda M. Foucault'ya yol göstermiştir. Somut bir örnek vermek gerekirse o dönemlerde M. Foucault bir kliniğe tedavi amaçlı yazılmak istiyordu; ama onu bu isteğinden vazgeçiren kişi Althusser olmuştur(Keskin, 2005a:7).

Foucault, 1950 yılında Fransız Komünist Partisi'ne girdi ve 1952 yılında da bu partiden ayrıldı. Foucault'ya göre Komünist parti, geleneksel burjuva değerlerini destekleyen bir partiydi. Her ne kadar da söylemde burjuva değerlerine karşı olduğunu söylese de bu kuruluş, pratikte burjuva değerlerini destekliyordu. Bu kuruluşta eşcinsellere karşı bir hoşnutsuzluk vardı. Komünist bir eşcinsel veya eşcinsel bir komünist olmak partinin lügatında yoktu. “Foucault, bir söyleşisinde söylediğine göre, komünizmden asıl kopuşu, İsvaç'ten sonra gittiği Polonya'da, Komünist Partisi'nin toplum hayatındaki otoriter ve yasakçı ağırlığını gördükten sonra oldu” (Timur, 2005: 44). Fransız Komünist Partisi'nde gördüğü geleneksel burjuva değerlerinin yanında, gerek

Polonya deneyimi ve gerekse de Sovyet Rusya'daki uygulamalar Foucault'nun Komünizmden kopuşunu hızlandırmıştır.

Foucault, bir süre hastanelerde psikolog olarak çalıştı. Buralarda tıp dünyasının mantığı ve işleyişi noktasında farklı bir düşüncesi oluşmaya başladı. 1953 yılında Althusser'in yerine École Normale'de felsefe asistanı oldu. Psikoloji eğitimine devam etti ve Paris Psikoloji Enstitüsü'nden psikopatoloji ve deneysel psikoloji diplomalarını aldı. Marksist bir bakış açısıyla yazmış olduğu ilk kitabı "Akıl Hastalığı ve Kişilik" 1954 yılında yayımlandı. Foucault, 1954 yılında Akıl Hastalığı ve Kişilik başlığını taşıyan ilk kitabını yayımladığında, Marksist düşünce çerçevesinde varoluşçu bir fenomenoloji geliştirme arayışı içindeydi. Foucault, daha sonra Georges Dumézil'in tavsiyesiyle İsveç Uppsala'daki Maison de France'e direktör oldu. "Uppsala'da 1954'ten 1958'e kadar Fransızca öğretti, dersleri onun çok özel ilgilerine uyacak gibi şekillendirilmişti, örneğin bir dersin konusu, 'Fransız Edebiyatında Aşk; Marguis De Sade'dan Jean Genet'ye' idi. Uppsala'dayken toplum ve delilik arasındaki ilişki üzerine çalıştı; intihar ve ölümden, ilmeğin ucundayken yaşam olasılığının kayıp gitmesinin tarifsiz bir haz olması fikrinden büyülenmesine dair sürekli işaretler vardır. Fakat aşırıya kaçan düşkünlükleri de yok değildir. Bir jaguar satın aldı ve kimi zaman sarhoş halde onunla hız yapmanın tadını çıkardı. Pek erkek arkadaşsız da kalmıyordu. Ama o dönem akademik kariyeri henüz oluşmamıştı ve yaşam tarzını kısmen ailesinden aldığı harçlıkla sürdürüyordu" (Rodgers-Thompson, 2007: 245).

Foucault, Fransa'nın boğucu havasından bunaldığı için İsveç'e gitmişti. İsveç'teki yaşamın daha özgürlükçü olduğunu düşünmüş ve orada daha rahat yaşayabileceğini ümit etmişti; ancak görünen odur ki İsveç'te de beklediğini bulamamış. İsveç'te 'Klasik Çağda Deliliğin Tarihi' üzerine çalışmaya başladı. 1958'de İsveç'ten ayrılıp önce Varşova'ya, ardından 1959'da Hamburg'a gitti. 'Deliliğin Tarihi'ni tamamlayıp 1961 yılında bu eserini doktora tezi olarak savundu. Foucault, bu eserdeki amacını şöyle belirtiyordu: "Deliliğin Tarihi'nde on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında ortaya çıkan, deliliği kavrayan ve bilen rasyonel insanın doğuşu ile anlaşılmaya ve belirlenmeye elverişli bir nesne

olarak deliliğin kendisi arasındaki etkileşimle belirlenen bu kolektif, çoğul deneyimi anlamaya çalıştım” (Foucault, 2004: 83-84).

Foucault'nun ilk dönem yazılarında ‘akıl hastalığı’ dünyayı algılamanın ve varolmanın bireysel bir durumu olarak tarif edilir ve analiz bireysel bir hastanın deneyimine odaklanır. Şimdi ise ‘mantık yokluğu’ olarak görülenin, aklın dışta bırakılması ve kovulmasının ürünü olarak görülmeye başlar. Foucault, basına verdiği ilk röportajında belirttiği gibi ‘delilik ancak toplum içinde var olur’; çünkü mantık yokluğunun yapısını belirleyerek bunu yaratan toplum ve onun kurallarıdır. Klasik çağın anlayışı, Ortaçağ ve Rönesans’ta mümkün olan delilikle kurulan diyalogu kopardı ve onu sessizliğe gömdü. Foucault, bu önemli kitabında bu sessizliğin arkeolojisini ve tarihini ortaya çıkarmaya çalışır (Macey, 2005: 64).

Foucault, 1961 yılında Gilles Deleuze’le tanıştı ve bir yıl sonra Georges Bataille’in kurduğu Critique dergisinin yayın kuruluna girdi. Hem Deleuze ve hem de Georges Bataille her zaman Foucault’nun hayatında önemli bir yer edinmiştir. Foucault, 1962 yılında ‘Kliniğin Doğuşu’ adlı kitabını yayımladı. Alt başlığı ‘Tıbbi Algılamanın Kazıbilimi’ olan bu eserde Foucault, tıbbi görüşün bir arkeolojisini inceler. 19. yüzyılın başında modern hastane, akıl hastanesi, hapisane gibi bir dizi denetim kurumları ortaya çıkmıştır. Akıl hastaneleri, akıl hastalarının tedavisi ve ıslahını amaçlıyordu. Oysa ki asıl amaç, modern kapitalist toplumun disipline edici, ıslah edici, denetleyici teknikleriyle kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu üretken, itaatkar, normalleştirilmiş insan tiplerinin üretilmesini hedefliyordu.

Foucault'nun 1966 yılında, ilk baskısı bir ayda tükenen ve büyük tartışmalara neden olan, ‘Kelimeler ve Şeyler’ adlı kitabı yayımlandı. Bu hacimli kitapta ‘insan bilimlerinin doğuşuyla beraber insanın ölümü’nü duyuran Foucault, Batının hakim olan geleneksel düşüncesini hedef alıyordu. Felsefe ve insan bilimlerindeki bütün hümanist geleneği karşısına alarak ‘insan’ kavramının yapmacıklığına vurgu yapmış ve bu kavramın soykütüğünü ortaya çıkartmıştır. Foucault'nun gözünde “insan bilimleri etiketi altında ortaya çıkan disiplinler, aslında öznelliğin dayanağı olan, fakat onun kendisiyle bilinçli

buluşmasına geçit vermeyen tayin edici “yapı”ları (biyolojide “canlı”yı, dilbiliminde “dil”i, ekonomide “üretim alanı”nı) betimliyor ve gerçekte insanın “doğumu”nun bir hata eseri olduğunu ifade ediyordu. Bu yüzden insanın yakında ölmesi de kaçınılmazdı” (Timur, 2005: 59-60). Böylece 19. yüzyılda Tanrı’nın ölümünü duyuran Nietzsche’den sonra, Nietzsche’den etkilenen 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Foucault da insanın ölümünü ilan ediyordu. ‘İnsan’, 19. yüzyılın insan bilimleri tarafından yaratılmıştır ve bir gün gelecek ki bu insan da yok olacaktır.

Jean Paul Sartre ve Komünist Parti’ye yakın entelektüellerin saldırısına uğrayan Kelimeler ve Şeyler çevresinde 1960’lı yılların moda akımı olan yapısalcılıkla ilgili sert bir polemik yaşandı. Bu tartışmalardan ve Fransa’nın boğucu geleneksel havasından tekrar sıkılan Foucault bu defa Tunus Üniversitesi’nde felsefe profesörü olarak çalışmak üzere Fransa’dan ayrıldı. Tunus’ta antiemperyalist gösteriler düzenleyen öğrencilerle işbirliği yapan ve Mayıs 1968 olaylarından sonra Tunus polisinin sürekli denetimi ve tacizi üzerine Paris’e dönen Foucault, yeni kurulmuş olan deneysel Vincennes Üniversitesi’nde felsefe bölümünün başına geçti ve burada bir yıl boyunca ders verdi. 1969’da Tunus’ta tamamlamış olduğu ve Kelimeler ve Şeyler’de kullandığı yöntemi açıklama denemesi olan “Bilginin Arkeolojisi” adlı eseri yayımlandı. Foucault, bu kitabında bilimsel söylemlerin yapısıyla ilgilenir. Bilimsel söylem diye niteleneni bilimsel olmayan söylem diye nitelenenden ayırmaya olanak tanıyan, bütünüyle yeni bir “söylem rejimi”nin arkeolojisini yapmaktadır.

Foucault 1970 yılında Fransa’nın en prestijli kurumlarından birisi olan Collège de France’ta kendisi için kurulmuş olan ‘Düşünce Sistemleri Tarihi’ kürsüsüne seçildi ve burada 1984’te ölene dek derslerine devam etti. Foucault, “yeni öğretim yuvasıyla beraber Paris’e istikrarlı bir şekilde yerleşmiş, iki valiz arasında geçen göçebe hayattan kurtulmuştu” (Timur, 2005: 66). Foucault, bu dönemde ayrıca ‘G.I.P. Hapishaneler Üzerine Enformasyon Grubu’ adlı oluşumun kurucularından biri oldu. Hapishaneler Üzerine Enformasyon Grubu’nun amacı, 8 Şubat 1971’de Foucault tarafından okunarak basına

dağıtılan G.I.P manifestosunda şöyle ifade ediliyor: “Hiçbirimiz hapishaneye girmeyeceğimizden emin değiliz. Bugün her zamankinden de az eminiz. Gündelik hayatımız üzerinde polisin sıkı denetimi artıyor. Sokakta ve yollarda, yabancıların ve gençlerin etrafında. Düşünce suçu yeniden ortaya çıktı. Uyuşturucuya karşı önlemlerde keyfilik artırıldı. “Gözaltı” koşullarında yaşıyoruz. Adalet aşıldı deniyor bize. Farkındayız. Peki; ama ya aşan polis? Bize deniyor ki hapishaneler aşırı kalabalık. Peki; ama ya aşırı hapsedilen halksa? Hapishaneler üzerine pek az bilgi yayınlanıyor; bizim toplumsal sistemimizin gizli belgelerinden biri hapishane; hayatımızın kara hanelerinden biri. Bilme hakkımız var, bilmek istiyoruz. Bu nedenle yargıçlarla, avukatlarla, gazetecilerle, doktorlarla, psikologlarla birlikte Hapishaneler Üzerine Haberleşme Grubu’nu kurduk. Hapishanenin ne olduğunu göstermeyi tasarlıyoruz: Hapishaneye kim girer, nasıl ve niçin girer, hapishanede neler olur, mahkumların ve gözetim personelinin hayatı nasıldır, binalar, beslenme, sağlık nasıldır; iç tüzük, tıbbi kontrol, atölyeler nasıl işler, hapishaneden nasıl çıkılır ve bizim toplumumuzda hapishaneden çıkmış biri olmak nasıl bir şeydir? Bu bilgileri bulacağımız yer resmi raporlar değildir. Bu bilgileri hangi sıfatla olursa olsun hapishane deneyimi olanlardan ya da hapishaneyle bir ilişkisi olanlardan istiyoruz. Onlardan bizimle ilişkiye geçmelerini ve bildikleri şeyleri bize iletmelerini rica ediyoruz. Reform istemek bizim işimiz değildir. Biz sadece gerçeği göstermek istiyoruz. Ve bunu derhal göstermek istiyoruz. Çünkü vaktimiz yok. Bizi neyin tehdit ettiğini bilmek iyidir, ama kendimizi nasıl savunacağımızı bilmek de iyidir. Bilgi vermek, edinmek ve çalışmaya katılmak isteyen herkes G.I.P’e yazabilir” (Foucault, 2000:100).

Foucault, gerek bu grup gerekse de adalet, tıp, psikiyatri ve cinsellikle ilgili bir dizi mücadele çerçevesinde yeni bir politik mücadele biçiminin öncülüğünü yapmıştır. Geleneksel parti ve politikaların dışına çıkan bu mücadele biçimi yeni bir eylem anlayışı ve yeni bir entelektüel anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu entelektüel anlayış, başkalarına üstten bakıp onlar adına konuşan geleneksel entelektüel değil, kendi alanında proje, taktikler ve stratejiler sunan spesifik entelektüeldir.

Foucault'nun değişiyle, “Entelektüel, artık öğüt vericilik rolü oynayamaz. Proje, taktikler, saptanması gereken hedefler; bunları bulmak için çırpınıyorlar ve bunlar için mücadele ediyorlar. Entelektüelin yapabileceği şey, analiz araçları vermektir ve günümüzde bu esasen tarihinin rolüdür. Gerçekten de, şimdiki zaman hakkında, dayanıksızlık çizgilerinin nerde olduğunu, güçlü noktaların nerede olduğunu, -bugün yüz elli yıllık bir örgütlenmeye göre- iktidarların nelere bağlı olduğunu, nereye yerleştiklerini ortaya çıkarmayı sağlayan yoğun, uzun bir algı gerekmektedir. Başka deyişle, mücadelenin topografik ve jeolojik bir ölçümünü yapmak gerekmektedir. Entelektüelin rolü budur. Yoksa ‘sizin yapmanız gereken budur’, demek değildir kesinlikle” (Foucault, 2007:45)

Foucault, 1973'te Jean Paul Sartre ve Maurice Clavel'le birlikte Libération gazetesinin kuruluşuna katıldı. Foucault, Sartre'la ideolojik ve düşünsel anlamda çok farklı konumlarda olmalarına rağmen bazı etkinlik ve gösterilerde yan yana gelebiliyorlardı. Foucault'nun 1975 yılında ‘Hapishanenin Doğuşu’ adlı kitabı yayımlandı. Bu kitapla birlikte Foucault'nun ünü daha da yayıldı. İktidarın ne olduğu, nasıl işlediği ve yayıldığını; iktidar ilişkileri, taktikleri, stratejileri ve iktidar/bilgi/etik ilişkilerini çözümlediği bu kitap, modern kapitalist toplumlarında ‘öznellik’i kurma biçimlerinin analizini yapıyordu. Özellikle 19. yüzyılla birlikte modern kapitalist toplumların büyük bir ‘hapishane/tımarhane’ye dönüştüğünü gösteriyordu.

Foucault, 1976'da ‘Cinselliğin Tarihi’ başlıklı ve altı cilt olmasını planladığı dizinin ilk kitabı olan ‘Bilme İstenci’ni yayımladı. Cinselliğin bastırılmadığını, tam tersine modern biyo-iktidar tarafından üretilip bedene nüfuz etmek için bireylere dayatıldığını belirtir. Foucault'ya göre iktidarların en önemli uğraş alanlarından biri nüfustur. Toplumsal sistemin düzenli bir biçimde devam edebilmesi için nüfusun kontrol edilmesi gerekir. Bundan dolayıdır ki cinsellik de iktidarların önemli uğraş alanlarındandır. Cinsellik, “küçücük gözetimlere, her an var olabilen denetimlere, aşırı derecede titizlikle gerçekleştirilmiş mekan uyarlamalarına, belirsiz tıbbi ya da psikolojik muayenelere, beden üzerinde yaratılan gerçek bir mikro-iktidara yol açar; ama

aynı zamanda kitlesel önlemlere, istatistik varsayımlara, toplumsal bünyenin tümünü ya da bütün içindeki grupları ilgilendiren müdahalelere de olanak verir. Cinsellik aynı anda hem bedenin yaşamına, hem de insan türünün yaşamına giriş yolu oluşturur. Ondan, hem disiplinlerin matrisi hem de düzenlemelerin ilkesi olarak yararlanılır” (Foucault, 2003:107). İktidarlar, hem bireyi ve hem de toplumsal sistemi kontrol etmek için cinsellikten yararlanır.

Foucault'nun bu kitabı Sigmund Freud'dan Herbert Marcuse'ye kadar uzanan ve insan hakikatini ve özgürlüğünü arzuların özgürleşmesinde bulan kuramın ağır bir eleştirisiydi. Özgürleşmenin yerine alternatif olarak kendini yaratmayı ve arzunun özgürleşmesi yerine zevki yoğunlaştırmayı öne çıkaran bu bakış açısını bu son kitabın ardından geliştirdi. Altı yıl sonra yayımlanan Cinselliğin Tarihi'nin ikinci ve üçüncü ciltlerine kadar geçen süre içinde önde gelen Fransız entelektüelleriyle birlikte İspanya'dan Polonya'ya çeşitli baskıcı rejimlere karşı yürütülen uluslararası kampanyalara destek veren Foucault'nun bütün bu süreç içerisinde irili ufaklı birçok kitap, makale ve söyleşisi yayımlandı ve Foucault 25 Haziran 1984 yılında AIDS'ten ötürü öldü. Ailesi, gerçek ölüm sebebinin duyurulmamasını istediği için doktorları Foucault'nun kan zehirlenmesinden dolayı öldüğünü duyurmuşlardı (Keskin, 2005a: 9).

Foucault'nun tabutu başında dostu Deleuze, Foucault'dan aldığı şu sözlerle onu uğurluyordu: “Beni dürten neden aslında çok basit. Ümit ediyorum ki bazıları için sadece onu söylemem yetecek. Bu, tecessüstür; her halde biraz inatla sarf edilmeye degecek olan tek tecessüs şekli: Öğrenilmesi uygun görülen şeyleri özümlemek için değil, kendinden kopmak için sarf edilen tecessüs. Bilme hırsı, şu ya da bu şekilde ve mümkün olduğu kadar, bilen insanın yoldan çıkmasını değil de sadece bazı bilgilerin edinilmesini sağlasaydı neye yarardı” (akt., Timur, 2005:39). Foucault, yoldan çıkartmanın, düşünce yapılarını değiştirmenin düşüydü ve Foucault, hep böyle kaldı.

A.2. Türkçe’de Yayımlanmış Foucault’nun Başlıca Eserleri

1. Cinselliğin Tarihi (3c.) (Afa Yayınları, 1986)
2. Söylemin Düzeni (Hil Yayınları, 1987)
3. Annemi, Kızkardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Rivi re (Ara Yayıncılık, 1991).
4. Hapishanenin Doğuşu ( mge Kitabevi Yayınları, 2006).
5. Deliliğin Tarihi ( mge Kitabevi Yayınları, 2006)
6. Ders  zetleri (Yapı Kredi Yayınları, 1992)
7. Ben’in Yapımı (Ara Yayıncılık, 1992)
8. Bu Bir Pipo Değildir (Yapı Kredi Yayınları, 1993)
9. Kelimeler ve Şeyler ( mge Kitabevi Yayınları, 2006)
10. Dostluğa Dair (Hil Yayınları, 1994)
11. Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık (Birey Yayıncılık, 1999).
12. Bilginin Arkeolojisi (Birey Yayıncılık, 1999).
13. Kendini Bilmek (Om Yayıncılık, 1999)
14. Psikolojik ve Ruhsal Hastalık (Birey Yayıncılık, 2000).
15. Entelektüellerin Siyasi  şlevi (Ayrıntı Yayınları, 2007)

16. Özne ve İktidar (Ayrıntı Yayınları, 2000)
17. Büyük Kapatılma (Ayrıntı Yayınları, 2000)
18. Kliniğin Doğuşu (Doruk Yayınları, 2002)
19. İktidarın Gücü (Ayrıntı Yayınları, 2003)
20. Toplumu Savunmak Gerekir (Yapı Kredi Yayınları, 2003)
21. Marx'tan Sonra (Çivi Yazıları, 2004)
22. Felsefe Sahnesi (Ayrıntı Yayınları, 2004)
23. Doğruyu Söylemek (Ayrıntı Yayınları, 2005)

A.3. Yöntemi

Foucault, dünyayı bütün yönleriyle açıklama savında olan her türden küresel kuramsallaştırmaya karşıdır. Birtakım çözümlene biçimlerini baskıcı yollarla dayatmaktan kaçınmaya elden geldiğince özen gösterir. Dizgesellik karşısında eleştirel tutumu asla elden bırakmaz. Nietzsche'den devşirilen bir tarih görüşüne dayanan çalışmalarında belli bir dizgenin sözü edilemezse de, yaptığı çalışmalarda kendini hemen ele veren, altı önemle çizilmesi gereken bir tutarlılık vardır. Nitekim Foucault, Nietzsche'ye olan borcunu soykütüğü* diye adlandırdığı tarih anlayışının genel taslağını verirken açıklamıştır.

Nietzsche'nin 'Ahlakın Soykütüğü Üstüne' adlı kitabı, "şimdi"yi geçmişten ayırarak "şimdinin meşruluğu"nun kaldırmaya yönelik bir çabadır. Foucault'nun yapmaya çalıştığı tam da budur. Bir kaçınılmazlık hattını izleyen tarihçinin tersine o, geçmişi şimdi'den koparır; geçmişin sıra dışılığını tanımlayarak, geçmişi şimdinin yetkesinin altını oyacak biçimde öyküler (Sarup, 2004: 89).

Foucault, soykütük kavramını kullanmadan önce "arkeoloji" kavramını kullanıyordu. Los Angeles'li öğrencilerle yaptığı bir söyleşide arkeoloji kavramını öyle açıklamaktadır: "Arkeoloji" kelimesini iki ya da üç temel nedenden ötürü kullanıyorum. Yunancada Arche, 'başlangıç' anlamına gelir. Fransızcada söylemsel olayların kaydedilme ve ayrıştırılma tarzını ifade eden 'arşiv' kelimesi var. Dolayısıyla 'arkeoloji' terimi, söylemsel olayları bir arşivde kayıtlıymış gibi ayrıştırmaya çalışan araştırma türüne gönderme yapar. Bu kelimeyi kullanmanın bir başka nedeni, bağlı olduğum hedefle ilgilidir. Tarihsel bir alanı, bütünlüğü içinde, bütün siyasal, ekonomik, cinsel boyutları içinde yeniden kurmaya çalışıyorum. Benim sorunum analize uygun nesneyi, söylem olgusunu oluşturan şeyi bulmaktır. Benim tasarım, bir tarihçinin işini

* Soykütüğü: Foucault'nun, iktidar ilişkilerine yönelik çalışmalarında uygulaması nedeniyle felsefenin gündemine yerleşen, yaşanan anın kavranması amacıyla tarihte geriye doğru gidilerek yürütülen araştırma etkinliği. Soykütüksel araştırma etkinliğini Nietzsche'de de görmek mümkündür. Foucault, bu araştırma etkinliğini Nietzsche'den aldığı birçok yerde belirtmiştir

yapmak değil, söylemsel olaylar arasındaki ilişkinin niçin ve nasıl yerleştiğini keşfetmektir. Günümüzde ne olduğumuzu öğrenmek için yapıyorum bunu. Çalışmamı, bugün, başımıza gelen şey üzerinde, olduğumuz şey üzerinde, toplumumuzun ne olduğu üzerinde yoğunlaştırmak istiyorum. Toplumumuzda ve olduğumuz şeyde derin bir tarihsel boyut olduğu kanısındayım ve bu tarihsel uzam içerisinde, yüzyıllar ya da yıllar önce meydana gelen söylemsel olaylar çok önemlidir. Söylemsel olaylara ayrılmaz bir şekilde bağlıyız. Bir anlamda, yüzyıllar, aylar, haftalar önce söylenmiş olandan başka bir şey değiliz biz” (Foucault, 2005b: 186). Arkeoloji kavramıyla neyi kastettiğine baktığımızda da burada, Foucault’nun, soykütük araştırmayla yaptığının aynısını yapmaktadır: Modern Avrupa toplumlarının bedenini, tüm gizliliğiyle açığa çıkartmak. 19. yüzyılda kurumsallaşan Avrupa bilimlerinin “Episteme”* sinin iç yüzünü göstermek. “İnsan” kavramının oluşturulmuş olduğunu ve bir gün yok olup gideceğini göstermek.

Foucault’nun, iktidar(lar)a bakışının yönetsel açıdan en önemli özelliği, iktidarı bir töz olarak anlama çabalarının reddedilmesidir. Ona göre iktidar; mutlak, tek boyutlu bir olgu değildir.

“Foucault, iktidar kavramının, delilik olgusunu incelerken uyguladığı nominalist yöntemle benzerlik gösterdiği söyler. Delilik gibi iktidar da tözsel anlamda var olmaz, iktidar belirli türden ilişkilere verdiğimiz bir isimdir. Foucault da söyleşilerinde açıkça nominalist olmak gerektiğini, iktidarın bir kurum, yapı ya da sahip olduğumuz bir kuvvet olmadığı, iktidarın verili bir toplumda karmaşık, stratejik bir duruma verdiğimiz bir isim olduğunu belirtmiştir” (Deveci, 2005: 29). İktidar olgusu, karmaşık toplumsal ilişkilere

* Episteme: İlkçağ Yunan felsefesinde “kanı” anlamındaki doksaya karşıt olarak kullanılan, “doğru ve bilimsel bilgi” anlamındaki terim. Episteme terimi, Foucault’nun tarihte üstü örtülmüş kimi kavramların ya da deneyimlerin soykütüğünü çıkarırken yaptığı arkeoloji çalışmalarıyla birlikte başka bir anlam kazanmıştır. Foucault’da episteme, tarihin belli bir dönemi boyunca geçerli görülen, kendisinden sonra gelene kadar varlığını sürdüren, içinde dilsel, deneyimsel, bakışsal ve kavramsal olabildiğince değişik öğelerin bir arada bulunduğu, kendi içinde bütünlüklü bir söylem dağarıdır. Episteme, ait olduğu dönemde, neyin düşünülebilir neyin düşünülemez, neyin söylenebilir neyin söylenemez, dahası neyin duyulabilir neyin duyulmaz olduğunu koşullandırıp belirleyen son derece kapsamlı bir söyleme –yaşama- algılama - kavrama çerçevesidir

verdiğimiz isimden ibaretse, kuramsal ve genel geçer bir tanımı olanaksız, özü olmayan, ortaya çıktığı durum ve ilişkilere göre çok farklı şeklerde uygulanan bir ilişkiselliktir. Dolayısıyla Foucault'da iktidar, oluşturucu/kurucu mekanizmalarının işleyişinin, ilişkilerinin, onu üreten söylemlerin kendisiyle ilgili olan bir etkinliktir.

Foucault'nun yöntembilimsel tasarısı, klasik Marksizm'in kullandığı "diyalektik materyalizm"den iyice uzaklaşmıştır, bu tasarı bütünüyle Nietzsche'nin açtığı ufkun içerisinde tasarlanmıştır. İktidar üzerine söylemi, bir çehre edinmemek için yol almayı amaçlayan ve daha çok var olan çehreleri yıkmayı öngören düşünceyi esas alır. Nietzsche'nin açtığı yoldan giden Foucault, "insan" söyleminin soykütüğünü ortaya çıkarırken bunu, bütün kurum ve kuruluşların, toplumsal sistemin de soykütüğünü ortaya çıkararak yapar. "İnsan" söyleminin soykütüğünü çıkartmaya çalıştığı kitabı 'Kelimeler ve Şeyler'de, ister bilim biçimine sahip olan ya da bilimsel bir modele gönderme yapan hakikat oyunları, isterse denetim kurum ya da pratiklerinde bulunabilecek hakikat oyunları olsun, insan öznenin hakikat oyunlarına nasıl girdiğini anlamaya çalışır. Bu önemli kitapta, bilimsel söylemlerde insan öznenin konuşan, çalışan ve yaşayan bir birey olarak nasıl konumlandırıldığını göstermeye çalışır.

Foucault'da yöntembilimsel olarak bir arkeolojik dönem ile bir soybilimsel/soykütük dönem arasında temel bir ayırım yapıp, arkeolojinin yöntembilimsel olarak başarısız kaldığı veya bir noktada tıkanıp ve Foucault'nun soykütüğü, arkeolojinin bu başarısızlığını gidermek üzere geliştirdiği iddia ediliyor. Aynı iddia açısından bu ayırım aynı zamanda Foucault'nun ilgi alanında bir kaymaya da işaret ediyor: Buna göre arkeolojik analizin amacı sadece belli tarihsel dönemlere özgü söylemsel oluşumları (bilgi alanları, örneğin insan bilimleri) ile onların içinde yer alan tikel söylemlerin (teorilerin) ortaya çıkışını mümkün kılan biçimsel epistemik koşulları ortaya çıkarmak iken; soykütük, iktidar ilişkileri ve bu ilişkilerde biçimlenen politik tekniklerin analizine yönelik bir çalışmadır. Oysa dikkatli bir okuma Foucault'nun kendi yapıtlarında amaç ve kaygı bakımından sistematik bir

bütünlük ve bu bütünlüğün arkasında yöntembilimsel bir süreklilik gördüğünü, yani arkeoloji ve soykütüğü iki ayrı araştırma alanına özgü iki ayrı ve birbirine alternatif yöntem olarak değil, aynı araştırmanın birbirini tamamlayan iki biçimi olarak konumlandığını ortaya çıkartıyor (Keskin, 1999: 15-16).

Arkeoloji ile soykütük arasında bir ayırım yapmak gerekirse yine de şunlar söylenebilir: “Bilgilerin bilime özgü iktidar hiyerarşisine kaydedilmesi projesine göre soybilim (soykütük), tarihsel bilgileri tabi olmaktan kurtarma ve özgürleştirme, yani birleştirici, biçimsel ve bilimsel bir teorik söylemin zorlamalarına karşı muhalefet ve mücadele edebilecek hale getirme girişimidir. Bilginin bilimsel olarak hiyerarşik kılınması ve içkin iktidar etkilerine karşı yerel bilgilerin yeniden etkin hale getirilmesi, işte düzensiz ve parça parça soybilimselliklerin projesi budur. İki kelimeyle; arkeoloji, yerel söylemselliklerin analizine uygun düşen yöntem olarak, soybilim (soykütük) ise böylece tarif edilmiş yerel söylemselliklerden yola çıkarak, yine bu söylemselliklerden çıkmış ve artık tabi olmayan bilgileri önemli hale getiren taktik olarak adlandırılabilir” (Foucault, 2005b: 93-94).

Özetlemek gerekirse, Foucault'nun yöntemi bir eleştiri biçimidir. Burada boyunduruk altına alına bilgilerin bir başkaldırısı söz konusudur. Foucault sık sık soykütük terimini, mücadelelerin tarihsel bilgisinin kurulmasına olanak tanıyan, bu bilgileri günümüzde bir taktik olarak kullanılabilir kılan alimane bilgiler ve yerel anılar birliğine göndermede bulunmak amacıyla kullanır. Bu yönüyle soykütük özgürleştirici bir perspektife de sahiptir. Soykütük, bilimler/bilgiler hiyerarşisinde “öteki” konumunda olan bütün bilgilerin yanında durur. Toplumsal hayatta nasıl ki ötekileştirilen kesimler varsa (homoseksüeller, deliler, engelliler vb.) bilgiler hiyerarşisinde de ötekileştirilen bilgiler (özellikler yerel bilgiler) vardır. İşte Foucault'nun yapmak istediği; susturulmuş, baskı altına alınmış bütün ‘öteki’leri günyüzüne çıkartmak ve bunları bütün iktidar mekanizmalarına karşı savunmaktır.

B. M. FOUCAULT'YU ETKİLEYEN ÖNEMLİ BAZI DÜŞÜNÜRLER

B.1. F. Nietzsche (1844-1900)

Alman filozof ve dilbilimci. Batı'nın geleneksel düşünce sistemine karşıtlığıyla bilinen Nietzsche, 20. yüzyılda yaşamış birçok düşünürü etkilediği gibi M. Foucault'yu da etkilemiştir. Foucault, birçok yönden Nietzsche'den etkilendiği gibi özellikle "soykütük yöntem" araştırmasıyla Nietzsche'den ilham almıştır.

Nietzsche, Sokrates öncesi Yunan kültürünün, içgüdülerin sesini dinleyen, ahlak tanımaz, canlı, yaratıcı, sağlıklı güçler üzerine kurulmuş Dionysos'çu bir kültür olduğunu, Avrupa kültürünün ise, Sokrates'le birlikte Apollon'cu mantıksal ve ussal güçler yoluyla Dionysos'çu yaratma enerjisini bastırıp iğdiş ettiğini, tek yanlı bir yapılanış içerisinde gitgide güdükleştiğini ileri sürmüştür. Böylece yaşamın donuklaştığını ve çekilmez bir hale geldiğini ifade etmiştir(Akarsu, 1994:131).

Evrensel bağlayıcılığı olan düşünceleri reddeden Nietzsche, doğruluk denen şeyin hareketli bir eğretileneler, yalınkat değişmeceler, insancı benzetimler ordusundan ibaret olduğunu söyler. Ona göre, adına doğruluk denen şey yerleşik uzlaşmaların pratik amaçlar doğrultusunda yaptıkları icattan öte bir şey değildir. Nietzsche'nin 'perspektivizm' olarak adlandırılan bu anlayışa göre, dünyanın kendisinde, bizim yüklediklerimiz dışında, nesnel bir düzen ya da mutlak bir yapı yoktur.

Nietzsche, eski Yunan kültürüyle karşılaştırıldığında modern Batı kültürünün değerlerini boş, yalancı ve yapay bulur. Ona göre Batı kültürü çökmüştür. Batı kültürünün çöküşünü, ahlak değerlerine sökülüp atılamazcasına kök salmış olan 'çileci ülküye' yönelik soykütükçü çözümlenmelerle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, yaşam enerjisinin bütünüyle yitirilmesine yol açan bu ülkü, en somut ifadesini, kişinin içinden gelen dürtü ve istekleri olumsuzlamasında, kendini inkar etmesinde bulmaktadır. Bundan dolayıdır ki Batı değerleri bir Nihilizm dönemi yaşamaktadır. Nietzsche de, değerlerin

yeniden değerlendirilmesini yapıp bu çökmüş, kurumuş Nihilizm dönemini aşmaya çalışmıştır.

B.2. Jean Hyppolite (1907 – 1968)

Hyppolite, Hegel'in Fransa'da yeniden önem kazanmasına öncülük eden bir felsefecidir. Varoluşçuluğun ve Marksçılığın etkisi altında yaptığı bir Hegel okuması olarak nitelendirilen Hegel'in Tinin Fenomenolojisi'nin Doğuşu ve Yapısı adlı çalışmasıyla, tıpkı Hegel'le Husserl'in fenomenolojileri arasında derin bağlar olduğunu ileri süren Jean Wahl gibi, Tinin Fenomenolojisi'nin temel izleğinin "mutsuz bilinç" olduğunu savunmuş, mutlu bilincin ya kötü kaderinin farkında olmayan saf bir bilinç, ya üzerine bina edildiği ikiliğin üstesinden gelerek birliği keşfeden yetkin bir bilinç olduğunu söylemiştir. Foucault'nun da hocalığını yapan Hyppolite, Varoluşçuluğun Hegelcilik ile Marksçılığın uzlaşma zemini olarak tasavvur edişiyile, Hegel ile Marx'ın felsefelerini yakınlaştırma çabası göstermiş bir düşündürdür. Hyppolite'in bu çabası her ne kadar heyecan uyandırmış olsa da eleştiri oklarının hedefinden uzak da kalmamıştır. Hyppolite, teorik ve insani yönleriyle Foucault'yu etkilemiştir(Trombadori, 2004:66-67).

Foucault, Collège de France'deki derslerine başlarken yaptığı açılış konuşmasında Hyppolite'e olan yakınlığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Değil mi ki ben ona bunca borçluyum, beni buraya ders vermeye çağırmak suretiyle yaptığınız seçişin, bir bakıma, sizlerin de ona duyduğunuz saygının bir ifadesi olduğunu çok iyi anlıyorum, bana verdiğiniz onurdan ötürü, sizlere derinden müteşekkirim, ama bu seçişte ona ait olan payı düşününce, size bir o denli daha teşekkür ediyorum. Kendimi onun ardılı olma görevinde onunla eşit düzeyde bulmasam da, buna karşılık biliyorum ki, eğer o mutluluk bize verilebilseydi; burada, bu akşam, hoşgörüsüyle beni yüreklendirdi" (Foucault, 1993: 39).

B.3. Gaston Bachelard (1884 – 1962)

Descartes'in "bilginin ilk doğrulara dayanması gerektiği" yolundaki iddiasını reddederek bilim felsefesinin temelini atan Fransalı felsefeci. Aklın, bilginin nesnelere oluşturulmasındaki etkin rolünü onaylayan "uygulamalı rasyonalizm"i desteklemiştir. Bilimi s¼rekli olarak b¼y¼yen bir bilgi yığını olarak değil, akıl ile deneyim arasında, bilimsel olguların zihnin keşifleri kadar yaratımları haline de geldikleri etkin bir diyalog olarak niteler. Bilimsel kuramın sadece verilerle belirlenmediğini, aynı zamanda yaratıcı bir girişim olduğunu ¼ne s¼rer. Foucault, Gaston Bachelard'ın tarih ve bilim felsefesi alanlarında ortaya koyduklarının, kendisinin ve Louis Althusser'in ¼alıřmalarını anlamak a¼ısından ¼ok ¼nemli olduğunu s¼ylemiřti (Trombadori, 2004:85).

Foucault, ¼zellikle ¼đrencilik yıllarında Bachelard'ı ¼ok okuduğunu belirtmiş ve epistemolojik sorunlara değinirken ondan yararlandığını ifade etmiştir. Bachelard'ın kendi analiz nesnelere kurabilen bilimsel praksisin ¼nceliđiyle temellendirilen "rasyonel materyalizm"inin bir şekilde Foucault'nun geliştirmiş olduğu araştırma ¼izgilerinin art alanını oluşturduğu saptamasına Foucault da sıcak bakmaktadır(Trombadori, 2004:85).

B.4. Georges Canguilhem (1904-1995)

Gaston Bachelard'ın izini sürerek bilim felsefesi geleneğine katkıda bulunan Fransalı bilim felsefecisi. Biyoloji ve tıp bilimlerinin felsefi tarihi üzerine çalışmıştır. Canguilhem, kuramların yerine kavramların tarihini öne çıkarır. Kavramların “kuramsal çokdeğerliliği”ni oldukça farklı kuramlarda iş görebildiğini göstermiştir. epistemolojik kopuşları, kuramsal yeniliklerin değil, kavramsal yeniliklerin bir sonucu olarak yorumlar(Trombadori, 2004:86).

Canguilhem, “bilimsel ideoloji” kavramını ileri sürmüştür. Bilimin tarihsel niteliğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ve epistemolojik kopuşların önemi ile ilgili görüşleriyle öğrencisi Foucault'yu etkilemiştir. Bu etkilenmeyi Foucault da net bir şekilde şöyle belirtir: “geç bir dönemde de olsa, bilim felsefesi alanında beni en çok etkileyen kişi sanırım Georges Canguilhem'dir” (Trombadori, 2004:86). Canguilhem'in geliştirmiş olduğu “kavramların tarihi” çözümlemesi, Foucault'nun bilginin arkeolojisi yönteminin temel bileşenidir.

B.5. Georges Bataille (1897 – 1962)

Fransız düşünür Bataille, genç yaşta psikanalize ve gizemciliğe yoğun ilgi duydu. Alexandre Kojeve'nin Hegel derslerini takip etti. 1923'te Gerçeküstücülerle tanıştı; fakat çok farklı konudaki muhalif tutumu yüzünden bu ortamdaki dışlandı. Oyuncu Sylvia Makles ile evlendi ve bu evlilikten bir çocuğu oldu. 1935 yılında Avrupa'da yükselmekte olan faşizme karşı André Breton ile birlikte Contre-Attage olarak adlandırdıkları antifaşist grubu kurdu(Bataille, 2004:9).

Bataille, özellikle “erotizm” üzerine yoğunlaşmıştır. Sosyoloji ve antropolojiye duyduğu ilginin bir sonucu olarak Fransız bilim adamı Marcel Mauss'un etkisiyle “yasak ve yasakların ihlali” üstünde yaptığı çalışmalar erotizm konusundaki düşüncelerinin belirginleşmesini sağladı. Nietzsche'den etkilenmiştir. Nietzsche düşüncesiyle tanışması İkinci Dünya Savaşı dönemine rastlar. Faşist düşünürlerin Nietzsche'yi yanlış yorumladıklarını ve bozduklarını ortaya koymuştur.

Bataille; Maurice Blanchot, Jacques Derrida, Michel Foucault ve Roland Barthes gibi modern/postmodern Fransız düşüncesinin önemli isimlerinin ilk yazılarını yayımladı ve Bataille'in bu önemli düşünürler üzerinde büyük etkisi oldu. Ölümünden bir yıl önce çektiği geçim sıkıntıları yüzünden Pablo Picasso, Max Ernst, Juan Miro ona yardım etmek için bir müzayede düzenlediler.

Bataille'in düşünsel serüveni Katoliklikten Marksizm'e uzanan bir süreç izledi. Hiçbir zaman Ortaçağ Avrupa felsefesini bir kenara atmadı ve her zaman bu düşünceden yararlanan Bataille'in yapıtlarında psikanalizin ve diyalektik materyalist yöntemin etkisi görülür. 1972 yılında Michel Foucault'nun girişimiyle bütün yapıtları tekrar basılmıştır (Bataille, 2004: 10).

B.6. Martin Heidegger (1889 – 1976)

Varoluşçu felsefenin önde gelen isimlerinden biri olarak bilinen Alman filozof. Freiburg Üniversitesi'nde Katolik İlahiyatı ve Hıristiyan Felsefesi okudu. 1914'te Psikoloji'de Yargı Kuramı adlı doktora teziyle dikkat çekmeye başladı. 1923'te Marburg Üniversitesi'nde profesör oldu. 1933 yılında Freiburg Üniversitesi'ne rektör olarak seçildi. Hitler'in güç kazandığı dönemde, Nazi Partisi'ne katıldı. Nazilere katıldığı gerekçesiyle 1945'te üniversiteden uzaklaştırıldı, fakat 1952 yılında tekrar üniversitedeki görevine geri döndü(Akarsu, 1994:214).

Heidegger'in felsefesine göre, insan varoluşun ortasına öylece, orada – bir varlık olarak (Dasein) atılmıştır/fırlatılmıştır. Bu bir tercih ya da seçim sonucu değildir. İnsan bu bırakılmışlık içinde tercihler ve seçimleriyle kendi yaşamını ileriye doğru kurar. İnsan, bırakılmışlığında ölüme yazgılıdır ve bu trajik durumunu bilerek varoluşunu gerçekleştirmelidir. Bundan dolayıdır ki Heidegger'in felsefesinde ölüm fikri, önemli bir yer tutar. Fenomenolojiyi “varlık” sorunu bağlamında yeniden yorumlayan, felsefe- dışı sayılan pek çok kavramı (kaygı, sıkıntı, iç daralması vb) felsefeye taşıyan Heidegger,” teknik”in gelişimiyle birlikte modern dünyada gelişen sıkıntılara vurgu yapmıştır. Özellikle bu yönüyle H. Marcuse ve M. Foucault üzerinde etki yaratmıştır.

Heidegger “dil”i, varlığın evi olarak görür. Bunun için kuru bir felsefe dili yerine, şiirde ya da düşüncede sağlanılan etkin bir dil kurmak gerektiğini vurgular. Bunun için de “dil”i, dilbilgisinin bağlarından kurtarmak gerekmektedir. İletişimin ya da reklamcılığın diktatörlüğü altına girmiş olan dilden düşünce adına pek bir şey beklenilmemelidir uyarısını yaparak şiirsel dilin önemine vurgu yapar (Timuçin, 2001: 404).

II. BÖLÜM

M. FOUCAULT'DA İKTİDAR, MARKSİZM VE PSİKANALİZM

A. M. FOUCAULT'DA İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Genel olarak sosyal bilimler ve özelde sosyolojinin kabul ettiği genel kanıya göre her insan, içinde bulunduğu toplumdaki ve yaşadığı çağdan etkilenir. İçinde bulunduğumuz, havasını soluduğumuz toplumsal yaşam bizim düşüncelerimizi, hayata bakışımızı etkiler. Bu kanı, insanı toplumsal olay ve olgular karşısında edilgen gören, insanı mutlak etkilenen şeklinde konumlandıran bir kanı değil, insanın toplumsal olay ve olgularla olan ilişkilerini belirten ve bu ilişkilerin insanlar üzerinde önemli derecede etkili olduğunu gösteren bir durumdur. Yıllar önce Hegel de “her insan, çağının çocuğudur”(Akarsu, 1994:83) derken, insanın içinde bulunduğu toplumdan/çağından bağımsız olamayacağını belirtmek istemiştir.

Kimilerine göre post-modernist ve kimilerine göre de post-yapısalcı ve ona sorduklarında ise kendisinin bu kavramların ne olduğunu bilmediğini!, kendisini hiçbir “izm” içinde görmediğini belirten Fransız düşünür Michel Foucault’yu da bu çizdiğimiz perspektiften değerlendirmek gerekir. 20. yüzyıla düşünce ve pratiğiyle damgasını vuran Michel Foucault’yu sağlıklı değerlendirebilmek için onun da içinde bulunduğu 20. yüzyılı sağlıklı bir biçimde değerlendirmemiz gerekir. Her düşünür ya da birey, çağının çocuğuydu, Michel Foucault da 20. yüzyılın çocuğudur ve bizim yapmamız gereken genel olarak 20. yüzyıl düşüncesinin tablosuna bakmaktır.

Genel olarak 20. yüzyıl düşüncesinin tablosuna baktığımızda şunları görmek pekâlâ mümkündür: 20. yüzyıl düşüncesi, kendisinden önceki yüzyıl düşüncesinin kritiğidir, 19. yüzyıl düşüncesiyle bir hesaplaşmadır. 20. yüzyıl düşünürü, 19. yüzyılda sistemleşen aydınlanma temelli modernliğin kritiğini ve modernlik içinde bulunan çoğu kavramın yeniden değerlendirmesini yapmıştır. Modernliğin, insan ve toplumlar için vaat ettiği daha iyi bir dünya gerçekliği, insan ve toplumların daha ileri bir seviyede olduğu bir dünya durumu 20. yüzyılda oluşmamıştır. Toplumlar daha ileri bir evreye girmemiş; teknik ve

teknoloji insanlar üzerinde hükümranlık kurmuş; aydınlanma döneminin eleştiren, sorgulayan bireyi sıradanlaşmış; eleştiren, sorgulayan yaratıcı akıl, teknik akıl haline gelmiştir. Daha da ötesi 20. yüzyılda savaşlar bitmemiş ve bu savaşların tahrip etme gücü, daha önceki yüzyıllarda ortaya çıkan savaşlardan çok daha fazla olmuş ve milyonlarca insan bu savaşlarda ölmüştür. İŞte Michel Foucault da 20. yüzyılın çocuğu olarak bu karanlık 20. yüzyıl tablosundan etkilenen bir düşünür olarak karşımıza çıkar.

Michel Foucault, genel olarak modernliği ve  zelda de modernliğin unsurları olan Aydınlanma felsefesi, pozitivizm, pozitif bilimler, aydınlanmanın ilerleme fikri, modern devlet, hümanizm, modern kurum ve kuruluşlar (hastane, ordu, klinikler, okullar, bakımevleri vb) gibi kavram ve oluşumları eleştirel bir tarzda incelemiŐtir.

Genel olarak Batı düşünce geleneği düŐünüldüĐünde/ değerlendirildiğinde Michel Foucault, bu düşünce geleneğinde ayrıksı bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi dönemine kadarki tüm Batı metafizik düşüncelerinin yeniden değerlendirmesini yapıp bu dogmatik düşüncelerden kopan Foucault için “ arpıcı derecede özgün, aynı zamanda rahatsız edici derecede alıŐılmıŐın dışında”(Altunok, 2008:51) yorumu yapılır ki bu yorum Foucault için yerinde bir belirlemedir. Kitaplarının molotof kokteyli, mayınlar ya da havai fişekler gibi kullanıldıktan sonra küllere dönüşmesini isteyen Michel Foucault; insan doğasına yönelik özcü, birey ve bilgiye yönelik aşkın (transcendental) yaklaşımları ve aydınlanma felsefesinin Hıristiyan gelenekten aldığı ereksel (amaçsal) tarih algısına karşı çıkmaktadır. Ona göre Marx da bu erekselci tarih algısından kurtulabilmiş değildi ve Foucault'nun Marx'a yönelik eleştirilerinin bir kısmı bu yönde idi.

Foucault kendi düŐüncelerini, sistematik ve kapsamlı bir sosyal / siyasi kuram olmaktan ziyade, felsefi ve tarihsel perspektifi bir araya getirmeye çalıştığı yazılarını, düşünce denemeleri olarak tanımlar. Foucault, totalleştirici siyasi kuramlara dolaylı olarak Şöyle değinmektedir: “Aslında deneyimlerimize dayanarak biliyoruz ki, başka bir toplum, başka bir düŐünme tarzı, başka bir kültür ve başka bir dünya görüŐü için bütüncü programlar ortaya koymak

amacıyla güncel sistemden kurtulma iddiası, bizi en tehlikeli geleneklere geri götürmekten başka sonuç vermemektedir”(Foucault, 2005a:189).

Foucault'nun düşünce serüveninin üzerinde özellikle Nietzsche ve Heidegger'in büyük etkisi olmuştur. Özellikle Nietzsche'nin Batı düşünce tarihine ve bu düşünce tarihinin metafizik yönlerine yönelik eleştirilerini neredeyse çekincesiz kabul etmiştir. Foucault, 1950'li yıllarda okumak zorunda olduğu; ancak o dönemde ilginç gelmeyen Nietzsche'yi Heidegger ile birlikte okumanın kendisi için felsefi bir şok olduğunu söyler. Foucault farklı iki röportajında Nietzsche'nin kendisi üzerindeki etkisini şöyle ifade etmiştir: “Nietzsche, benim için bir vahiydi, gerçekliğin aydınlanmasıydı”(2005a:102) ve “çalışmalarımı özellikle etkileyen kişi Nietzsche'dir”(Foucault, 2005a:129). Nietzsche'nin Foucault üzerinde etkisini Edward Said de şöyle belirtmiştir: “O, sanırım en iyi, Nietzsche'nin modern havarilerinin belki de en büyüğü ve aynı zamanda 20. yüzyıl batısının muhalif entelektüel yaşamının en dikkate değer açılımlarında merkezi bir sima olarak anlaşılabilir”(1999:186).

Foucault, Nietzsche'nin soykütüksel analizini tarihsel çalışmalarında kullanmıştır. Foucault kendisi için önemli olan üç alan ve bu alanlar arasındaki ilişkileri soykütük yöntemle anlamaya çalışır. Bu üç alan; bilgi, etik ve iktidar alanlarıdır. Ona göre bu üç alan içinde “iktidar” merkezi bir yapıdadır ve bilgi ve etikle iç içedir. Foucault, soykütüksel analizi, özellikle iktidar ilişkilerini anlama noktasında bir yöntem olarak kullanır. O ereksel bir tarih anlayışını, nedenselliğe ve tarihe aşkın bir değer atfetmeyi reddeden bu yöntemi çalışmalarının merkezine koyar. Bu yöntem, tarihi, rastlantısal ilişkilerin ve güçler çarpışmasının bir sonucu olarak görmektedir. Tarihin rastlantısal olduğu ifadesi tarihin saçma ya da tutarsız olduğu anlamına gelmez. Foucault, tarihin bir anlamı olmadığını ki tarihin anlamlı olduğu fikri metafizik bir söylemdir, ancak güç ilişkilerinde kullanılan stratejiler ve taktikler bakımından anlaşılabilir olduğunu ifade eder. “Tarih, belli dönemlerde çeşitli nedenlerle karşı karşıya gelen güçler (söylemler, insan grupları, inanışlar) arasında çıkan mücadelede, kazananların yazdığı ve geleceğe aktardığı bir yaratımdır”(Altunok, 2008:64). Ona göre tarihi anlamak için, Batının metafizik tarih anlayışından uzaklaşmak

gerekir. Geleneksel tarih anlayışı metafiziktir ve bu anlayışla bilgi, etik ve iktidar arasındaki ilişkiler ortaya çıkartılamaz.

Foucault, geleneksel tarih anlayışına karşı çıktığını çoğu yazısında belirtmişti. Ona göre geleneksel tarih anlayışı, geleneksel Batı metafiziğine bağımlıdır. Geleneksel tarih anlayışı, tarihini yazdığı şeyin kökenini arar, tarihi çizgisel bir gelişme olarak betimler; tarihi yazılan şeyin bu gelişme sürecinde anlamını koruduğunu, tek bir yönde hareket ettiğini varsayar ki bu tarih anlayışının yöntemi metafizik bir yöntemdir (Keskin, 2005b:22).

Foucault'nun Nietzsche'den devraldığı soykütüksel analiz ona göre; sabit, donmuş özleri reddeder ve farklı kimliklerin / öğelerin olabileceğini varsayar; verili bir kimliğin kökenini bulmak yerine bu kimliği çözmeyi, ayrıştırmayı hedefler. Soykütüksel tarih anlayışı / yöntemi, tarihini anlamaya çalıştığı kimliğin değişmez, mutlak bir doğruluğu olduğunu reddeder. Bu yüzden, tarihin içinde bulunduğumuz anında bize dayatılmış olan kimlik ve sınırların zorunlu olmadığını ve bu kimlik ve sınırların aşılabileceğini göstermek için yapılan tarihsel araştırma, geleneksel / metafizik tarih yöntemini değil, soykütüğü izlemelidir. “Soykütük, bize verilmiş olan kimliklerin reddedilmesinin yöntembilimsel aracıdır”(Keskin, 2005b:22). Foucault'ya göre, bu yöntem, bizim kendimizi iktidar ilişkileri ağının dışında yeniden kurmamız için bize bir özgürlük alanı vermektedir. Bu özgürlük alanı, bize iktidar sistemleri karşısında direnme azmi ve gücünü verir. Keskin'in (2005b:23) bu noktada Foucault üzerine olan analizi önemlidir: “Soykütüksel eleştirinin sağladığı arka planda özgürlük pratiği Foucault'ya göre, bir sanat, bir varoluş estetiği biçimini almalıdır. Özgürlüğün pratiği, yani etik, bir ethos, bir davranış biçimi, bir kendimizi yönetme, kendi davranış alanlarımızı yapılandırma, yaşamımıza her tür biçim ya da yapı vereceğimize karar verme sanatıdır. Bu, özgürlüğü kullanmak, kendimizi kendi davranışlarımızın öznesi olarak yeniden kurmak; yani bir ahlaki özneleşmedir”.

Foucault, çalışmalarını üç ana sorun / alan üzerinde yapmıştır. Bunlar; bilgi, iktidar ve etik* alanlarıdır. Bu tanım çerçevesinde her deneyim belli kavramlar ve kuramlar içeren ve ürettiği hakikatlerle ifade bulan bir bilgi alanı, belli normlar ve kurallar içeren bir iktidar alanı ve bu bilgi ve iktidar alanları bağlamında bireyin kendisiyle kurduğu belli bir ilişki biçimini bir araya getirir. Bu yüzden kendimizin tarihsel bir ontolojisini yapmak; bilgi öznesi, iktidar ilişkilerinin öznesi ve kendi eylemlerimizin etik öznesi olarak nasıl kurulduğumuz sorularını sormayı gerektirir (Keskin, 2005b:14).

Foucault; bilgi, etik ve iktidar olguları üzerinde duruyor olsa bile onun asıl anlamak istediği iktidar ve iktidar ilişkileridir. İktidar ilişkileri noktasında Foucault'nun ilk tespiti ve karşı çıktığı nokta, geleneksel siyasal düşüncenin, iktidarı egemen – kral modelinde gördüğüdür. Foucault'ya göre bu model metafiziktir ve kökeni Platon'a kadar gitmektedir. Bu modele göre iktidar, sahiplenilebilen bir mülk ve işleyişi anlamıyla baskıcı bir güçtür. Liberal siyasal düşüncenin esin kaynaklarından önemli birisi olan T. Hobbes'un Leviathan'ında ve Marxist düşüncede de bu model kabul görmüştür. Hobbes'a göre insan, doğası gereği bencildir. Kendi amaçlarına ulaşmak için diğer insanlarla çatışır. İnsan, insanın kurdudur. Doğal durumda insanlar arasında çatışma / kargaşa vardı. İnsanlar doğal durumdan toplumsal duruma geçmek için üstün bir otoriteyi; yani devleti yarattılar. Devlet, toplumsal kargaşayı gideren üstün bir kuvvettir. Bu üstün otorite, şiddet kullanmayı da tekeline aldığı için toplumsal dengeyi gerekirse zorla oluşturacaktır. Mülkiyet ilişkilerinin devamı, toplumsal düzenin oluşturulup korunması bu üstün otoritenin sayesinde olmaktadır. Hobbes'a göre toplumsal sistemin dengeli bir biçimde ayakta durması için üstün bir otorite olan devlete gereksinim vardır. Benzer biçimde Marxizm de, iktidarı sınıf baskısı ile ilişkilendirmekte ve iktidarı, bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki baskısı olarak algılamaktadır. Marx'a göre, bütün sınıflı toplumların tarihi, sınıf savaşımının tarihidir. Sınıf savaşımalarında hakim sınıf hangisi ise iktidar

* Foucault, etik terimini daha çok Helenistik felsefeye özgü “insanın kendisiyle kurduğu ilişki” anlamında kullanır. Bakınız, Michel Foucault, Kendini Bilmek, Çev. G. Ç. Güven, İstanbul:1999, Om Yayınevi

(devlet) da onun bir baskı aracıdır. Toplumsal ilişkilerde üretim güçlerini hangi sınıf elinde bulunduruyor ise devlet de o sınıfın bir baskı aracıdır. Egemen sınıflar, toplumsal hayatı kendi istek ve hayalleri doğrultusunda kurmak için devleti bir baskı aracı olarak kullanırlar. “Devlet, bir baskı aracı olduğu gibi aynı zamanda ideolojik bir aygıttır da. Devletin bir yönü değil, iki yönü vardır: Baskıcı bir aygıt olma ve ideolojik bir aygıt olma”(Althusser, 1991:83). İktidar, kapitalist sistemde de hakim sınıf olan burjuva sınıfının, sömürülen sınıf olan proleterya üzerindeki baskısıdır. Foucault’ya göre, “Liberalizm ile Marxizmin saptayamadığı 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren Batı toplumlarında sermaye birikimini mümkün kılan tekniklerin, insan birikimini yönetme tekniklerinin de gelişimine neden olmasıdır. Verimlilik ve etkinlik gibi ekonomik ölçütler egemen iktidar modelinde gördüğümüz süreksiz, pahalı, gösterişli ritüelleri ve şiddete dayalı iktidar tekniklerini kısa sürede kullanışsız hale getirmişler, yerlerine daha ince hesaplanmış tabi kılma teknolojilerini geliştirmişlerdir”(Foucault, 2006b:352). Böylece egemen iktidardan daha etkili, topluma çok daha fazla nüfuz etmiş yeni iktidar ilişkileri doğmuştur.

Bu iktidar ilişkilerinden en önemlisi; 18. yüzyılla birlikte gittikçe yaygınlaşan akıl hastanesi, hapisane, ordu, okul, fabrika gibi kurumsal yapılarda etkili, bireylerin bedenlerini ve eylemlerini merkeze alan “disiplinci iktidar”dır. Foucault, Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde modern iktidar(lar) sisteminin tarihini yazar. Bu kitapta 18. yüzyılla birlikte, iktidarın baskıcı ve şiddete dayalı işleyişinin Batı toplumlarında gittikçe azaldığını, iktidarın baskıcı olmaktan ziyade disipline edici, düzenleyici ve normalleştirici biçimde işlediğini ortaya koyar. Foucault’a göre disiplinci iktidar işleyiş prensipleri açısından 18. yüzyıla kadarki egemen iktidardan tamamiyle farklılaşmıştır. Egemen iktidar, etkinliğini / işleyişini görünür olmakla kazanırken, disiplinci / modern iktidar görünmezlikle çalışır. Egemen iktidar, bedenlere acı vererek insanları cezalandırırken, disiplinci iktidar ruhları / zihinleri terbiye ederek bedenleri rasyonel bir biçimde kullanarak onları üretici / işlevsel bir hale getirir. Foucault; disiplinci iktidarın bu yönü üzerinde Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde şöyle demektedir: “Zihnin iktidar için hayat yüzeyi olması; fikirlerin

denetimi yoluyla bedenlerin tabi kılınması”(2006b:156). Yüzyıllar önce Platon, beden için ruhun hapisanesidir diyordu. Ruhun yücelmek için beden hapisanesinden kurtulması gerektiğini vurguluyordu. Foucault da bu vurguyu ironik bir biçimde hatırlatarak ve aynı zamanda onu tersyüz ederek disiplinci iktidar ile birlikte ruhun beden hapisanesi olduğunu, disiplinci iktidarın zihinleri kontrol altına alarak bedenleri kontrol ettiğini, bedenleri işlevsel bir şekilde kullandığını vurgular. Egemen iktidarın amacı, kendisine yönelen tehditleri ortadan kaldırmak iken; disiplinci iktidar tehditleri önceden saptayıp onları dönüştürmeye ve ıslah etme yoluyla sistemle bütünleştirmeye çalışmaktadır.

Disiplinci iktidar, mikro ölçekte bireylerin bedenlerini ve eylemlerini doğrudan etkileyecek biçimde kurgularken, makro düzeyde de tüm nüfusu konusu haline getirmiş olan bio-iktidar gelişmeye başlamaktadır. Foucault'nun izlerini, 16. yüzyılda bulduğu, 18. yüzyılla birlikte yönetim algısına sirayet ettiğini iddia eden bio-iktidar, toplumun refahı ve zenginliğini ve nüfusun devamlılığını hedefleyen teknolojiler bütünüdür (Altunok, 2008:67). Foucault'ya göre bu teknolojiler; hapisane, okul, fabrika, ordu, bakımevleri gibi kuruluşlar olduğu gibi özellikle sosyal bilimler temelli söylemler de bu teknolojilerin içindedir; çünkü Foucault'ya göre bilgiler / bilimler bağımsız fenomenler değildir. Disiplinci iktidar, tüm bilgi ve bilimlerin üretilip pazara sunulmasında aktif rol alır. Bilgisiz iktidar olamayacağı gibi, iktidarsız bilgi de olamaz.

Bio – iktidar sisteminin oluşup yaygınlaşmasıyla birlikte bütün yaşam alanları, iktidar alanının içine girmiştir. Yaşamın iki önemli olgusu / veçesi olan doğum ile ölüm de iktidar alanının içindedir. 18. yüzyılla birlikte Avrupa toplumlarında sanayileşmenin de etkisiyle kentte birikmiş olan insan kitlelerini normalleştirerek yönetmek iktidar sisteminin temel uğraşı haline gelmiştir. Heterojen olan bu nüfusu düzenlemek / dengelemek ve yönetmek gerekmiştir. Bundandır ki bio – iktidar sisteminin temel amacı var olan heterojen nüfusa egemen olmak olduğu için bu iktidar, doğum ve ölümü de kendi kontrolüne almak istemiştir. Foucault'ya göre en mahrem dediğimiz yaşantılarımız da

iktidar alanının içindedir. Foucault'nun bu düşüncesi doğrultusunda Akay'ın yaptığı tespit önemlidir: “New York'ta elektriklerin kesildiği bir gece TV seyredemeyen Amerikalı çiftlerin hepsi aynı gün sevişip, çocuk yapmıştır! Yine New York'ta TV programlarında, reklamlar sırasında herkes aynı anda tuvalete gider, öyle ki bu saatlerde itfaiye gelir, tıkanan kanalizasyon yollarını açmak zorunda kalır”(1991:110).

Foucault'ya göre disiplinci / modern iktidar, büyük bir hapisane yaratır. Ona göre “dünya, yöneticileri psikologlar ve halkı da hastalar olan büyük bir tımarhanedir. Geçen her günle birlikte, kriminologlar, psikiyatrlar ve insanın zihinsel davranışını inceleyen herkesin oynadığı rol büyümektedir. Bu nedenle siyasi iktidar yeni bir işlev edinmek üzeredir. Bu işlev de tedavi ediciliktir”(2000:131). Modern iktidar, tedavi eder. Tedavi etmekten anladığımız, insanların zihinlerini kontrol ederek onları kendi isteği doğrultusunda oluşturmak ve yaşatmaktır. Modern iktidar, “bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimini telkin ediyor” (Foucault, 2005a:63).

Foucault, iktidar ve iktidar ilişkileri üzerine olan görüşleriyle siyaset sosyolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. Siyaset sosyolojisine çok önemli katkısı geliştirdiği yeni iktidar anlayışı ve iktidarı yeniden tanımlaması olmuştur. Sistematik kuramsallaştırmaya karşı olan Foucault, iktidar olgusunun kuramını oluşturduğunu reddetmektedir. Ona göre iktidar, uygulamaları ve etkileriyle özneyi nasıl oluşturduğu çözümlenmelidir. Foucault'ya göre iktidar görünmezdir, her yerededir, üretkendir ve iktidarın oluşması ve devam etmesinde bilgi önemlidir.

Foucault'nun siyaset üzerine düşünmeye başlaması tarihsel bir deneyimin sonucudur. Nitekim söylemler üzerine ilk çalışmalarında iktidarı ve siyaseti

geleneksel kalıplar içinde düşündüğünü, bu bağlamda bilgi üretimi ile siyaset arasında ilişkiselliği tespit edemediğini; ancak bu yaklaşımın modern toplumları anlamakta yetersiz kaldığı tespitini 1968 olayları sayesinde yapabildiğini belirtir. 1968 Öğrenci ayaklanmalarının söylemler ve disiplinler üzerine çalışmalarını meşrulaştırdığını ve bu çalışmalarında kullandığı bakış açısının siyasal ilişkileri anlamakta da faydalı olabileceğini fark ettiğini söyleyen Foucault, 1970'lerin başından itibaren çalışmalarını iktidar olgusu üzerinde yoğunlaştırır (Altunok, 2008:64-65).

1968 Öğrenci hareketleri Avrupa'nın toplumsal hayatını derinden etkilemiştir. Bu hareketler toplumsal refahın yüksek olduğu Batı toplumlarında öngörülemez bir patlama olarak ortaya çıkmış; yerel ölçekte başlayan bir mücadele iken daha sonra geniş kitleleri bir araya getirmiştir. Bu hareketlerin hedefleri/istekleri devlet iktidarını ele geçirmek ya da burjuva iktidarını devirmek değil; genel olarak bütün baskıcı, otoriter yapılanmaları dönüştürmekti. Bu hareketler, modernliğin disipline edici yapısına karşı olduğu gibi, klasik Marxizmin teori ve pratiğine de karşıydı. "Savaşma seviş" şiarıyla isyan eden öğrenciler genel anlamda ister sağ düşünceden çıksın, isterse de soldan, bütün otoriter yapılanmalara karşı çıkmıştır. Ayrıca siyaset, eğitim, tıp, ordu ve psikiyatri gibi alanlarda var olan iktidar mekanizmalarını da dönüştürmek bu hareketlerin bir hedefiydi.

Foucault'nun hiçbir zaman tek başına iktidardan söz etmediği daha doğrusu değişmez, tanımlanmış, tek yanlı, mutlak bir varlık olarak iktidardan asla söz etmediği, bunun yerine iktidarlar ve iktidar ilişkilerinden söz ettiği gerçeği üzerinde durmak gerekir. Bu iktidar ilişkileri de karmaşık, olağanüstü koşulları öngörürler. Demek ki, iktidar ilişkilerini ve gene bunların çoğul etkilerini harekete geçiren karmaşık, olağanüstü koşullar (toplumsal, ekonomik, demografik) söz konusudur. Geleneksel felsefi ve siyasal analizin geleneksel olarak iktidar alanı olarak gördüğü şeyin dışında da üretilen çoğul etkiler: Yaşam üzerinde, bilme alanları üzerinde, dil üzerinde, beden üzerinde (Revel, 2006:128-129).

Foucault'nun iktidar ilişkileri üzerine olan görüşlerinde iktidara ilişkin hem en iyi bilinen, hem de en çok tartışılan düşüncesi, bilgi ve iktidarın hep bir arada olduğu düşüncesidir. Ona göre modern iktidar toplumsal hayata nüfuz edebilmek için ve yaşamı kontrol edebilmek için bilgiye, özellikle insan bilimlerine, ihtiyaç duymaktadır; aynı şekilde bilgilerin de toplumsal hayattaki varlığı beraberinde iktidar ilişkilerini oluşturur. “Aydınlanma felsefesinin, doğru bilgiyi iktidar ilişkilerinden bağımsız, nesnel bir çerçeveye yerleştirmesine karşın Foucault bilgiyi, hem iktidarla ayakta duran söylemlere gereksinimi nedeniyle; hem de bilginin kullanımının stratejik olması nedeniyle bir iktidar olgusu olarak ele alır” (Deveci, 1999:30). Foucault, Aydınlanmayı, iktidar ilişkilerinden bağımsızlık durumu olarak görmez. Aydınlanma söylemi, doğru bilginin ölçütü nedir sorusuna iktidar ilişkilerinden bağımsız deney, gözlem ve akla dayalı nesnellik durumu cevabını verse de, “özgürlükleri keşfeden Aydınlanma çağı, disiplinleri de keşfetmiştir”(2006b:325) diyen Foucault, Aydınlanmayı, dini dogmaların yerine geçen aklın hükümlerinin, bilgi ve söylemi modern iktidar lehine sistematik bir şekilde inşa etmesi yoluyla tüm yaşam alanlarını belli kurallar çerçevesinde çizmesi olarak algılar. Ona göre Aydınlanma, modern iktidar ilişkilerinin bir unsurudur. Aydınlanma, bilgi temelli işleyen modern iktidara bilgi ve söylemler oluşturmuş ve modern yaşamın büyük bir hapishaneye dönüşmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Foucault'nun bilgi / iktidar birlikteliği hakkındaki görüşlerini şöyle açıklayabiliriz: Bilgi söylemseldir; çünkü hangi önermelerin kabul edilip, hangilerinin dışlanacağı sınırının çizilmiş olması gerekir. Doğruluğun, dolayısıyla da bilginin söylemsel formasyonlarla örtüşük olması, söylemsel formasyonların da yapısal bir iktidar ilişkisi içermesi, bilgiyi dolaylı da olsa iktidara bağımlı kılar. Özellikle insan bilimlerinde erişilmiş olan bilgi bütünlerinin toplumsal ilişkilere uygulanmasında; yani pratik ve eylemlerin denetlenmesinde de bilgi iktidarla buluşur (Deveci, 1999:30). Foucault, bilgi / iktidar birlikteliğini incelediği Kelimeler ve Şeyler adlı eserinde iktidar temelli oluşturulan insan bilimlerinin doğuşuyla beraber, insanın ölümünün gerçekleştiğini söylemektedir ve bu eseri şöyle bitirmektedir: “Eğer bu

düzenlemeler tıpkı ortaya çıktıkları gibi kayboldular, olabilirliğini en fazlasından önceden hissedebileceğimiz; ama şu an için ne biçimini, ne vaadini bildiğimiz herhangi bir olayla, tıpkı 17. yüzyılın döneminde klasik düşünceye yaptıkları gibi, düşüncenin zeminini sarsaldı; bu durumda insanın, tıpkı denizin sınırında bir kum görüntüsü gibi kaybolacağından söz edilebilirdi”(Foucault, 1994:499).

Foucault'ya göre iktidar, toplumsal hayatta anonim bir değiş tokuş aracı gibi işler. İktidar sahip olunabilen bir mülk olmadığı gibi statik bir yapıya da sahip değildir. İktidar ilişkilerinin nerden kaynaklandığı sorusuna Foucault, güç ilişkileri cevabını vermektedir. “Deleuze'ün yorumuyla Foucault'da iktidar, verili güçler arasında kurulan ilişkilere gönderme yapar. Güçler alanı, henüz diyagramlara oturtulmamış, saf bir kendiliğindenlik arz eden, tabakalaşmadan yoksun, heterojen oluşum alanıdır” (Deveci, 1999: 31). İktidar ise, bu sınıflandırılmamış, bağlantılara sokulmamış ve gelişigüzeleyle sonsuz olasılığa açık güçler alanının çeşitli yollarla bir düzene sokulmasıdır. Karşılaştırılacak olursa, güç ilişkileri işlev barındırmayan bir kendiliğindenlik ve olumsuzluk barındırırken, iktidar ilişkileri programsal, söylemsel biçimlendirmeler, yerleştirmeler olarak çalışırlar (Deveci, 1999: 31).

Foucault'ya göre temelleri 16. yüzyılda atılan ve 18. yüzyılda kurumsallaşıp gelişen disiplinci modern toplumla birlikte iktidar, toplumsal hayatın bütün hücrelerine yayılmıştır. İktidar her yerdedir; o bir kurum, yapı ya da bir aidiyet değildir. İktidar, karmaşık stratejik durumlara verdiğimiz isimdir. İktidar tekçi değil, çoğulcudur. Bu noktada Foucault şöyle demektedir: “Bir toplum, bir iktidarın, sadece tek bir iktidarın uygulandığı üniter bir gövde değildir; bir toplum, gerçekte, farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarların yan yana gelmesi, ilişkisi, koordinasyonu ve hiyerarşisidir... Toplum, farklı iktidarlardan bir takımıdadır”(2005a:145). İktidar tek bir siyasi merkezden yönetilmez, bir seçkin sınıfa ait (Marx'ın belirttiği gibi) ya da bürokratik kurumların mantığıyla sınırlı değildir.

Foucault'ya göre iktidar üretkendir; çünkü oluşturucu ve pratikte belli tipte beden ve zihinler üretmeye çalışır. İktidarın üretkenliği, direnmeye olasılık

bırakan, düzenlenmiş ve disiplin altına alınmış sosyal ilişkilerin ve kimliklerin üretilmesindedir. Nerede iktidar varsa orada direnme de vardır. İktidar, toplumsal hayattaki akışını kısmen de direnmeler sayesinde devam ettirir. Dolayısıyla Foucault'nun modern iktidarın büyük bir hapishane / tımarhane olduğu tezinden mutlak anlamda bir tutsaklık anlaşılmalıdır. Foucault, özne ve iktidar ilişkilerini incelediği makalesinde bu konuda şöyle demektedir: “Özgürlüğün boyun eğmeyi reddetmesi ile iktidar arasındaki ilişkiyi ayırmak mümkün değildir. İktidarın merkezi sorunu gönüllü kölelik değildir. İktidar ilişkisinin özünde yatan ve onu devamlı kışkırtan etken, istencin boyun eğmeyişi ile özgürlüğün inadıdır. Özsel bir uzlaşmazlıktan söz etmektense, bir çekişmeden söz etmek, aynı zamanda hem karşılıklı teşvik etmeyi hem de mücadeleyi içeren bir ilişkiden söz etmek; birbirine karşı her iki tarafı da felce uğratan yüz yüze bir kapışmadan ziyade sürekli bir kışkırtmadan söz etmek daha yerinde olur”(2005a:76).

B. M. FOUCAULT ve MARKSİZM

Bu bölümdeki temel amacım, Marksizmin tarihsel bir çözümlenmesini yapmak değil ki böyle bir çözümleme bu tezin kapsamı dışındadır, Foucault'nun Marksizme yönelttiği eleştirilere değinmektir. Foucault'nun Marksist düşünceyle olan ilişkisine vurgu, onun daha da anlaşılmasını sağlayacaktır. Burada şunu da belirtmek gerekir, Foucault'nun eleştirisi Marx'tan ziyade, Marx'ı dogmalaştıran kişi, kurum ve kuruluşlardır. Foucault'ya göre Marx'ın yetersiz ya da eleştirilecek yönleri olmasına rağmen Marx, büyük bir düşünürdü; ama Marx'tan sonraki kişi, kurum ve kuruluşlar Marx'ı dogmalaştırarak bu büyüklüğü zedelemişlerdir.

Foucault, bütüncül ve küresel ölçekli kuramların (Örn.: Marksizm ve Psikanalizm) yol açtığı sorunlarla yakından ilgilenmiştir. “Bütün yanlıştır” (2005: 52) diyen T. Adorno gibi o da, bütüncüllük doğrultusunda düşünmeye çalışmanın gerçekte araştırmanın önüne engel çıkaracağını öne sürmüştür. Bütüncüllük, zihnin totaliter bir hale gelmesi ve böylece yaratıcı düşünmenin yok olmasına da yol açabilir. Bundan dolayıdır ki Foucault, kendisini hiçbir zaman bir “izm” içinde konumlandırmış değildi. Bu noktada Foucault şöyle demektedir: “Sanırım ben aslında birbiri ardına ve kimi zaman da aynı politik dama tahtasının pek çok karesine yerleştirildim: anarşist, gösterişli ya da gizli kapaklı Marksçı, de Gaulle'cülük hizmetinde bir anarşist, neo-liberal ve benzerleri gibi. (...) Bu betimlemelerden hiçbiri kendi başına önemli değil; öte yandan, bir arada ele alındıklarında, bir anlam taşımaktalar. Ve kabul etmeliyim ki taşıdıkları anlamdan oldukça hoşlanıyorum” (Akt., Gutting, 2010: 40).

Bu şekilde ironik bir açıklamada bulunan Foucault, her zaman damgalanmaya (ister politik olsun ve isterse de bireysel kimliklendirmelerde olsun) ve kutuplaşmaya karşı çıkmıştır, kutuplaşmalardan yeni bir fikrin ortaya çıkamayacağına inanmıştır.

Foucault, ‘Kelimeler ve Şeyler’ adlı eserinde, Marx'ın kapitalizmin oluşumu için verdiği çözümlerinin büyük ölçüde Ricardocu ekonomi çerçevesinden alınan kavramlar yönünde çalıştığını belirtmiştir. Bu yönüyle

Marx, Foucault'ya göre Ricardo tarafından kurulan bilgikuramsal uzamdan kaçamamıştır. Foucault'ya göre nasıl ki Ricardo 19. yüzyılda hakim olan sosyal bilimleri içinde düşünüyorsa, Marx da bu paradigma içinde düşünmüş ve bu paradigmayı aşamamıştır.

Foucault, Marksist düşüncenin kabul ettiği, tarihsel materyalist yöntemin en temel ilkesi olan, altyapı-üstyapı arasındaki ayrıma da karşı çıkar. Düşüncelerin/söylemlerin hiçbir zaman üretim tarzına, altyapıya, indirgenemeyeceğine inanan Foucault'ya göre “söylemler zaten başlı başına birer iktidar olduğundan –üretim tarzında olduğu üzere- başka bir yerde maddesel bir güç aramak gereksizdir” (Sarup, 2004: 117-118). Dolayısıyla altyapı-üstyapı ayrımı karmaşık toplumsal hayatı çözümlemede yetersiz bir ayırmadan öteye gidememiştir.

Peki Foucault'nun Marksçı devlet ile devrim hareketi anlayışına yöneltmiş olduğu eleştiriler nelerdir? “İlkin devrim hareketinin hükümetten çok daha fazla bir anlamı bulunan devlete karşı çıkabilmek için devletle eşit siyasal-askeri güçleri elinde bulundurması, bunun yanında kendisini devlet aygıtının sahip olduğu iktidar düzenekleri ile yapılarının aynısını elinde tutan, onunla aynı iç örgütlenmeye sahip bir parti olarak kurması zorunludur. Bu durum devrim hareketinin yaşamını sürdürebilmesi bakımından oldukça önemlidir. İkincileyin, proleterya diktatörlüğü süresince devlet aygıtları işçi sınıfı düşmanlarına karşı eksiksiz olarak kullanılmalıdır. İşletmek amacıyla teslim alınan bu devlet aygıtları asla tahrip edilmemeli, gerekirse bu iş için burjuva sınıfının uzmanları kullanılmalıdır (Sovyetler Birliği'nde olan da buydu). Ancak Foucault, iktidarın devlet aygıtlarında toplanamayacağını, iktidar düzenekleri devlet aygıtları altında, dışında, boyunca öyle ya da böyle bir parça işliyor olsa dahi, toplumda ve günlük yaşamda hiçbir şeyin değişmeyeceğini dile getirir” (Sarup, 2004:118). İktidar sadece devlet aygıtı değildir. Devlet aygıtı da önemli bir iktidar kurumu olmakla birlikte toplumsal hayatta birçok iktidar kurum ve kuruluşları vardır: Aile, eğitim ordu, klinikler, bakım evleri, bilim, teknoloji vb. Foucault'cu dille söylemek gerekirse, iktidar toplumsal hayatın bütün hücrelerinde bulunmaktadır.

Foucault'ya göre iktidar sadece devlet aygıtı içinde yer almaz, çok daha donanımlı belli belirsiz birtakım kanallar içinde dolaşır. Foucault daha da ileri giderek her bireyin içinde de iktidarın var olduğunu söyler. İktidar ilişkileri, kısmen de, iktidar ağları içinde oluşmuş bireyler yoluyla işler.

Her birey, hepimiz küçük bir iktidar olarak yaşar/yaşarız. Devletin bir iktidar aygıtı olarak mutlaklaştırılması konusunda Foucault şöyle demektedir: “Genel olarak, devlet iktidarına ayrıcalık verilir. Birçok insan diğer iktidar biçimlerinin ondan türediğini sanır. Oysa bence, devlet iktidarının diğer iktidar biçimlerinden türediğini söylemeye kadar varmasak da, en azından bu iktidarlara dayandığı, devlet iktidarının var olmasını sağlayanın onlar olduğu söylenebilir. İki cins arasında, yetişkinlerle çocuklar arasında, ailede, iş yerlerinde, hastalarla sağlıklılar arasında, normallerle anormaller arasında var olan iktidar ilişkileri bütününe devlet iktidarından kaynaklandığı nasıl söylenebilir? Devlet iktidarı değiştirilmek isteniyorsa, toplum içinde işleyen çeşitli iktidar ilişkileri de değiştirilmelidir. Yoksa toplum değişmez. Örneğin SSCB’de yönetici sınıf değişti; ama eski iktidar ilişkileri kaldı. Önemli olan şey, devlet iktidarına sahip olan bireylerden bağımsız olarak işleyen bu iktidar ilişkileridir” (Foucault, 2007: 248). Foucault, burada devlet aygıtının önemsiz olduğunu söylemiyor, onun söylemek istediği, iktidar ilişkilerinin ve tabii iktidar ilişkileri konusunda yapılması gereken analizin ister istemez devletin sınırlarını aştığı, aşacağıdır.

Marx’ın “emek” kavramı hakkındaki analizi de Foucault’nun eleştirilerine hedef olmuştur. Marx’a göre, insanın sosyal, kültürel ve bilişsel gelişiminde emek başat rol oynar; emek insanı hayvanlar aleminden çıkartıp, onu ahlaki bir varlık haline getirmiştir. Bundan dolayıdır ki emek, insanın somut özüdür. İnsanı var eden en somut özdür, emek. Foucault ise Marx’ın bu düşüncelerine şöyle bakmaktadır: “Marx, emeğin insanın somut özünü oluşturduğunu düşünüyordu ve yazıyordu. Bunun tipik bir Hegel’ci düşünce olduğunu sanıyorum. Emek, insanın somut özü değildir. Eğer insan çalışıyorsa, eğer insan bedeni üretici bir güçse, bu, insan çalışmak zorunda olduğundandır. Ve insan, çalışmak zorundadır, çünkü siyasi güçler tarafından kuşatılmıştır;

çünkü iktidar mekanizmalarının içine alınmıştır” (Foucault, 2007: 88). Foucault’ya göre insanın somut özü gibi görülen emek, iktidar mekanizmaları tarafından oluşturulmuş bir durumdur. Bu şekilde beden(ler), üretici bir güç olarak toplumsal sisteme hizmet eder. Dolayısıyla emek, insanın somut özü değildir, bu tamamıyla kurucu bir söylemdir.

Foucault, Marksçı “ideoloji” kavramını da eleştirmiştir. Marksçı ideoloji kavramına tam anlamıyla karşı olan Foucault, ideoloji kavramını üç nedenden ötürü kullanılamaz olduğunu söyler. “İlkin, ideoloji daima doğruluk diye görülen şeye bütünüyle karşıt bir konumda yer alır. Foucault’yu burada ilgilendiren, doğal olarak, kendi başlarına ne doğru ne de yanlış olan, söylemlerin içinde ortaya çıkan doğruluk etkilerinin nasıl üretildiğidir. İkincileyin, ideolojiye öncelik veren çözümler ona göre sorunludur, çünkü bunlar daima klasik felsefe tarafından sağlanmış bir örnekçenin sınırları boyunca varolabilen bir özneyi öngörürler. Foucault, bu nedenle bir an önce özne denilen bileşene yol vermek ister. Üçüncüleyin, ideoloji görece kendi temeline dayalı olarak işleyen, kendi kendinin maddi ekonomik belirleyeni olan bir şey karşısında ikincil bir konumda yer alır” (Sarup, 2004: 119).

Bilindiği gibi Marksçı düşüncede iktidar, ‘baskı’ ve ‘bastırma’ kavramlarıyla dile getirilir. Marksçı düşüncede iktidarın bu şekilde dile getirilmesi Foucault’ya göre olumsuz, psikolojik ve yetersiz bir çözümlerdir. Foucault’ya göre iktidarı iktidar yapan yalnızca bize karşı sürekli ‘hayır’ diyen bir gücü kullanması değil, ‘şeyleri’ üretmesidir. İktidar, yukarıdan aşağıya doğru ilerleyen ve hep hayır diyen bir olgu değil, bir yandan hazzı teşvik ederken diğer yandan da bilgi biçimleri ile söylemleri üretir. İktidar, tutsaklığı üretirken, bu tutsaklıklardan özgürleşmeye de imkan verir.

Marksçı düşüncede var olan ‘sınıf ideolojisi’, ‘sınıf çıkarı’, ‘sınıf bilinci’ ve ‘sınıf çatışması’ gibi kavramlar da Foucault’nun ilgisini çekmez, Foucault bu kavramlara itibar etmez. Foucault, Marksçı düşüncenin temeli sayılan ‘sınıf’ düşüncesine inanmaz. “Hiç kimsenin, baskıcılar bir yanda baskıya uğrayanlar diğer yanda, başlı başına kitlesel bir baskı altına alma durumundan söz edemeyeceğini yazan Foucault, bunun yerine baskı ilişkilerinin çok

yönlülüğünden söz eder” (Sarup, 2004:120). Toplumsal hayatta kutuplara ayrılmış baskı ilişkilerinden söz edilemeyeceğini vurgulayan Foucault’ya göre, iktidar ilişkileri bir ağ gibi bütün toplumsal hayatı kapsamaktadır.

Özetlemek gerekirse Foucault’nun Marksçı düşünceye yönelttiği üç temel eleştirisi bulunmaktadır. Bunlar;

“1. Çeşitli ekonomik sömürü biçimlerinin etkisi altında bulunan iktidar ilişkilerinde ekonomik ilişkilerin yeniden üretiminin belirleyici olduğu varsayımına karşı çıkar. Ancak iktidar ilişkileri ekonomik ilişkilerle tam bir uyum içinde olabilir. Burada vurgulanmak istenen, iktidar ilişkilerinin uygulamada homojen –eş yapılı- olmadıkları ve dolayısıyla toplumsal sistemin herhangi bir bölümündeki belirli ilişkilere indirgenemeyeceğidir.

2. İktidar ilişkilerinin doğasını, devletin doğasına indirgeyen Marksist eğilime karşı çıkar. Ona göre Marksist duruş, iktidar ilişkilerinin, özellikle siyasi alan dışında kalan iktidar ilişkilerinin çeşitliliğini gözden kaçırıyor. Bu yüzden Marksist duruş, siyasi olmayan stratejileri açıklayamadığı gibi siyasi olanları da ayrıntılarıyla tarifleyecek yaratıcı bir çözümlene yapamaz.

3. Foucault, “ideoloji” ve “diyalektik” nosyonlarının, iktidar ilişkilerinin doğasını anlamak için yegane araçlar olarak fazlaca kullanılmasına karşı çıkıyor. Foucault’ya göre ideoloji temelli teoriler genellikle şu formülü kullanırlar: Zor, yasalara itaat edilmesini güvence altına almak için gerekli olmasına karşın yasal özneler (vatandaşlar) tarafından kabul edilmesinde bu işlemin bir parçasıdır. Yasalar, yasal otoritelerce “dışsal olarak” uygulanır ve “içsel olarak” yasal özneler tarafından kabul edilir. Bu Kantçı ya da sosyolojideki karşılığıyla Weberci bir postuladır, önermedir” (Tekelioğlu, 1999: 131-132).

C. M. FOUCAULT ve PSİKANALİZM

Bir önceki bölümde Foucault'nun, Marksizm ve Psikanalizm gibi bütüncül ve küresel ölçekli kuramlara karşıtlığını belirtmiş ve Foucault'nun Marksçı düşünceye yönelik eleştirilerine yer verilmişti. Bu bölümde ise Foucault'nun Psikanalizm ve psikiyatri kurumlarına yönelik eleştirilerine yer verilecektir.

Psikanalizm/Psikanaliz bilimi, resmi olarak 1908'de, Viyana Psikanaliz Derneği'nin kurulmasıyla ilan edilmiş ve aynı yıl ilk Uluslararası Psikanaliz Kongresi toplanmıştı. Viyana'daki derneğe katılanlar içinde en önemli sima Sigmund Freud'tu (1856–1939). Freud, burada insanın eylemi ve kültüründe rasyonel-olmayan öğelerin oynadığı önemli rolün altını çiziyordu (Swingewood, 1998: 303).

Freud, insan ve eylemlerini anlama noktasında “bilinçaltı” alanının önemine vurgu yapar. Bilinçaltı alanının anlaşılması ve açıklanması birçok psikolojik/psikiyatrik sorunun çözümüne yardımcı olur. Freud'a göre, insan organizmasının ayırt edici özelliği “haz” ilkesi ile “gerçeklik” ilkesi arasındaki bir gerilimde yatar. Haz ilkesi, sürekli boşalma ve tatmin peşinde olan cinsel enerjiyle (libidoyla) ilintilidir. Libido, insan organizmasının tamamına yayılmıştır. Cinsellik, haz alabilen bedensel duyumların yanı sıra şefkat ve dostluk gibi duyguların yüceltilmesini de kapsar. Gerçeklik ilkesi (toplumsal olma süreci) ise, içgüdüsel cinselliğin bastırılmasını gerektirir. “Freud, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları adlı çalışmasında, uygarlaşmış kültür (sanayi, teknoloji, eğitim ve sanat) ile Eros'un –cinsellik- ve Tanatos'un –yıkım ve ölüm içgüdüleri- irrasyonel dürtüleri arasındaki kaçınılmaz çatışmaya dikkat çekmekteydi. Modern toplumun doğası, toplumsal düzenin çıkarları açısından iki tür içgüdüden de vazgeçilmesini gerekli kılıyordu. Tabii bunun sonucu, yaygın suçluluk duygusu ve akıl hastalığıydı” (Swingewood, 1998: 306). Buradan yola çıkan Freud, insanın hakikatini ve özgürlüğünü arzuların özgürleşmesinde bulmaktadır. Sağlıklı bir birey ve toplumsallaşmanın var edilmesinde arzuların özgürleşmesine vurgu yapan Freud, Foucault'nun eleştirilerine hedef olmuştur. Foucault, cinselliğin bastırılmadığını, tam aksine

modern bio-iktidar tarafından üretilip bedene nüfuz etmek için kullanıldığını belirtmiştir. Foucault, özgürleşmenin yerine alternatif olarak kendini yaratmayı ve arzuların özgürleşmesi yerine zevki yoğunlaştırmayı öne çıkarmıştır.

Psikanaliz bilimi, resmi olarak 1908’de kurulmasına rağmen Foucault’ya göre kökeni daha eskilere dayanmaktadır. 1657’den itibaren Paris’te deliler, adalet ve emniyet kaygılarıyla, kanunların (ve kanunsuzluğun) sınırında kurulan ve ismi “Genel Hastane” olmakla beraber, daha çok hapishane özellikleri taşıyan bir kuruma yerleştirilmeye başlanmışlardı. 1794 ise (1784’te ilk aşamada sefihler, inançsızlar, müflisler, yani deliler gibi “topluma zararlı olmayan” mahpusların bırakılmalarından sonra) “İnsan Hakları Beyannamesi ve Kurucu Meclis” kararları ışığında delilerin “zincirlerinin çözüldüğü” ve artık onların kapatılmayarak, akıl hastanelerinde tedaviye gönderildikleri yıl oldu. Fransa’da Philippe Pinel, İngiltere’de de D.H. Tuke’un öncülüğünde modern “psikiyatri bilimi”nin kuruluşu da bu yıllara rastlıyordu (Timur, 2005: 50).

Tuke ve Pinel’in iyiliksever kişiler olarak tanıtılmalarına Foucault karşı çıkmaktadır; çünkü onların “insanlık” kavramının modern burjuva toplumunun değerlerini gerektirdiği düşüncesini reddetmektedir: “Artık tımarhanenin toplumsal ahlaklılığın sürekliliğini temsil etmesi gerekmektedir. Aile ve çalışma hayatının değerleri, kabul edilmiş bütün erdemler, artık tımarhanede hüküm sürmektedir. Foucault’ya göre, tımarhane, gözlem, teşhis ve tedavi için özgür bir ortam değildir, tımarhane kişinin suçlandığı, yargılandığı ve cezaya çarptırıldığı bir yargılama ortamıdır. Deliler zincirlerinden kurtarılmaktadır; ama şimdi de bu insanlar bir ahlak dünyasına hapsedilmektedir. Bizler bu devasa ahlak hapishanesine Foucault’ya göre, sanki alay eder gibi delilerin özgürlüğü adını verme alışkanlığındaız” (Gutting, 2010: 105-106). Oysa ki böyle bir durumda delilerin özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Realite, delilerle birlikte bütün toplumun, iktidar mekanizmaları tarafından hapsedilmesidir.

Kendisi de delilerle çalışmış olan Foucault, çoğu zaman psikozlu birinin yalnızca psikozlu biri olduğunu muhtemelen biliyordu ve saplantılı katilleri geleneksel ahlak kurallarına yönlendirecek bir tedaviyi de kesinlikle

memnuniyetle karşılardı. Onun hiddeti, aslında, deliliğin bizim normallik standartlarımıza hiçbir anlamlı alternatif olamayacağı biçiminde kavranmasına ve bu standartlardan ciddi biçimde sapma gösteren bütün inanç ve davranışları sınırların dışında görülmesine yöneliktir. “Foucault’nun görüşüne göre, bir olgu olarak delilik normalliğe makul bir meydan okuma olarak görülmelidir” (Gutting, 2010:106-107). Delilik, toplumsal normlara göre aykırılık gösterdiği için kapatılıp, normalleştirilmeye çalışılmıştır. Bu normalleşme, kapitalist sistemin istediği üretici ve uysal birey tipidir. Bu bireyden istenilen, var olan sistemin ayakta durması ve devam etmesi için çalışmasıdır. Birey, uysallığı içinde çalışmalıdır.

Foucault’ya göre, deliliğin apayrı bir zihinsel hastalık türü olduğu fikri, doktorların otoritesi bilimsel açıdan gerçeklik taşıdığı ya da tedavi açısından başarılar sergilediği için değil, öncelikle hastalar üzerinde oluşturulmuş ilişki, delilerin modern anlamda egemenlik altına alınmalarının temelini oluşturur. “Foucault’ya göre Freud, tımarhanenin birçok niteliğini bertaraf eder ve yalnızca doktorla hasta arasındaki ilişkinin özünü korur... Dahası Foucault’ya göre Freud, “tıp kişi”nin büyücülere özgü güçlerini ön plana çıkardı, tıp kişisine yarı ilahi bir konum kazandırdı. Analizci kişiliğinde, Freud tımarhanenin bütün güçlerini bir araya getirdi” (Gutting, 2010:111). Böylece hem Freud, hem de psikanalizm, toplumsal sistemin büyük bir hapishaneye dönüşmesinde rol oynamıştır.

Foucault, Deliliğin Tarihi adlı önemli yapıtında yukarıda belirtmeye çalıştığımız görüşlerini ayrıntılarıyla serimler. Bu kitapta, aklın normalleştirilmesiyle ‘modern’ denilen bireyin hangi mekanizmalar ve stratejilerle büyük bir tımarhaneye yerleştirildiğini gösterir; çünkü Foucault’ya göre artık dünya büyük bir tımarhanedir. Ona göre, “dünya, yöneticileri psikologlar ve halkı da hastalar olan büyük bir tımarhanedir. Geçen her günle birlikte, kriminologlar, psikiyatrlar ve insanın zihinsel davranışlarını inceleyen herkesin oynadığı rol büyümektedir. Bu nedenle, siyasi iktidar yeni bir işlev edinmek üzeredir, bu işlev de tedavi ediciliktir” (Foucault, 2000: 131).

Siyasi iktidarın yeni bir işlev olarak edindiği tedavi edicilik 19. yüzyılda kurumsallaşmış ve bu süreç kapitalizmden bağımsız değildir. Foucault, “disiplinleriyle hastaneler, tımarhaneler, öksüzler yurdu, okullar, eğitim evleri, fabrikalar, atölyeler ve nihayet hapishaneler; bütün bunlar on dokuzuncu yüzyılın başında yerleştirilmiş ve hiç kuşkusuz sanayi toplumunun ya da kapitalist toplumun işleyiş koşullarından biri olmuş olan iktidarın bir tür büyük toplumsal biçiminin parçasıdır. İnsanın vücudunu, varlığını ve zamanını iş gücüne dönüştürmesi ve onu kapitalizmin işletmek istediği üretim aygıtının hizmetine sokması için bütün bir zorlama aygıtı gerekli oldu ve bana öyle geliyor ki, insanı kreş ve okuldan alıp kışladan geçirerek, hapishane veya akıl hastanesiyle tehdit ederek-’ya fabrikaya gidersin ya da hapishaneye veya tımarhaneye düşersin!’- sonunda düşkünler evine götüren bütün bu zorlamalar aynı iktidar sisteminden kaynaklanıyor. İktidar, bölücü pratikler sayesinde, hem toplumsal bir kategorizasyon yaparak yönetim işini kolaylaştırmış hem de kendi üstünlüğünü bireylere kabul ettirmiş olur” (Foucault, 2000:126) demektedir. Böylelikle Foucault, kapatılma süreçlerinin eleştirisini kapitalist sistemin eleştirisiyle birleştirir ve buradan yola çıkarak, daha önce de belirttiğimiz gibi sosyalist sistemin de eleştirisini yapmaktadır. Ona göre sosyalist sistem de ‘kapatılma’ mantığını alıp uygulamıştır ve bundandır ki Sovyet Rusya’yla her zaman mesafeli olmuştur.

Foucault’ya göre tedavi edicilik misyonuyla iktidar(lar) toplumsal hayatı düzenler/denetler. İktidar genel anlamda ‘nüfus’u düzenlediği gibi, özelde de ‘beden’i denetler. İktidar, “başkalarının dışsallığı içinde Başka’nın farkını temsil etmektedir” (Foucault, 2006a: 278). Nüfus içindeki bireylerin farklılıklarını da iktidar belirler. Normallik ile anormalliğin sınırlarını belirleyen ve denetleyen iktidar bu konuda özellikle psikanalizm ve psikiyatri kurumlarından destek almaktadır. Bundandır ki psikiyatri kurumları da, mikro-iktidar bir kuruluştur. Psikanalizm ve psikiyatri kurumları, iktidarın yanında yer almaktadır.

Psikanalizm ve psikiyatri kurumları yoluyla her ne kadar da delilik susturulmaya, baskı altına alınmaya çalışıldıysa da Foucault, deliliğin sesini

duyabilmiştir. “18. yüzyılın sonundan beridir deliliğin sesini duyabildiği tek yol sayesinde: son iki yüzyılın büyük deli sanatçıları arasında yer alan Hölderlin, Nerval, Nietzsche ya da Artaud gibilerinin eserlerinin ışığı altında” (Gutting, 2010: 112). Foucault’ya göre, delilik hiçbir zaman yok edilemez ve o, hem kendi yaşam öyküsünde ve hem de önemseydiği ‘deli’ sanatçı ve yazarların hayatında deliliği görmüş ve gördüğü/duyduğu bu sesin daha da gür çıkması için çaba göstermiştir. Aydınlanma döneminin ‘akıl’ına karşı, deliliğin yaratıcı yönünü önemsemiştir.

III. BÖLÜM

A. M. FOUCAULT'DA SPESİFİK ENTELEKTÜEL OLGUSU

Çağımızda küresel eko-sistemin tüm insanlığı ve diğer canlıları tehdit eden, bütün değerlerin yaralar aldığı, fakirle zengin arasındaki farkın giderek daha da derinleştiği, ırkçı, milliyetçi ve dinci bağnazlıkların hızla arttığı küresel kapitalist bir dünyada yaşamaktayız. Küreselleşme uygulamaları, iktisat kuramını ilahlaştırırken, insanı makro-ekonominin sadece bir aracı olarak görür. Görülen ve istenilen bu insan; ruhsuz, değerlerinden sıyrılmış, küresel ekonominin emrinde didinip duran bir canlıdır. İnsan, küresel kapitalist makinenin bir vidası gibi görülmektedir. İşsizlerin, yoksulların, açların, çaresizlerin sayısını artıran, eko-sistemi tahrip eden, insanı ve insanın yarattığı uygarlığı güdükleştiren bu küresel kapitalist makinenin değişip dönüşmesinde hakiki entelektüellere ihtiyaç duyulmaktadır. Bizce M. Foucault da bu hakiki entelektüellerden biri olduğu gibi, entelektüellik üzerinde kafa yormuş örnek bir düşünürdür.

Daha önceki bölümlerde Foucault'nun genel düşüncesine yer vermeye çalışıldı, Foucault'yu ve onun 'Spesifik Entelektüel' kavramını daha iyi analiz etmek için bu gerekiyordu. Bu bölümdeyse Foucault'nun spesifik entelektüel kavramı tartışılacaktır. Farklı düşünce derinliğiyle özgünlüğünü kanıtlayan Foucault, bu kavramda da farklılığını ispat etmiş önemli bir düşünür ve entelektüeldir.

A.1.Kavramsal Çerçeve

Sosyal bilimlerde bazı kavramlar vardır ki ne anlam ifade ettiklerini hemen hemen herkes biliyor ; ama bu kavramların kesin tanımını yapmaya gelince bir türlü anlaşma sağlanamamaktadır. Ayrıca farklı anlamları olan kavramların aynı anlamda kullanılması da sorun yaratmaktadır. Sosyal bilimlerde farklı anlamları olan kavramlar aynı anlamda kullanıldığı gibi, bir kavram üzerinde de herkes için geçerli bir anlam bulmanın yarattığı güçlük tam bir kavramlar kargaşasına yol açmaktadır. Bundan dolayıdır ki sosyal bilimlerde görülen en önemli sorunlardan biri kavram kargaşasıdır. Kavram kargaşasına yol açmamak için, bu bölümde entelektüel kavramıyla yakından ilişkili ve bazen de karıştırılan “ Literati”, “Entelijansiya” “Münevver”, “Âlim”, “Arif” ve “Aydın” gibi kavramlar ele alınacaktır. Bu kavramların ortak yönleri olmasına rağmen farklı toplumlar ve dönemlerde kullanılması, onları ayrı ayrı ele aymayı gerektirmektedir.

A.1.1. Literati

Bu kavram Batı toplumlarında, modern öncesi dönemdeki entelektüeli tanımlamaktadır. Denilebilir ki Literati kavramı Ortaçağ Avrupası'nın okur yazar din adamlarını kapsamaktadır. Literatus sözcüğünün çoğulu olan Literati, mesleği bilme olan kimseleri kapsamaktadır. “ Literatus, toplum içinde en önemli sayılan işlerden birini üstlenmiştir. O da topluluğun temel değerinin sağlanması ve kuşaktan kuşağa intikal ettirilmesidir” (Mardin, 1998: 255). Literatus'un çoğulu olan Literati, toplumsal yaşamda kabul gören maddi ve manevi öğelerin koruyucusu ve bu öğelerin kuşaktan kuşağa aktarıcısı rolünü üstlenmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi Literati, statükonun devamından yana olup, toplumsal yaşamın bekçiliğini üstlenmiştir. Bu noktada Genç, şöyle bir belirlemede bulunmaktadır : “Geleneksel bilginin taşıyıcıları olan literati, kültürel araçları kullanarak düzen ve statükodan yana tavır almaktadır. Ortaçağ'da ekonomik ve siyasal güce sahip olan rahipler (kurumsal anlamda kilise), dogmaları koruyup geleneği sürdüren başlıca öğedir. Literati, ortaçağda topluma yön veren ideolojinin bekçisi konumundadır” (2006 :16).

Literati, toplumsal yaşamda iki önemli işleve sahiptir. Bu iki önemli işlev : Değerlerin korunması ve bu değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasıdır. “Literatus,

toplumda yaşayan değerlerin korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması noktasında, toplumla değerler arasında bir dinamo görevi üstlenmek durumundadır. Başka bir ifadeyle literatus, bir toplumun ürettiği değerlerin korunması ve bu değerlerin oluşturduğu kültürel bütünü yeni kuşaklara aktarılmasında aktif bir rol üstlenmek durumundadır” (Erkul, 1999: 90).

Literati, değişime karşı dirençlidir; ama içinde bulunduğu toplumsal yaşamın değişiminden kendisi de etkilenir. Ya da denilebilir ki “ Literati, çoğu zaman, kendi inisiyatifinden olmayan kişilerin etkisiyle, koruyup savunmaya çalıştığı kültürün değişimine bir anlamda seyirci kalmaktadır” (Erkul, 1999:90); ama toplumsal yaşamda bir değişme olmadığı sürece Literati’de de değişme olmaz.

A.1.2. Entelijansiya

Entelektüellik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, bazı çalışmaların entelektüel ile entelijansiyayı aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Oysa ki bu iki kavram farklı toplumsal yaşamlarda ortaya çıkmıştır. Entelektüel Fransa kaynaklıdır, Entelijansiya ise Rus toplumuna has bir kavramdır. Entelijansiya, Çarlık Rusya’sının son zamanlarında sistem karşıtı kimseler için kullanılmış bir kavramdır. Bu kavram “ bir yandan Çarlığın despotizmine, öbür yandan Ortodoks Kilisesi’ne karşı çıkan okumuşlar kümesini imlemek için kullanılmış. Tek tek bireylere değil, gruba verilen ortaklaşa (kollektif) isim. Eleştirel aklı, bilimi, adaleti, o günün koşullarına göre devrimci sayılabilecek değerleri savunanların tümüne verilen isim “(Demiralp, 2002: 122)’dir.

Entelijansiya kavramı 19. Yüzyıl Rus kültüründe ortaya çıkan bir kavramdır. Kavram, bu kültürde toplumsal yerini ve statüsünü koruyamayan insanları nitelendirmek için kullanıldı. 1830- 1840’lı yıllardan 19. Yüzyılın sonuna kadar Rusya’daki işsiz güçsüz insanların oluşturdukları gruplara Entelijansiya deniliyordu. Entelijansiyayı; okulunu uzatmış öğrenciler, kürsüsü elinden alınmış profesörler, kitaplarını bastıramayan yazarlar, eserleri toplumda ilgi görmeyen sanatçılar, ayrıcalıklı konumunu yitirmiş soylular, görevlerine son verilmiş din adamları, resmi elitlere ve iktidara karşı gruplar oluşturuyorlardı. Nihilist ve eleştirel mantığı benimseyen, ihtilalci tutum takınan gruplar entelijansiya diye nitelendiriliyordu.

Entelijansiya, büyük bir olasılıkla teknik bir terim olarak ilk defa, 1860'lı yıllarda romancı Boborykin tarafından kullanılmıştır. Terim, onda iktidarı eleştiren, eğitim düzeyi yüksek kişiler topluluğu anlamına geliyordu. Terimin hangi dilden geldiği konusu tartışmalıdır. Pascal Ory'e göre Entelijansiya Fransızca kökenlidir ve aydınlanma Dönemi'nde ortaya çıkmıştır ; ancak Boudin'e göre Entelijansiya'nın Fransızca'da eşdeğeri yoktur. Bu kelime, sosyolojinin hatta istatistiğin pratik olarak kesin biçimde niteleyemediği grubu belirtmeye yarar (Özcan, 2006 :57).

Entelijansiya sözcüğünün nereden geldiği konusu tartışmalı olsa bile, sanırız ki tartışmasız tek konu Cemil Meriç'in de belirtmiş olduğu gibi Entelijansiya'nın “ Düşünce ile yaşayan, düşünce içerisinde yaşayan” (1997:65) bir grubu imlemesidir.

A.1.3. Münevver

Arapça kökenli bir sözcük olan münevver, sözlük anlamı itibariyle parlatılmış, aydınlatılmış anlamına gelmektedir “ Münevver kavramı, içerik açısından yoğun bir anlama sahip olup bize, Fransızca philosophie de la Lumiere (Aydınlanma Felsefesi) ifadesindeki ışık, nur anlamına gelen La Lumiere kelimesinden aktarılmıştır “ (Erkul, 1999: 93).

Münevverler Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Yıkılmakta olan bu devleti kurtarmak istemişlerdir. “ Bu devlet nasıl kurtulur ? “ sorunu üzerine yoğunlaşan münevverler siyasi bir nitelik taşımaktadır. Denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin bu dönmedeki aydınlarına Münevver denilmektedir. Ali Erkul, Münevver kavramını dönemindeki kullanışı bakımından ele alırken şöyle demektedir :“Münevver kavramı, Tanzimat'tan bu yana etkisinden hala kurtulamadığımız batılılaşma maceramızın ilk yıllarında, bir ara çözüm olarak ortaya atılan; fakat yeterince tutmayan bir nitelik taşımaktadır. Çünkü Münevver, daha ziyade Osmanlı aydın tipini çağrıştırmaktadır. Kelime olarak nurlandıran, etrafına nur saçan, tasvir eden anlamına gelmektedir. Osmanlı düşüncesinde Münevver, Batı'nın entelektüelinde arayıp bulduğu niteliklerin bir benzeri ile donatılmıştır. Yani bilime bağlı, yalana yönelmeyen ahlaklı, aynı zamanda dindar ve nurlu insan tipini yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle millete milletin fikirleriyle öncülük eden, milletin inancına ters düşmeyen bir insan tipidir (1999:93-94).

A.1.4. Âlim

Arapça “ ilimden” türeyen Alim sözcüğü çok bilen, çok okuyan kimse için kullanılır. Bilgin anlamına da gelir ve daha çok din alanlarıyla uğraşan kişileri ifade eder. Çoğulu “ Aliman” olan Âlim, Allah’ın sıfatlarından biri olan ezeli ve ebedi olan anlamını da taşımaktadır (Meydan Larousse, 1985:318).

Ali Bulaç’a göre de Alim, “ Manevi bir mürşit, sosyal bir otorite, siyasi bir önder ve aynı zamanda yetkin bir müçtehit “(2008:35) tir. Her şeyden önce Âlim, bilen kişidir ; zihin adamıdır. Bir çok alan üzerinde otorite olan Âlim, bilgi ve görgüsüne güvenilen bir kimsedir.

A.1.5. Arif

Arif, kelime olarak tanınmış, ünlü, bilgili, mütehassıs, mahalle mektebi hocası veya kalfası anlamlarını içermektedir. Arif kelimesi, bilme, biliş, anlayış anlamlarına gelen irfandan türemiş olup, çoğul ifadesi “ Arifan”dır. Arif, genel itibariyle, sezgi ve anlayışa sahip olmaya işaret etmektedir. Tasavvufta Tanrı’nın zatını görebilen, ona erişen insan manasına gelmektedir. Böylelerinin gönül gözleri açıktır. Arifler, herkesin göremediği manevi gerçekleri görürler. Tanrı’nın sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini bilirler ve bu bilmeleri de görgüye dayanır. (Meydan Larousse, 1985:650). Erkul’a göre Arif, “ Bir nevi keşif veya ilham yoluyla elde ettiği bilgilerin ışığında düşünce ve hayatı vahdet içinde mütalaa eden derin bir bilgin niteliğindedir” (1999 :94).

Denilebilir ki Arif ve Âlim, Türkiye’de aydın kavramının ilk öncüllerindedir, Osmanlı’da Tanzimat öncesi aydın tipini temsil etmektedir. Arif ve Âlim arasında farklılıklar olmakla beraber her ikisi de İslam paradigması içinde seslenmektedir. Böylelikle her ikisinin de Osmanlı toplumsal yaşamında büyük ağırlıkları olduğu söylenebilir.

Araştırmacılar, Arif’in irfan kapsamında, Âlim’in ise ilim kapsamında olduğunu ileri sürmektedir. İrfan, sezgi/ gönül gücüyle elde edilebilecek türden bilgiler iken; ilim ise araştırma ve gözlem metoduna dayanmaktadır. Bu noktada Alim ile Arif birbirinden ayrılmaktadır. Âlim, bilgiye zihniyle ve araştırmayla

ulaşmaya çalışırken; Arif ise dini bilgiye sezgisiyle, kalp gözüyle, yaşantısıyla erişmektedir.

A.1.6. Aydın

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki “Aydın” kavramı üzerinde herkesin birleştiği ortak, evrensel bir aydın tanımı yoktur. Her dönemin, toplumun, sınıfın kendine özgü aydınları olmakla beraber her dönemin, toplumun, sınıfın aydınları farklı özelliklere sahiptir. Böylece her dönemin, toplumun, sınıfın aydın tanımlaması da farklı farklı olmuştur. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki “aydın kimdir sorusuna verilebilecek dört başı mamur bir cevap yoktur”(Erkul, 1999:94).

“Osmanlı yüzyıllarca tepeden baktığı Batının aslında kendisini çoktan geçtiğini anladığı anda ölçü değiştirmeye, Batılılaşmaya yönelmiş, bu akımla birlikte kültürümüze münevver, Türkçesiyle aydın kavramı girmiştir. Aydın, entelektüelin Türkçesi, Türkçe anlamdaşı değildir”(Demiralp, 2002:130-131). Aydın tabakasını yaratan Osmanlı Devleti, aydınlarının görevini de belirtmiştir: Batının bilimini, ışığını getirerek yıkılmaya yüz tutmuş olan bu devleti kurtarmak. Böyle olunca da Osmanlı’da başlamak üzere Türkiye’de, devletten bağımsız bir aydın tabakası ortaya çıkamamıştır; çünkü devlet, kendisini eleştiren aydınlara tahammül edemediği gibi, Demokles’in Kılıcı gibi her zaman aydınlarını gözetim altında tutmuştur.

Farklı kültür ve uygarlıklarda farklı kavramlaştırmalara dayanan aydın kavramı, en genel ifadesini entelektüel kavramında bulmuştur. Entelektüel kavramının tarihsel gelişimine bakmak ve entelektüelleri anlamlandırmak, bizdeki aydınların da anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bir sonraki başlıkta sosyo-kültürel bir olgu olarak entelektüeller incelenecektir.

A.2. Sosyo-Kültürel Bir Olgu Olarak Entelektüeller

Entelektüel kavramı Fransa'da Dreyfus davasıyla birlikte anlam kazanmıştır. Bu kavram ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklı niteliklerde algılandığı gibi, kişiden kişiye de farklı şekillerde algılanabilmiştir. Entelektüel kavramının anlam kazanması noktasında Dreyfus davası, Batılı düşünürlerin, özellikle militarist bir kurum olan ordu ve devlete karşı kişi özgürlüğü ve onurunu korumak ve savunmak amacıyla ordu ve devlete karşı birleştikleri bir davadır. Bu davayla birlikte, entelektüellik anlam ve önem kazanmıştır. Emile Zola'nın, kendilerine entelektüel diyen kişilerle birlikte aktif olarak karıştığı Dreyfus davası, aynı zamanda entelektüeller tarihinin de başlangıcıdır. Bundan dolayı Dreyfus davası hakkında bilgi vermek gerekmektedir:

Alfred Dreyfus, 1893'te Fransız Genel Kurmayı'nda Yahudi bir yüzbaşydı. Onun, 1894 yılının sonlarında Alman teğmen Von Shwertzkoppen'e bilgi sızdırdığı iddia edildi. Bundan dolayı Yüzbaşı Dreyfus, vatana ihanet suçlanmasıyla mahkemeye verildi. Dreyfus, 1895 yılında mahkeme tarafından suçlu bulundu ve 'Şeytan' adası denilen yere ömür boyu sürgüne gönderildi. Yüzbaşı Dreyfus'un 5 Ocak 1895'te rütbeleri söküldü. Yüzbaşı Dreyfus'un bu davası 13 Ocak 1895 tarihinde 'Küçük Gazete' adlı gazetede 'ihanet' başlığıyla verildi.

Dreyfus'un ailesi 1896 yılında bazı gazetecileri ve politikacıları, onun suçsuz olduğuna ikna etti. Dava Mart 1896 yılında yeniden görüşüldü. Askeri Mahkeme'nin başkanı Picquart kararı şöyle açıkladı: Dreyfus suçsuzdur, asıl suçlu başka subay Esterhazy'dir. Fakat ordu, yargılama sonuçlarını halktan gizlemeye çalıştı. Bunun üzerine kamuoyu, Dreyfus yanlıları ve Dreyfus karşıtları olarak ikiye ayrıldı. Adalet ve hakikat adına mücadele eden İnsan Hakları savunucuları Dreyfus'un yanında yer aldı. Milliyetçi ve muhafazakar kesimler ise Dreyfus'un karşısında yer aldılar.

Emile Zola'nın çabalarıyla Dreyfus yanlıları birlik oluşturdu. 13 Ocak 1898'de L'Aurore (Şafak) gazetesi 'İtham Ediyorum' başlığıyla Devlet Başkanı'na hitaben açık bir mektup yayınladı. Bu mektup Emile Zola'nın

imzasını taşıyordu. Zola, bu mektupta Dreyfus'u savunuyordu; ona yöneltilen haksız suçlamaları reddediyordu ve davanın yeniden ele alınmasını istiyordu. Ertesi gün aynı gazetede Zola'yı destekleyen kişiler "Entelektüellerin Protestosu" başlığıyla bir bildirge yayınladılar. "Biz Entelektüeller" diye başlayan bu bildirgeyi imzalayanlar arasında edebiyat, sanat ve kültür dünyasının bilinen simaları vardı.

Entelektüellere öncülük eden Emile Zola, bu davranışıyla suçlandı ve Temmuz ortalarında hapse mahkum edildi. Zola da hapse girmemek için Londra'ya kaçtı. Zola, 1899 Temmuz'unda Paris'e geri döndü ve Yahudi yüzbaşı Dreyfus tekrar yargılanmak üzere mahkemeye çıktı. Böylece Dreyfus olayı yeni bir dönemece girdi ve Dreyfus 1899 Eylül'ünde Devlet Başkanı tarafından affedildi (Özcan, 2006: 46-47).

Böylelikle Dreyfus davası, düşünürlerin, sanatçıların ve kültür insanlarının kurulu düzeni eleştirdikleri, militarist kurum ve kuruluşlara cephe aldıkları bir olay haline dönüştü. Bu davadan sonra entelektüeller, teori ve pratikleriyle toplumsal sistemde var olan insanlık-dışı durumlara tepki gösteren, insanların bilinçlenmesine yardım eden ve toplumsal sistemi insani yüzde değiştiren bir niteliğe büründü.

"Entelektüel" sözcüğünün Fransızcadaki kaynağı olan intellectuel, düşünce ve kültür ürünlerine büyük ilgi duyan, bunlardan tat alan, zihinsel yaşantısı ağır basan kişi anlamına gelir. Dilimizde aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olan "münevver" ve daha sonra onun yerini almaya çalışan "aydın" sözcükleri de var. Okumuşluğu, önyargılardan sıyrılmış, eleştirel düşünce ve hatta görgü sahibi olmayı da içeren bu iki sözcük, ilk ve temel anlamında ele alındığında, intellectuel'den değil de Fransızca éclairé'den (aydınlanmış) kaynaklanmış gibi görünüyor. Öte yandan, Çarlık Rusyası'nda öğrenim görmüş ve daha sonra Türkiye'ye gelmiş bazı soydaş yazarların kullandığı "fırka-i münevvere" (aydınlar sınıfı, zümresi) deyişi, sadece bilgili ve kültürlü olmakla kalmayıp toplumsal ve siyasal sorunlara ilgi duyan ve çözüm getirmek amacıyla etkinlik gösteren kişileri de kapsamı bakımından Rusça'da kullanılan ve 1920'li yıllarda Fransızca'ya da

geçmiş olan intelligentsia (entelijensiya) sözcüğünden aktarılmış izlenimini veriyor. “Münevver” ve “aydın”dan sonra, bizde “entelektüel”in ortaya çıkması da buna benzer bir anlam genişletme ve ayırt etme gereksiniminin duyulmuş olmasının sonucudur belki (Hilav, 2008:11).

Böylece entelektüeller, bilgili ve kültürlü olmakla beraber, toplumsal ve siyasal olaylara ilgi duyan ve bu olaylara çözüm getirmek amacıyla etkinlik gösteren kişiler olarak bilinmektedir. Bilgili ve kültürlü olan bu insanlar, toplumsal ve siyasal sorunları gördüğü gibi, bunlara çözüm getirmek için de çaba göstermektedir. Zira Dreyfus davasında olduğu gibi entelektüeller toplumsal ve siyasal bir sorun olan bu davanın sonuçlanmasında çaba sarfetmişlerdir.

Dreyfus davasından sonra Fransız entelektüelleri sol ve sağ entelektüeller diye iki kampa ayrıldı. Bu ayrılma, Dreyfus olayının en önemli sonuçlarından. Bu şekilde Dreyfus Olayı, Fransız İhtilali’yle ilgili büyük bir tartışmayı da başlattı. Bu tartışmada solcular bireyin devlete, sağcılar ise devletin bireye üstünlüğünü savunuyorlardı. Solcular, değişimi vurgularken, sağcılar ise daha çok mevcut statükonun devamından yana tavır alıyorlardı. Solculuk ve sağcılık arasındaki bu tartışmalar ve vurgular günümüzde de devam etmektedir.

20. yüzyılda yeni bir politik güç haline gelen entelektüeller iki karşıt kutup oluşturdular; farklı değerleri simge yaptılar. Bu simgeleştirmenin de temelinde Dreyfus davası sırasında yapılan tartışmalar vardı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam etti. Bundan sonra entelektüeller kendilerini yeni ölçütlere dayanarak tanımladılar. Artık önceki dönemi betimleyen elitizm kavramı terk edildi. Entelektüeller ilkin, geniş halk kitleleriyle bütünleşmeye başladılar. İkinci olarak entelektüeller, etkili kolektif bir eylemi gerçekleştirmek için sosyal bir grup oluşturdular. Üstelik basın 20. yüzyıl boyunca bazı entelektüellere yeni bir güç veren radyo ve televizyon yardımıyla gelişti. Entelektüel kamplar arasındaki bir tür iç savaş bu döneme damgasını vurdu (Özcan, 2006: 48-49).

20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan A. Gramsci'ye göre, entelektüeller toplumsal ve siyasal işlevleri açısından iki gruba ayrılır: Geleneksel entelektüeller ve organik entelektüeller. “Bunlardan birincisi, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, papazlar ve idareciler gibi geleneksel entelektüeller; ikincisi ise entelektüelleri çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı olduklarını düşündüğü organik entelektüellerdir” (Erkul, 1999: 92-93). Organik entelektüeller, organik olarak ait oldukları sınıfın fikirleri ve isteklerini yönlendirmedeki işlevleriyle geleneksel entelektüellerden ayrılır. Gramsci'ye göre nasıl ki burjuva sınıfının organik entelektüelleri varsa, işçi sınıfının da organik entelektüelleri vardır “Yani işçi sınıfı kendi entelektüellerini yaratma gücüne sahiptir ve bunların rolü de kitlenin entelektüel olarak ilerlemesini siyasi olarak mümkün kılacak entelektüel-ahlâki bir blok kurmaktır” (Keskin, 2005c: 18). İşçi sınıfının bilinçlenmesi ve toplumsal çürümüşlüğü değiştirmesi için sol organik entelektüellerin önemine vurgu yapan Gramsci, bu şekilde organik entelektüellere işçi sınıfının sözcüsü olma misyonunu yüklemektedir. Gramsci'nin bu noktada organik entelektüellerle ilintili olarak çözümlediği hegemonya kavramına da vurgu yapmak gerekmektedir.

Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi, kapitalist bir toplumda ideolojik iktidarın niteliğini kavratan önemli bir kuramsal tartışma alanı açmıştır. Hegemonya kavramı sayesinde iktidar, bireylere dışsal, tepeden, zorla kabul ettirilen, devlet kurumlarıyla uygulanan bir şey olmaktan çıkmış, ideolojik süreçler boyunca, zihinlerde kurulan ve kitlelerin onayına dayanan bir iktidar pratiği olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Böyle bir bağlamı oluşturabilmek için Gramsci, hegemonya kavramını sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki içinden çözümlemeye çalışır. Klasik kuramların odağına aldığı devlet alanı ile sivil toplum alanının iki farklı tür iktidar ilişkisine tekabül ettiğini göstermeye çalışır.

Gramsci'ye göre, devlet zor ve egemenliğin alanı iken, sivil toplum onaya dayalı hegemonyanın alanıdır. Sivil toplum, egemen sınıfın entelektüel ve

moral bir egemenlik oluşturarak yönetilen sınıfların onayını kazanma becerisini gösterebileceği, egemen ideolojinin işleme alanı, yani hegemonya alanıdır. Yani Gramsci'ye göre hegemonya, egemen sınıfın bir egemen olma pratiğidir. Bu iktidar pratiği hiçbir zaman zoru ve şiddeti bir iktidar aracı olarak ortadan kaldırmaz ve yok etmez; ama görünmez kılar ve iktidarın merkezine yönetilenlerin onayını kazanmaya yönelik süreçleri oturtur. Hegemonya, ideolojik süreçlerde ilerleyen bir iktidar pratiğidir; ama, bu ideolojinin egemenlik mücadelesi, her zaman maddi pratikler içinde gelişir ve var olur (Sancar, 2005: 206-207).

Gramsci'ye göre hegemonya kavramı her zaman sınıf mücadelesi kavramı ile birlikte var olmuş ve egemen sınıfın kendi egemenliğini, özellikle egemen ideoloji aracılığıyla nasıl kurduğu sorusu ile birlikte tartışılmıştır. “Hegemonya, egemen sınıf(lar)ın müttefik sınıflarla nasıl ittifaklar kurduğu, karşıt sınıfları nasıl yönettiği ve bütün sınıfların olası çıkarlarını nasıl temsil eder görüldüğü ile ilgili bir kavramdır” (Sancar, 2005:207). Buradan da anlaşılacağı gibi egemen sınıflar, hegemonya yoluyla kendi egemenliklerini, sağlam bir şekilde kurumsallaştırır ve bu yolla devam ettirir.

İşçi sınıfı da kendini kabul ettirmesi için karşıt bir hegemonya kurmalıdır. Bu hegemonyanın kurulması için organik entelektüellere büyük görevler düşmektedir. İşçi sınıfının dünya görüşünü, sınıf çıkarlarını, özlem ve isteklerini temsil eden ideolojiyi taşıyan sol organik entelektüeller yoluyla karşıt bir hegemonyanın kurulması gerektiğine inanan Gramsci de kendini bu davaya adanmış ve sol organik bir entelektüel olarak yaşamıştır.

E. Said de entelektüeli; sürgün, marjinal ve yabancı olarak ele alır. Bu üç kavramın kesiştiği nokta da, entelektüellerin iktidarlar (ister dünyevi olsun isterse de göksel) karşısında kişi hak ve özgürlüklerinin tarafında yer almasıdır. Said de bir entelektüel olarak bu özelliği kendi yaşamında somutlaştırmıştır. Said, iktidarla ilişkisini şu şekilde ifade etmiştir: “Tabiatım gereği parti gibi oluşumlara katılmaya itibar etmediğim için hiçbir zaman resmi bir görevli olarak hizmet vermemiştim. Kıyılarda, iktidar halkasının dışında kalmaya kesinlikle alışmışım ve belki de bu büyümlü halkanın içinde bir mevki sahibi

olacak yetenekten yoksun olduğum için dışarıda kalmanın erdemlerini rasyonalize ettim” (Said, 2004: 110).

Said’e göre her şeyden önce, “entelektüel bir hayat, temelinde bilgi ve özgürlükle ilgili bir hayattır” (2004:68). Entelektüel, birçok yönden donanımlı olacağı gibi, bütün iktidar ağları karşısında da özgürlüğünü koruyabilmelidir (böyle bakınca da insan düşünmeden edemiyor: Türkiye’de gerçek anlamda kaç tane entelektüel kişilik vardır?). Entelektüel, kendi özgürlüğünü koruyacağı gibi, “öteki” konumunda bulunan bütün kesimlerin de özgürlüğünü ve eşitliğini korumak için çaba sarfetmelidir.

Ünlü düşünür Said, “İster Batı’da olsun ister Batı dışında entelektüele yönelik asıl tehdit, ne akademiden ne varoşlardan ne de basın ve yayınevlerinin insanın kanını donduracak ölçüde ticarileşmiş olmasından gelir; ben asıl tehdidi profesyonelizm dediğim bir tutumda görüyorum”(2004:81) demektedir. “Profesyonelizmle kastettiğim şey ise, bir entelektüel olarak yaptığınız işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ile akşam beş arasında (...) yaptığınız bir şey diye düşünmenizdir –denizi bulandırmamanız, kabul edilmiş paradigmalara ya da sınırların dışına çıkmamanız, pazarlanabilir ve öncelikle de ‘prezantabl’ olmak uğruna kendinizi ‘aman bir tatsızlık çıkmasın da’ diye düşünen, apolitik ve ‘nesnel’ biri haline getirmenizdir”(2004:81) diyerek entelektüelin dikkat etmesi gereken önemli bir noktaya parmak basmaktadır.

Said’e göre entelektüelin temsil ettiği şey, “heykelimsi bir put değil, bireysel bir iş, bir enerji, kendi dili ve toplumu içinde bir dizi meseleyi bir taraf olarak, net ve açık bir biçimde kendisine dert edinen inatçı bir güçtür”(2004:80). Bu güç de son kertede aydınlanmış olmak ve özgürleşmeyle alakalıdır. Entelektüelin putları yoktur; entelektüel, ister siyasi olsun isterse de dini bütün putlara karşıdır. Entelektüel, put kırıcıdır. Yani genel olarak entelektüelin rolü, “bilinmedik gücün zorla kabul ettirilmiş sessizliğine ve kanıksanmış sükunetine ne zaman nerede olursa olsun meydan okuyup bozguna uğratmaktır”(Said, 2003: 49). Said’e göre entelektüel, muhalif bir kişiliktir ve bu entelektüel, iktidarlar karşısında kişi özgürlüğü ve onurunun yanında taraf almaktadır.

M. Foucault, entelektüel olgusu üzerinde tartışırken özellikle J.P. Sartre ile polemige girmiş ve Sartre'ı da geleneksel entelektüel olarak görmüştür. Bundan dolayı Sartre'ın da bu konudaki görüşlerine değinmek gerekmektedir.

Sartre'ın aydın üzerine olan görüşleri, Marksizm ile flört etmeye başladığı dönemlerde şekillenmiştir. Sartre, 2. Dünya (Paylaşım) Savaşı'ndan sonra bütün ilgisini toplum ve tarih deneyimlerine yöneltmiş, tarihin biçimsel yapılarının, toplumsal grupların diyalektiğinin ele alındığı “Diyalektik Aklın Eleştirisi” adlı eserine geçmiştir. Bu dönemle birlikte Sartre, bireysel arzu ve sorunlardan ziyade, toplumsal sorun ve gereksinimlerle ilgilenmiştir. Bundan dolayı da “Sartre'ın ilk dönem–2. Dünya Savaşı öncesi- felsefesi ‘özgürlük felsefesi’, ikinci dönem – 2.Dünya Savaşı’yla birlikte- felsefesinden ise ‘özgürleşme felsefesi’ olarak söz etmek yanlış olmayacaktır” (Kırkoğlu, 1988: 9).

Sartre'a göre aydın “taraf” olmak zorundadır. Toplumsal bir varlık olan aydın, istese de kendisini toplumsal sorunlar yumağından soyutlayamaz ve bundan dolayıdır ki aydın, taraftır. Sartre, “Aydınlar Üzerine” adlı eserinde bu konuda şunları demektedir: “Başka bir deyişle çelişkisinin doğası, aydını zamanımızın bütün çatışmalarında taraf olmaya zorlar, çünkü bunların tümü de-sınıf çatışmaları, ulus ya da ırk çatışmaları – egemen sınıfın, ezilenler üstündeki baskısının tek tek sonuçlarıdır ve o, kendisinin de ezilenlerden olduğu bilinciyle, her çatışmada ezilenlerin safında bulur kendisini” (Sartre, 2000: 43). Sartre'a göre, toplumsal yaşam içinde hangi kesim(ler) eziliyorsa, aydın da bu kesim(ler) lehine tavrını koymak zorundadır.

Sartre'a göre, aydın içinde bulunduğu koşulları anlamak zorundadır. “O halde, içinde yaşadığı toplumu anlayabilmesi için aydının önünde tek bir yol var: o da, toplumu ezilenlerin bakış açısından ele almak” (Sartre, 2000:44). Görüldüğü gibi burada da Sartre, bir Marksist perspektifiyle toplumsal bir olgu olan aydına bakmaktadır. Bu perspektifle hareket etmesinde başta da ifade ettiğimiz gibi, 2. Dünya Savaşı'yla birlikte toplumsal bunalımların bireysel olmadığını, daha karmaşık bir durum arz ettiğini görmesi etkili olmuştur, bu

durum da Sartre'ın kendi varoluşçuluğunun Marksizm ile sentezleme girişimlerine girmesine neden olmuştur.

Sartre'a göre aydın, “kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokan ve küresel insan ve toplum kavramı adına kabullenmiş gerçeklerin ve bundan kaynaklanan davranışların tümünü sorgulama iddiasında olan biridir” (Sartre, 2000:11). Sartre, aydın tanımını yaptıktan sonra şöyle devam etmektedir: “Aydının eski konumuna düşmemesi için, sürekli olarak yapması gereken iki özellik vardır: Sürekli özeleştirme ve ezilen sınıfların eylemlerine somut ve koşulsuz katılım” (Sartre, 2000:50-51). Sartre, aydının burjuva sınıfı kökenli olduğunu belirtmiş ve eski konumuna düşmemesi derken, tekrar burjuva yaşamına ve onun ahlak dünyasına, aydının tekrar dönmemesini belirtmek istemiştir.

Sartre, kendisi de önemli bir yazar olarak “yazar” üzerinde de söylemlerde bulunmuştur. Ona göre yazar, “çağının adamıdır. Her söylediği, her söylemediği sözün çağında yankısı olur” (Sartre, 1997: 73). Yazar için susmak da bir tepkidir ve bu tepkinin de yankısı olur. Yazar istese de, kendisini çağından ve onun sorunlarından soyutlayamaz. Yazar, somut toplumsal yaşam alanı içinde olduğu için, toplumsal sorunlardan sorumludur. Savaşı, bizler yaratmış olmasak da ondan sorumluyuz; savaşı bizler yaratmışız gibi ondan sorumluyuz. Bu sorumluluk bilinci, “insan olmak” bilincidir.

Sartre; düşünen, sorgulayan insana ya da kendisinin sevdiği kavramıyla söyleyecek olursak “kendisi-için varlık” a evrensel insan olma misyonunu biçmiş ve bu insanın, dünyadaki bütün olumsuzluklardan sorumlu olduğunu, bu insanın kendisini böyle hissetmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre aydın; dar milliyetçilik ideolojisi içinde hareket ederse kendi gerçekliğini ortaya koyamayacağı gibi var olan ulusal sorunlara da çare bulamaz, bulacak gücü de kendisinde yaratamaz; çünkü ulus dediğimiz olgu, evrensel insan ulusundan bağımsız değildir. Sartre, gerçekten de bu düşüncesinde içten ve gerçekçidir. Kendi yaşamında bunu gösterebilmiştir.

Entelektüel nedir, kime denilir sorularını cevaplandırmak gerekirse şöyle denilebilir: “Günümüzde entelektüel, somut olaylar üzerinde, soyut düşünceler üretebilen, toplumun temel sorunlarıyla yakından ilgilenen, yaşanan çeşitli olayları eleştirebilme cesaret ve yeteneğine sahip olan, çeşitli teorik konularda yeni yöntem ve bilgiler sunabilen insan anlamında kullanılmak durumundadır”(Erkul, 1999:93). Bu perspektifle bakıldığında Foucault'nun da önemli bir entelektüel olduğu görülecektir.

A.3. Spesifik Entelektüeller

Daha önce de belirttiğimiz gibi 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden birisi olan Foucault'nun en önemli teması, uğraş alanı, bilgi/iktidar/etik arasındaki ilişkilerin sorgulanmasıdır. Foucault'nun bilgi, iktidar ve etik arasındaki ilişkileri incelerken getirdiği felsefi yaklaşımlar, özellikle kendisini muhalif hisseden entelektüel ve akademi dünyası açısından kendiyile hesaplaşmalar getirmiştir; çünkü Foucault'nun entelektüel anlayışı özgündür ve aydınlanma döneminden esinlenen evrensel/geleneksel entelektüel anlayıştan kopmayı dile getirir. Foucault, kendi entelektüel anlayışını, aydınlanma döneminden kaynaklanan evrensel/geleneksel entelektüel anlayışın eleştirisi üzerine oluşturmuştur.

Entelektüel, aydınlanma temelli kavramsallaştırmasında bir lider konumuna sahiptir. Bu entelektüel, insanların bilmedikleri; ama öğrenmeleri gereken gerçeği bilendir. Aslında bu yaklaşımın, yani entelektüelin hiyerarşide kendine özgü yüksek bir basamakta konumlanışının kökleri, yazılı bilgiye ulaşabilen, dolayısıyla yazılı bilgiyi öğrenme ve üretme tekeli elinde bulunduran tek grubun Batıda rahipler, İslam dünyasında mollaların olduğu Ortaçağa kadar gitmektedir (Topçuoğlu, 2006: 222).

Foucault, ilham aldığı Nietzsche'nin de yardımıyla, evrensel doğrulara inanmaz. Ona göre, evrensel kabul gören doğrular ve kanıtlar tarihin belirli bir döneminde inşa edilmişlerdir. Kabul edilen bu doğrular ve kanıtlar, aydınlanma dönemi kaynaklıdır. İnşa edilmiş bu doğrular ve kanıtlar, inşa edildikleri için eleştirilebilir ve değiştirilebilirler, hatta yok edilebilirler de. Bu bağlamda Foucault'nun felsefi dizgesinde, Nietzsche'de olduğu gibi, evrensel bir kanıttan bahsedilemez ve dolayısıyla da evrensel bir doğru da yoktur.

Evrensel/geleneksel entelektüelin de evrensel doğru ve kanıtlardan yola çıktığını vurgulayan Foucault'ya göre "tarih, insanların nasıl düşünmeden hareket ettiklerinin, düşünce tarihiyse, insanların nasıl hareket etmeden düşündüklerinin hikayesidir. Bu yaklaşımı, teorik bilginin pratik hayattan kopuk üretildiği noktada evrensel akılla evrensel doğruları tescilleyen entelektüelin

meşruiyetini krize sokar” (Topçuoğlu, 2006:222-223). Böylelikle gerçek insani ilişkilerden yola çıkmadan inşa edilen evrensel doğru ve kanıtların geçersizleştiği gibi, evrensel doğru ve kanıtlara yaslanan, aydınlanma kökenli evrensel/geleneksel entelektüellerin de savları geçersizleşmektedir.

Foucault'nun entelektüel olgusunu sorgulaması “entelektüel”i eleştirmesi, “doğru ve gerçek ile bilimsel olan bilgi üzerinden ilişkilerimiz nedir”, “gerçeklik oyunları nasıl kurulur”, “gerçek, başkalarıyla olan ilişkilerimizin kurulmasında nasıl bir rol oynar”, “doğru ve gerçek, iktidar ve birey arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirir” gibi soruları üzerinden sorgular; çünkü Ona göre bilgi, bir doğru sorunu değil; bir iktidar sorunudur. O, buradan yola çıkarak, “entelektüellerin siyasi sorunlarını ‘bilim/ideoloji’ terimleriyle değil; ‘hakikat/iktidar’ terimleriyle düşünmemiz gerekmektedir” (Foucault, 2005b: 52) önerisinde bulunmaktadır.

Foucault'ya göre “entelektüel için temel siyasi sorun, bilimle ilintili olan ideolojik içerikleri eleştirmek ya da kendi bilim pratiğine doğru bir ideolojinin eşlik etmesini sağlamak değil; yeni bir hakikat siyaseti oluşturmanın mümkün olup olmadığını bilmektir. Sorun insanların bilincini ya da kafalarında olanı değil, hakikati üreten siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirmektir” (Foucault, 2005:52-53). Foucault'ya göre, hakikat denilen söylem rejimi de inşa edilmiştir ve “siyasi sorun yanılgı, yanılsama, yabancılaşmış bilinç ya da ideoloji değil; hakikatin ta kendisidir. İşte Nietzsche'nin önemi” (Foucault, 2005b:85).

Foucault, Voltaire'i geleneksel entelektüelin tipik bir örneği olarak gösterir. Foucault, geniş anlamda geleneksel entelektüeli, dar anlamdaysa Voltaire'i, kendini kitlelerin dışında görme ve konumlandırma, dolayısıyla kitleyi uzaktan (kuş bakışı) eleştirme ve bu eleştirilerini evrensel akla dayandırma, dahası bu eleştirilerini normatif ve küresel bir teori olarak sunma özellikleri ile tanımlar. Onun temsiliyet alanlarını sorgular. Geleneksel entelektüel tüm dünyada işleyecek, bütün spesifik sorulara kendi genelliği içinden cevap verecek bir büyük kuram (grand theory)- dünyanın nasıl

olduğunun ve nasıl olması gerektiğinin bir açıklanmasını- yaratır (Topçuoğlu, 2006: 223).

Foucault'ya göre geleneksel entelektüel, kendisini evrensel bir hakikatin bilincine sahip gördüğü için kendisini 'evrenselin sözcüsü' olarak konumlandırır, kitlelere öncülük edip onlara yol gösterir. Kitleleri sürü olarak gören bu entelektüel, kendisini de kitleleri bilinçlendiren çoban olarak görür. Foucault modern Batı toplumlarına özgü bu evrensel/geleneksel entelektüelin spesifik bir tarihsel figürden doğduğunu belirtir: "Zenginliğin iktidarı, despotizmi, suistimali ve küstahlığına karşı adaletin evrenselliğini ve ideal bir yasanın eşitçiliğini koyan adalet adamı, hukuk adamıdır. On sekizinci yüzyılın büyük siyasi mücadeleleri yasa, hukuk, anayasa, akılda ve doğada adil olan, evrensel ölçüde geçerli olabilecek ve olması gereken şeyler için yapılmıştı. Bugün 'entelektüel' (sözcüğün sosyolojik değil, siyasi anlamında entelektüeli kastediyorum, yani bilgisini, uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan kişi) dediğimiz şey, sanırım, hukukçudan ya da her halükarda adil bir yasanın evrenselliğini ortaya atan, hatta daha sonra bunu, hukuku meslek edinmiş olanlara karşı yapan kişiden (bu tür entelektüellerin prototipi Fransa'da Voltaire'dir) doğmuştur. 'Evrensel' entelektüelin kaynağı itibarlı hukukçudur ve 'evrensel' entelektüel en eksiksiz ifadesini de yazarda, herkesin kendisini tanıyabileceği değerlerin ve anlamların taşıyıcısında bulur" (Foucault, 2005b: 79-80).

Foucault'ya göre, 19. ve 20. yüzyılda evrensel adalet ve yasa adamı yerini giderek solcu entelektüele bırakır. "Kitlelerin büyük yürüyüşü artık daha spesifik bir sınıf mücadelesi halini almıştır; ancak iktidarın tahakkümü altındaki proleteryanın hakikate ulaşamadığı; çünkü bilincinin iktidarı elinde tutanların manipüle ettiği bir ideoloji tarafından yabancılaştırıldığı, çarpıtıldığı düşünülmektedir" (Keskin, 2005c: 15). Bundan dolayı da Marksist entelektüeller, işçi sınıfına yol göstermek için, işçi sınıfının önderliğine soyunmuşlardır. İşçi sınıfının önderliği olma misyonunu Marx, Engels, Lenin, Györg Lukacs, A. Gramsci vb. gibi büyük düşünürlerde görmek mümkündür. Bu konuda Foucault şöyle demektedir:

“ ‘Sol’ entelektüel uzunca bir dönem boyunca hakikat ile adaletin efendisi olma kapasitesini taşıyan biri olarak konuşmuş ve böyle konuşma hakkına sahip olduğu kabul edilegelmiştir. Entelektüel, evrenselin sözcüsü sıfatıyla dinlenmiş ya da dinlendiğini iddia etmiştir. Bu entelektüel olmak, bir ölçüde hepimizin bilinci/vicdanı gibi bir şey olmak demektir. Bence bu noktada Marksizmden, daha doğrusu gücünü kaybetmiş durumdaki bir Marksizmden alınmış bir fikirle karşı karşıyayız. Nasıl proleterya, kendi tarihsel konumu gereği evrenselin taşıyıcısıysa (ama evrenselin dolaylımsız, yansımasız, kendisinin pek de bilincinde olmayan taşıyıcısı), entelektüel de ahlaki, teorik ve siyasi seçimi yoluyla bu evrenselliğin bilinçli ve gelişkin biçiminin taşıyıcısı olmaya özenir. Böylece entelektüel, karanlık, kolektif biçimi proleterya da cisim bulan bir evrenselliğin berrak, bireysel biçimi olarak görülür” (Foucault, 2005b: 77).

Foucault, evrensel/geleneksel entelektüeli acımasızca eleştirir; başkaları adına konuşmanın utanç verici olduğunu belirtir. Foucault, evrensel/geleneksel entelektüel döneminin kapandığını vurgulamıştır. Foucault’ya göre, Sartre ve benzerleri gibi estetikten politikaya kadar her konuda otorite olmaya çalışan ve adaletin sesini ve doğrusunu duyuran evrensel/geleneksel entelektüellerin dönemi bitmiştir.

Foucault’nun evrensel/geleneksel entelektüelin soyunun tükenmekte olduğu sonucuna varmasının ve bu entelektüel duruma karşı çıkışının özünü, tarihsel olayların ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ndeki gibi yaşanan veya henüz deneme evresinde çöken devrimlerin getirdiği hayal kırıklıklarından daha ziyade, düşünürün, iktidar ve gerçek arasındaki ilişkilere getirdiği eleştirel bakışta aramak doğru olur (Topçuoğlu, 2006: 224).

Foucault, günümüzde geçerli olabilecek entelektüel anlayışın spesifik entelektüel olacağını belirtir. Spesifik entelektüeli, bilgisini ve gerçekle olan ilişkisini, politik alanda iktidara karşı kullanan kişi olarak tanımlayan Foucault, böylelikle evrensel/geleneksel entelektüelin yerine spesifik entelektüeli koyar.

Foucault'ya göre adalet ve yasa adamından doğan evrensel/geleneksel entelektüelden farklı olarak spesifik entelektüel başka bir tarihsel figürden doğmuştur. Bu tarihsel figür de “bilgin”dir. Tarihsel olarak biyoloji ve fizik, bu yeni entelektüelin oluşum alanıdır. Bu noktada Foucault şöyle demektedir:

“Bana soracak olursanız, ‘spesifik’ entelektüel figürü İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra şekillenmiştir. Evrensel entelektüel ile spesifik entelektüel arasındaki geçiş noktasını temsil eden de herhalde atom fizikçisiydi (Tek bir sözcükle, daha doğrusu tek bir isimle: Oppenheimer). Atom fizikçisi bilimsel bilgiyle ve kurumlarla doğrudan ve yerel bağlarla sahip olduğu içindir ki müdahalede bulunabiliyordu; ama nükleer tehdidin bütün insan ırkını ve dünyanın kaderini etkilemesinden bu yana, atom fizikçisinin söylemi aynı zamanda evrensel olabilenin söylemi de olabiliyordu. Atom bilgini, bütün dünyayı ilgilendiren bu protestonun gölgesine sığınarak, bilginin düzenindeki kendi spesifik konumunu işin içine soktu. Böylece entelektüel, sanırım ilk defa olarak, ortaya koyduğu genel söylemi nedeniyle değil, kendi denetiminde tuttuğu bilgi sayesinde siyasi iktidarların kendi peşine düştüğünü gördü: İşte entelektüel tam bu düzeyde siyasi bir tehdit haline gelmişti” (2005b: 79).

Evrincilik (Darwin ve Darwin sonrası evrimciler) ve İzafiyet teorisi, bilginin çağdaş siyasi mücadelelere yerel bir bilimsel hakikat adına müdahale etmeye başladığı önemli ana işaret eder. Bu yeni entelektüelin öneminin ortaya çıkması İkinci Dünya Savaşı ve atom fizikçisiyle olmuştur. Atom fizikçisinin elindeki yerel bilimsel bilgi yaşama faydalı olabilecek ya da yaşamı yok edebilecek, hatta dünyanın ve insan türünün kaderini belirleyebilecek bir iktidar olduğunu göstermiş ve böylece spesifik entelektüeli, bilgini, siyasi güçlerin bir hedefi kadar siyasi bir tehdit haline de getirmiştir (Keskin, 2005c: 25).

Foucault'ya göre artık siyasi anlamda entelektüel; evrensel bir hakikatin sözcüsü, herkes için geçerli olan değer ve tutumların taşıyıcısı, herkes için adil ve doğru olan adına eylemde bulunan evrensel/geleneksel bir entelektüel olamaz. Günümüzün yeni entelektüeli spesifik bir kurumda çalışan bir kimsedir. Akıl hastanesinde, üniversitede, ailede, hapisanede, sosyal hizmet kurumlarında vb. gibi kurum ve kuruluşlarda çalışan spesifik entelektüelin

bilgisi bütünselleştirici bir bilgi ve totalleştirici bir toplum teorisi değil; spesifik, yerel bir alandaki uzmanlığı ve becerisidir. Buradan yola çıkarak, spesifik entelektüel yerel bir alandaki uzmanlığı ve becerisiyle iktidar odaklarına karşı mücadele edebilir. Spesifik entelektüel kendi alanında öğrendiği bilgiyi, kendi spesifik alanında yerleşmiş iktidar ilişkileri ve teknikleriyle mücadele ederek hakikat rejimini değiştirmek, hakikatin iktidarını tersyüz ederek de kullanabilir.

Foucault'ya göre, artık entelektüelin dikkate alınması gereken özelliği “evrensel değerlerin taşıyıcısı” olması değildir. “Entelektüel, spesifik bir konum işgal eden kişidir; ama bizimki gibi bir toplumda bu spesifiklik bir hakikat aygıtının genel işleyişiyle bağıntılıdır. Başka bir deyişle, entelektüelin üç yönlü bir spesifikliği vardır: Kendi sınıfsal konumunun (kapitalizmin hizmetindeki küçük burjuva ya da proleteryanın ‘organik’ entelektüeli olarak) spesifikliği; bir entelektüel olarak durumuyla (araştırma alanı, laboratuvarındaki yeri, üniversitede, hastanede, vb. boyun eğdiği ya da başkaldırdığı siyasi ve ekonomik talepler) bağıntılı biçimde yaşam ve çalışma koşullarının spesifikliği; son olarak da, toplumumuzdaki hakikat siyasetinin spesifikliği” (Foucault, 2005b: 83). Günümüzün spesifik entelektüeli, spesifik olarak işgal ettiği alanlarda inşa edilen hakikat oyunlarını görebilir ve gördüğü bu hakikat oyunlarının deşifre edilmesinde ve değiştirilmesinde etkinlik gösterebilir.

Spesifik entelektüeller ve kitle ilişkisine de değinen Foucault, özellikle Mayıs 1968 olaylarını da göz önünde bulundurarak, kitlelerin artık bilgi edinmek ve gerçekleri görmek için entelektüellere ihtiyaç duymadığını/duymayacağını belirtmiştir. Günümüzde var edilecek yeni mücadelelerde entelektüellerin rolü, global düzeyli eylemlerde kitlelerin öncüsü olmak değil (Foucault, bu noktada özellikle Sartre’ı eleştirir), yerel mücadelelerde özel bir grubun danışmanı olmak gerektiğini vurgulayan Foucault, bu noktada şöyle demektedir: “Oysa son atılımdan bu yana entelektüellerin keşfettiği şey, kitlelerin bilmek için onlara ihtiyaç duymadığıdır; kitleler eksiksiz biçimde, açık seçik, entelektüellerden çok daha iyi bilmektedir; ve bunu güçlü bir şekilde ifade etmektedir. Ama bu söylemi ve

bu bilgiyi engelleyen, yasaklayan, geçersiz kılan bir iktidar sistemi vardır. sadece yüksek sansür mercilerinde var olan bir iktidar değil, bütün toplumsal ağa çok derinlemesine, çok ustalıkla nüfuz eden bir iktidar. Entelektüeller de bu iktidar sisteminin parçasıdır, onların ‘bilincin’ ve söylemin failleri oldukları düşüncesi de bu sistemin bir parçasıdır. Entelektüelin rolü, herkes hakkındaki ifade bulamamış hakikati söylemek için ‘biraz öne veya biraz yana’ çıkmak değildir; entelektüelin rolü, daha çok iktidar biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem aracı olduğu yerde mücadele etmektir: ‘Bilginin’, ‘hakikatin’, ‘bilincin’, ‘söylemin’ oluşturduğu düzende” (Foucault, 2005b:32). Entelektüelin rolü: Bütün iktidar ağlarına karşı mücadele etmektir.

İktidar(lar) toplumsal yaşam alanlarının bütün hücrelerine yayılmıştır. İnsani yaşam alanlarının en mahrem bölgelerine yayılan iktidar, uysal ve sevecen teknikleriyle yatak odalarına bile girmiştir. Bundan dolayıdır ki entelektüelin temel görevi, iktidara karşı mücadeledir. “İktidarı en görünmez ve en aldatıcı olduğu yerde ortaya çıkartmak ve ona zarar vermek için mücadeledir. ‘Bilinçlenmek’ için mücadele değil (bilincin bilgi olarak kitleler tarafından edinilişinin ve özne olarak burjuvazi tarafından ele geçirilişinin ve işgal edililişinin üzerinden çok zaman geçti), iktidarı kökünden yıkma ve zaptetme için mücadele” (Foucault, 2005b: 33).

A.4. Entelektüeller ve İktidarlar

Daha önceki bölümlerde Foucault'nun iktidar(lar) üzerine olan görüşlerine yer verilmişti. Foucault, iktidarın sadece “devlet” aygıtından oluşmadığını, devlet aygıtıyla beraber toplumsal hayatta birçok iktidar aygıtının olduğunu belirtir: Aile, eğitim sistemi, ordu, hapishaneler, klinikler, bilim ve teknoloji, vb. Ayrıca iktidar, üstten inmece ve her zaman baskıcı değil; iktidar daha çok aşağıdan yayılan ve sevecenliğiyle kendisini gösteren bir özelliğe sahiptir. İktidar, yeni ilişkiler üretir ve kendisini ilişkilerde devam ettirir, böylece iktidar sistemi, iktidar ilişkileri yoluyla toplumsal hayatın bütün gizli bölgelerine yayılır ve böylece toplumsal hayat, iktidar adacıklarından oluşan bir sistem haline gelir. Bu sistem insanları kapatılmaya mahkum ettiği gibi, insanların bu kapatılma durumundan özgürleşmesine de imkan verir. İşte büyük bir hapishane/tımarhane olan modernitenin, özgürleşmeye imkanı noktasında entelektüellere büyük görevler düşmektedir. Tabi ki entelektüeller öncü/lider konumunda ve evrensel adaletin sözcüsü olarak değil; bir danışman olarak taktik ve stratejiler üreterek yardımcı olabilir.

Bu bölümde entelektüel ve iktidar(lar) ilişkisini vurgulamak için, Foucault'nun Deleuze ve Guattari'nin “Anti-Oedipus” kitabı için yazdığı önsözden yola çıkıp bu bölümü bitireceğiz.

Anti-Oedipus eseri, Mayıs 68 öğrenci hareketlerinden esinlenerek yazılmış bir eser olup, bu hareketlerin felsefesini ve özünü ortaya koyan önemli yapıtlardan biridir. Başta burjuva aile yapısından yola çıkarak bütün baskıcı kurum ve kuruluşların eleştirisinden yola çıkan bu önemli eser belki de “ben/özne” merkezli felsefeye son darbeyi vurmuştur.

“Ben”i merkeze koyan felsefe, bireyin toplumsal alandaki tutsaklığını bir veri olarak almaktadır; çünkü “ben” ya da “özne” aile kurumu başta olmak üzere toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilmektedir. Tüm bilimsel ve kültürel etkinlik de bu biçimlendirme işlemini kaçınılmaz görerek meşrulaştırmaktadır. Çağımızdaki bilimsel ve kültürel etkinlikler aşırı bir biçimde kurumlaşmış, hiyerarşikleşmiş merkezler tarafından

gerçekleştirilmektedir. Bu kurumların hepsi bilgi, bilim, kültür adı altında bireylerin yaratıcı etkinliklerini öldürmekte, onları bir iktidar ilişkisinin içine sokmaktadır. Mayıs 68 öğrenci hareketlerinin özü, bu modern kurumların bastırıcı etkinliklerine karşı bireylerin özgürlük taleplerini toplumsal alana taşıma hareketiydi (Yakupoğlu, 2005: 80).

Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'u da bu özgürlükçü hareket içinden seslenir. Bireyi engelleyen bütün setlere karşı durur ve "Ben/özne" merkezli bütün felsefi hareketlerle arasına bir çizgi koyar. Bundan dolayıdır ki Anti-Oedipus Foucault'nun ilham aldığı eserlerden biri olup, üstelik Foucault, bu esere bir de önsöz yazmıştır.

Foucault gibi Deleuze ve Guattari de psikanalizmin eleştirisini yapar; psikanalizin, toplumsal baskının bürokratik bir aracı olduğunu söyler. Buradan yola çıkarak kliniklerin de birer hapisane gibi işlediğini vurgular. Bu mantığa göre, klinikler yaratıcı bireyleri, normal bireyler haline dönüştüren baskıcı kurumlardır. "Deli" damgasıyla bu kliniklere hapsedilen yaratıcı bireyler, normalleş(tiril)miş bir şekilde bu kliniklerden salıverilirler.

Anti-Oedipus genelde toplumsal baskı aletlerini araştırırken, özelde de psikanalizin nasıl baskıcı ve sömürgeci bir etkinlik olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Deleuze ve Guattari'ye göre "Oedipus her zaman başka yollarla yürütülen sömürgeleşmedir, içsel sömürgeci ve bizde, Avrupalılarda bile bunun kendi sömürge biçimimiz olduğunu göreceğiz" (Akt., Yakupoğlu, 2005: 80). Freud'la birlikte kurumsallaşan Oedipus kompleksi, ben/özne merkezli bireyi oluşturan bir oyundur, ki ben/özne biçiminde oluşturulan birey, hapsedilmiştir. Denilebilir ki "Ben'i oluşturma bir sömürgeleştirme işlevidir. Toplumun bize zor kullanarak giydirdiği bir üniformadır" (Yakupoğlu, 2005:81).

Deleuze ve Guattari'ye göre arzu, psikanaliz söylemi tarafından tutsaklaştırılmıştır. Psikanaliz söylemi, kavramlar üreterek "ben"i inşa etmekte ve bu inşa edilen ben, arzuyu biçimlendirmektedir. Ben toplumsal kurumun temel ögesidir. Psikanaliz, arzuyu tutsaklaştırdığına göre, bu arzuyu

özgürleştirecek bir yöntemin bulunması gerekmektedir. Deleuze ve Guattari bu yöntemin, psikanalizin zıttı olan şizo-analiz olduğunu ileri sürmektedir. Şizo-analizin amacı, arzuyu Oedipus boyunduruğundan kurtararak onu şizofrenikleştirmektir (Yakupoglu,2005:81).

Foucault gibi Deleuze ve Guattari için de şizofreni bir eksiklik, hastalık biçimi değil; aksine yaratıcı, özgürleştirici bir durumdur. Şizofreni, iktidar ağlarından çıkıp, kapitalist zihniyetin kodlayıcı, tutsaklaştırıcı işleyişine karşı direnme ve bu sisteme karşı çıkma hareketidir. Dolayısıyla şizofreni yaratıcı ve özgürleştirici bir durumdur.

Foucault'ya göre "Anti-Oedipus'u yeni teorik referans olarak okumak bir yanılgı olur(...). Bu olağanüstü yeni nosyon ve sürpriz kavram bolluğunda bir 'felsefe' aramamak gerekir. Anti-Oedipus yalancı parlaklıktaki bir Hegel değildir" (Foucault,2005b:55). Anti-Oedipus'un bütünselleştirici bir teori olmadığını ve aksine bütün bütünselleştirici teori ve yaklaşımlara karşı yazılmış bir eser olduğunu belirten Foucault, "sanıyorum, Anti-Oedipus'u okumanın en iyi biçimi, onu, örneğin 'erotik sanat'tan söz edildiği anlamda bir 'sanat' gibi ele almaktır. Çokluk, akım, dispoitif* ve dal budak salma gibi görünüşte soyut kavramlara dayanarak, arzunun gerçeklikle ve kapitalist 'makine'yle ilişkisinin analizi somut sorulara cevaplar getirir. Şeylerin niçin'inden çok nasıl'ıyla meşgul olan sorular"(Foucault,2005b: 55-56) belirlemesinde bulunmaktadır.

Foucault'ya göre Anti-Oedipus üç rakiple karşı karşıya gelir. Aynı güce sahip olmayan, farklı derecelerde tehdit oluşturan ve kitabın farklı araçlarla kavga ettiği üç rakip. Bunlar:

"1. Siyasi asetikler, hırçın militanlar, teori teröristleri, siyasetin ve siyasi söylemin katıksız düzenini korumak isteyenler. Devrim bürokratları ve hakikatin memurları.

* Foucault bu kavramla söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari önlemler, bilimsel sözceler, felsefi, ahlaki ve hayırseverce önermeler arasında kurulabilecek ilişkiler şebekesini anlatmak ister.

2. Arzunun acınası teknisyenleri, her göstergeyi ve her semptomu kaydeden ve arzunun çoğul örgütlenmesini yapının ve yokluğun ikili yasasına indirgemek isteyen psikanalistler ve göstergebilimciler.

3. Nihayet, temel düşman, stratejik rakip (...): Faşizm. Kitlelerin arzusunu seferber etmeyi ve kullanmayı çok iyi bilmiş olan Hitler ve Mussolini'nin tarihsel faşizmi değil yalnızca, hepimizin içinde bulunan, gündelik davranışlarımıza ve ruhlarımıza musallat olan faşizm, bize iktidarı sevdiren, bizi tahakküm altına alan ve sömüren bu iktidarı arzulatan faşizm” (Foucault,2005b:56).

Foucault, entelektüelin rolü olarak gördüğü, iktidar odaklarını deşifre etmek ve bunlara karşı taktik ve stratejiler geliştirmenin dışında, ve en önemlisi olarak, entelektüelin kendi içindeki faşizmle yüzleşmesi gerektiğini vurgular; çünkü ona göre arzunun üzerindeki faşist kodlamalar da özgürlüğün önündeki en büyük engellerdendir. Faşist kodlamalar nedeniyle, kitleler özgürlüğü talep ederken faşist bir organizasyonun içine düşmektedir. Bundan dolayıdır ki özgürleşim için, kendi içimizde taht kurmuş olan faşizmle yüzleşmek gerekmektedir ve en başta da entelektüellerin bu mücadeleye girişmeleri gerekmektedir.

Entelektüellere önemli tavsiyeler niyetiyle sözü tekrar Foucault'ya bırakmak gerekmektedir:

“- Siyasi eylemi her türlü birlikçi (unitaire) ve bütünselleştirici paranoya biçimlerinden kurtarın.

- Eylemi, düşüncüyü ve arzuları, bölümlere ayırma ve piramit şeklindeki hiyerarşikleştirme yoluyla değil; çoğalma, yan yana koyma ve birbirinden ayırarak birbirine bağlama (disjonction) yoluyla artırın;

- Batı düşüncesinin, iktidar biçimi ve gerçeğe erişme kipi olarak uzun süre kutsallaştırdığı eski Negatif'in kategorilerinden (yasa, sınır, iğdiş etme, yokluk, boşluk) kurtulun. Pozitif ve çoğul olan şeyi tercih edin, farklılığı tekbiçimliliğe, akımları birliklere, hareketli düzenleri sistemlere tercih edin. Üretken olanın yerleşik değil, göçebe olduğunu kabul edin;

- Dövüşülen şey iğrenç bile olsa, militan olmak için asık suratlı olmak gerekmediğini kabul edin.

- (...);

- İktidara aşık olmayın” (Foucault, 2005b: 57-58).

B. M. FOUCAULT'YA YÖNELTİLEN KİMİ ELEŞTİRİLER

Foucault'nun felsefe ve sosyal bilimler üzerine olan analizleri birçok çevre ve düşünür tarafından takdirle karşılanıp olumlu bulunduğu gibi, bu alanlardaki analizlerini eleştiren çevre ve düşünürler de olmuştur. Gerçeği çok farklı alanlarda çalışan Foucault'ya ve onun çalışmalarına çok farklı tepkiler gelmesi de doğaldır. Şimdi bu bölümde Foucault'ya yöneltilen eleştirilere kısaca değinilecektir.

Foucault'ya yöneltilen birçok eleştiri olmakla beraber, ona yöneltilen en genel eleştiri, onun iktidar ve iktidar ilişkileri üzerine olan görüşlerinedir. Küçük, yerel iktidar adacıkları (Hapishane, klinikler, ordu, bakım evleri vb.) üzerine önemli analizler yapmasına rağmen, iktidar olgusunu sınıflardan ve sınıf çatışmalarından bağımsız ele alması ve iktidara karşı mücadelede çözüm önerileri konusunda kayıtsız kalması en fazla eleştiri aldığı noktadır.

Foucault; tarih, toplum ya da özneye ilişkin genel bir varlık bilgisine bel bağlamayı ya da genel bir iktidar kuramı geliştirmeyi kesinlikle reddeder. Gelgelelim pek çok yorumcu bu reddedişin, onun güçlülüğünün en temel kanıtı olduğuna inanır; çünkü Foucault'nun çalışmalarının değeri yaptığı tikel çözümlerinde (klinik, akıl hastanesi ve hapishane üstüne) yatar. Bu çalışmalarda her ne kadar değerli ve içgörüsü yüksek pek çok nokta bulunsa da, Foucault'nun bilgikuramsal sorunlarla ilgilenmeyi geri çevirişinin, bu sorunları değerlendirmenin zorluğundan ileri geldiğini kabul etmek gerektiğini vurgulayan düşünürler bulunmaktadır (Sarup, 2004: 121).

Foucault'ya yöneltilen önemli bir eleştiri de, düşünürün delilikle ilgili analiz ve yorumlarında Marx ve Marksist literatüründen yararlanmasına rağmen Marx'a ve Marksist terminolojiye gönderme yapmamasıdır. Bu noktada Taner Timur Foucault'ya şöyle bir eleştiri getirmektedir: "Foucault, bir konuşmasında, eserine Marksistlerin pek ilgi göstermediklerine işaret ederek 'Deliliğin Tarihi, en azından Marksistler tarafından yazılmış bilim tarihleri kadar Marksisttir' diyordu. Gerçekten de, düşünür bu eserindeki analizlerinde gerek delilerin kapatılmaları, gerekse 1794'te liberasyonları konusunda tamamen tarihi

maddeci problematik içinde ve kapitalist üretimde ‘ilkel birikim’ süreciyle paralellik halinde yorumlar yapmıştır. Fakat Foucault bu yorumlarında Marx’a hiçbir gönderme yapmadığı gibi, hiçbir Marksist kavram da kullanmamıştır” (Timur, 2005: 57-58).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Foucault kendisini hiçbir “izm” içinde görmediği gibi, her zaman da izmleri sorguya çekmiştir. İdeolojilerin insanları kalıplara soktuğuna inanan düşünür, bundan dolayıdır ki her zaman ideolojilerle arasına mesafe koymuştur. Marx’a ve Marksist terminolojiye gönderme yapmamasını da bu tavrıyla değerlendirmek gerekir.

Foucault’ya yöneltile en genel eleştirinin iktidar ve iktidara karşı yaratılacak direniş/mücadele üzerine olduğunu belirtmiştir. Bu noktada en önemli belirlemelerinden biri Sarup’un yaptığıdır: “Foucault’nun Panoptikon eğretilmesi merkezileşen anonim iktidar için yerinde bir eğretilmedir. Ama iktidarın dayatmaya ya da zorla boyun eğdirmeye çalıştığı ilke, güç ya da varlık nedir? Başka bir deyişle, modern iktidar neye karşı işlemektedir? İktidarın işleyişi ortadan kaldırıldığı takdirde değişecek olan nedir? Foucault’nun bu sorulara verdiği yanıtlar oldukça belirsizdir. İktidarın neye karşı işlediğini tanımlarken güçlük çeker. Görülen o ki iktidar neredeyse metafizik bir ilkedir” (2004: 122). Foucault’daki iktidar analizinin metafizik bir ilke gibi işlediğini ve bundan dolayı da iktidar ilişkilerinin belirsiz olduğunu vurgulayan Sarup, iktidar: “Aşağıdan yukarı doğru süzülmekte, yaşamın her anında üretilmektedir. Foucault, her nerede bir iktidar varsa orada direniş de vardır demesine karşın, direnişi ya da mücadeleyi yüreklendirecek hiçbir temel önerme sunmaz”(Sarup, 2004:122) demektedir.

Sarup bu eleştirisinde gerçekten de haklıdır; çünkü Foucault, iktidarın olduğu her yerde direniş/mücadele de vardır demesine rağmen, kimin kime karşı mücadele verdiği sorusu yanıtsız kaldığı gibi, mücadelenin nasıl olması gerektiği noktası da karanlık bir alan olarak kalmıştır.

Foucault’nun “devlet” kurumuna gereken önemi vermediği ve devletin şiddet yönünü pek vurgulamadığı noktasında da Foucault, eleştiri almıştır. Bu

noktada özellikle Poulantzas, Foucault'ya neredeyse saldırı niteliğinde birtakım eleştirilerde bulunmuştur.

Poulantzas'a göre Foucault, modern devlet biçimini ele almayı, bu devletin kapitalist üretim ilişkilerinden ortaya nasıl çıktığını açıklamayı elinin tersiyle itmekte, bu nedenle de bütün toplumsal görüngülerin daima devlet ve sınıf ayrımıyla bağlantılı bir biçimde ortaya çıktığını göz ardı etmektedir. Bu durumu bir başka biçimde ortaya yeniden getirirsek, Foucault tahakkümün temellerinin üretim ilişkilerinde, sömürde ve devletin örgütlenmesinde bulunduğu gerçeğine yeterince sıcak bakmamaktadır (Sarup, 2004: 125).

Poulantzas'a göre "Foucault, modern devlette varolan disiplinci tekniklerin önemi üstünde gereksiz yere fazlasıyla oyalanır. Bu nedenle genel olarak şiddet, yasal baskı ve yasanın süregelen önemini ihmal eder" (Sarup,2004:125).

Foucault, gerçekten de devlet kaynaklı şiddet, yasal baskı ve yasanın soğuk yüzü üzerinde fazla durmamaktadır. Devletin şiddet kaynaklı yüzünü daha çok modern-öncesi devlet için işlemiştir. Halbuki biliyoruz ki ister geleneksel devlet olsun, isterse de modern devlet olsun, devlet kurumu her zaman kendi içinde şiddet, yasal baskı ve terör nosyonlarını barındırmaktadır.

Foucault'ya yöneltilen bir diğer önemli eleştiri "Avrupa-Merkezcilik", "Oryantalizm" ve "Kültür Emperyalizmi" gibi konular üzerinde çalışmış olan Edward W. Said'ten gelmiştir. Foucault üzerine Avrupa'lı düşünürlerin göremediğini gören Said'in bu önemli eleştirisi şöyle: "Foucault'nun bence, temel noktalarının gücünü ve niteliğini ciddi anlamda bozmadıkları halde, zayıflıkları her yönüyle ortaya çıkarıldı. Foucault'nun kör noktalarından en çarpıcı olanı, örneğin, Onun esas olarak sınırlı olan Fransa tanıklıklarıyla görünüşte evrensel olan yargıları arasındaki ihtilaflar konusundaki kayıtsızlığıydı. Üstelik dışlama, sınırlama ve baskı gibi sorunlarla karşılaşan feminist ve postkolonyal yazarlarla ilişkilerinde gerçek bir ilgi göstermez. Doğrusu Foucault'nun Avrupamerkezciliği neredeyse tamdı, sanki tarih sadece bir grup Alman ve Fransız düşünür arasında cereyan etmişti. Son çalışmalarının

amaçları daha özgün ve zor anlaşılır olmaya başladığı için, tarihçiler, teorisyenler tarafından, onların kavrayışlarında bağını kestiği alanlarda yapılan titiz çalışmalarla görünüşte alay etme imasıyla genellemeleri çok daha serbest görünüyordu” (Said, 2005: 193). Said, özellikle Foucault’nun Avrupamerkezci yönünü görmüş ve bunu eleştirmiştir. Avrupa’lı çoğu muhalif düşünürün bile Avrupamerkezci kalıpları aşamamaları da ayrıca düşündürücüdür.

Foucault’nun “spesifik entelektüel”i de eleştirilen bir noktadır. Toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunların genel sorunlar olduğu ve entelektüelin de genel sorunlardan haberdar olması ve bunları dillendirmesi gerektiği noktasında Foucault, eleştiri almıştır. Bu noktada bir iki soru sorulabilir: “Çoğul söylemlere ve diğer öznelerle saygılı, hayatın içinde taktik pratik bilgi üreten, lider olmayan, analizlerini kişilere sunan bu entelektüel mümkün mü? Foucault ve Deleuze’un ortaya attığı modernizasyonun sınırlarını zorlayan entelektüel kavramsallaştırması ete kemiğe bürünebilir ve ütopyaları gerçekleştirebilir mi? Yerel birçok direnişin birbirinden bağımsız; ama kolektif olarak inşa ettiği bir büyük direniş, bugünkü dünyanın siyasal ve sosyal konjonktüründe olabilir mi?” (Topçuoğlu, 2006: 227-228).

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Genel olarak Batı düşünce geleneği düşünülürken/değerlendirildiğinde Foucault, bu düşünce geleneğinde ayrıksı bir figür olarak karşımıza çıkar. Kendi dönemine kadarki bütün Batı metafizik düşüncelerinin yeniden değerlendirmesini yapıp bu dogmatik düşüncelerden kopan Foucault için ‘çarpıcı derecede özgün, aynı zamanda rahatsız edici derecede alışılmıyın dışında’ yorumu yapılır ki, bu yorum Foucault için yerinde bir belirlemedir. Kitaplarının molotof kokteyli, mayınlar ya da havai fişekler gibi kullanıldıktan sonra küllere dönüşmesini isteyen düşünür, insan doğasına yönelik özcü, birey ve bilgiye yönelik aşkın yaklaşımları ve Aydınlanma felsefesinin/döneminin Hristiyan gelenekten aldığı ereksel(amaçsal) tarih anlayışına karşı çıkmıştır. Ona göre çok büyük bir düşünür olan Marx da bu erekselci tarih anlayışından kurtulabilmiş değildi ve Foucault’nun Marx’a yönelik eleştirilerinin bir kısmı da bu yöndeydi.

Foucault, çalışmalarını üç ana sorun üzerinde yapmıştır. Bunlar; bilgi, iktidar ve etik alanlarıdır. Bu tanım çerçevesinde her deneyim belli kavramlar ve kurumlar içeren ve ürettiği hakikatlerle ifade bulan bilgi alanı, belli normlar ve düzenlemeler içeren bir iktidar alanı ve bu bilgi ve iktidar alanları bağlamında bireyin kendisiyle kurduğu belli bir ilişki biçimini bir araya getirir. Foucault’ya göre, bu yüzden kendimizin tarihsel bir ontolojisini yapmak; bilgi öznesi, iktidar ilişkilerinin öznesi ve kendi eylemlerimizin etik öznesi olarak nasıl kurulduğumuz sorularını sormayı gerektirir.

Foucault’ya göre iktidar ilişkilerinin en önemlisi 18. yüzyılla birlikte gittikçe yaygınlaşan akıl hastanesi, hapisane, ordu, okul, fabrika gibi kurumsal yapılarda etkili, bireylerin bedenlerini ve eylemlerini merkeze alan “disiplinci iktidar”dır. Foucault, Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde modern iktidar(lar) sisteminin tarihini yazar. Bu kitapta 18. yüzyılla birlikte, iktidarın baskıcı ve şiddete dayalı işleyişinin Batı toplumlarında gittikçe azaldığını, iktidarın baskıcı olmaktan ziyade disipline edici, düzenleyici ve normalleştirici biçimde

işlediğini ortaya koyar. Foucault'ya göre disiplinci iktidar, işleyiş prensipleri açısından 18. yüzyıla kadarki egemen iktidardan tamamıyla farklılaşmıştır. Egemen iktidar, etkinliğini/işleyişini görünür olmakla kazanırken, disiplinci/modern iktidar görünmezlikle çalışır; egemen iktidar, bedenlere acı vererek insanları cezalandırırken, disiplinci iktidar ruhları/zihinleri terbiye ederek bedenleri rasyonel bir biçimde kullanarak onları üretici/işlevsel bir hale getirir. Foucault, disiplinci iktidarın bu yönü üzerinde 'zihnin iktidar için hayat yüzeyi olması, fikirlerin denetimi yoluyla bedenlerin tabi kılınması' belirlemesinde bulunmaktadır. Bu noktadan sonra ruh!, beden için bir hapisane haline gelmektedir. Yüzyıllar önce Platon, beden için, ruhun hapisanesidir diyordu. Ruhun yücelmek için bedeninin hapisanesinden kurtulması gerektiğini vurguluyordu. Foucault da bu vurguyu ironik bir biçimde hatırlatarak ve aynı zamanda onu tersyüz ederek, disiplinci iktidar ile birlikte ruhun bedeninin hapisanesi olduğunu, disiplinci iktidarın zihinleri kontrol altına alarak bedenleri kontrol ettiğini, bedenleri işlevsel bir biçimde kullandığını vurgular.

Foucault, Marx ve Marksizme eleştiri getirmiştir. Foucault, Kelimeler ve Şeyler adlı eserinde, Marx'ın kapitalizmin oluşumu için verdiği çözümlerinin büyük ölçüde Ricardocu ekonomi çerçevesinden alınan kavramlar yönünde çalıştığını belirtmiştir. Bu yönüyle Marx, Foucault'ya göre Ricardo tarafından kurulan bilgikuramsal uzamdan kaçmamıştır. Nasıl ki Ricardo 19. yüzyılda hakim olan sosyal bilimlerde düşünüyorsa Marx da bu paradigma içinde düşünmüş ve bu paradigmayı aşmamıştır. Foucault, ayrıca Marksist düşüncenin kabul ettiği, tarihsel materyalist yöntemin en temel ilkesi olan alt yapı-üst yapı arasındaki ayrıma ve Marxçı devlet ile devrim hareketi gibi anlayışları da eleştirmiştir.

Foucault, psikanalizm ve psikiyatri kurumlarını da eleştirmiştir. Foucault'ya göre tedavi edicilik misyonuyla iktidar(lar) toplumsal hayatı düzenler/denetler. İktidar, genel anlamda nüfusu düzenlediği gibi, özde de bedeni denetler. Nüfus içindeki bireylerin farklılıklarını da iktidar belirler. Normallik ve anormalliğin sınırlarını belirleyen ve denetleyen iktidar bu noktada özellikle psikanalizm ve psikiyatri kurumlarından destek almaktadır.

Bundan dolayıdır ki psikiyatri kurumları da, mikro-iktidar bir kuruluştur. Psikanalizm ve psikiyatri kurumları iktidarın yanında yer almaktadır.

Foucault, ilham aldığı Nietzsche'nin de etkisiyle evrensel doğrulara inanmaz. Ona göre, evrensel kabul gören doğrular ve hakikatler tarihin belirli bir döneminde inşa edilmişlerdir. Aydınlanma dönemi kaynaklı olan bu evrensel doğrular ve hakikatler, inşa edildikleri için eleştirilebilir ve değiştirilebilirler, hatta yok edilebilirler de. Bu bağlamda Foucault'nun felsefi dizgesinde, Nietzsche'de olduğu gibi, evrensel bir doğru ve hakikatten bahsedilemez.

Evrensel/geleneksel entelektüelin de, evrensel doğru ve hakikatlerden yola çıktığını vurgulayan Foucault, bu tip entelektüeli acımasızca eleştirir. Başkaları adına konuşmanın utanç verici olduğunu belirten Foucault, evrensel/geleneksel entelektüel döneminin kapandığını vurgulamıştır. Foucault'ya göre, Sartre ve benzerleri gibi estetikten politikaya kadar her konuda otorite olmaya çalışan ve adaletin sesini ve doğrusunu duyuran evrensel/geleneksel entelektüellerin dönemi bitmiştir. Foucault, günümüzde geçerli olabilecek entelektüel anlayışın spesifik entelektüel olacağını belirtir. Spesifik entelektüeli, bilgisini ve gerçeğe olan ilişkisini, politik alanda iktidara karşı kullanan kişi olarak tanımlayan Foucault, böylelikle evrensel/geleneksel entelektüelin yerine spesifik entelektüeli koyar.

Foucault, 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biridir. Bu yüzyılın bütün duyarlı düşünürleri gibi, Foucault da bu kanlı yüzyılın havasından etkilenmiştir. 20. yüzyılın genel havasına baktığımızda da şunları görmek pekala mümkündür: 20. yüzyıl düşüncesi, kendinden önceki yüzyıl düşüncesinin kritiğidir, "Aydınlanma Hareketi" üzerinde şekillenen 19. yüzyıl düşüncesiyle bir hesaplaşmadır. 20. yüzyılın düşünürü, 19. yüzyılda sistemleşen Aydınlanma temelli modernliğin kritiğini yapmış, modernlik projesinin içinde bulunan çoğu kavramın yeniden değerlendirmesini yapmıştır. Modernlik projesinin, insan ve toplumlar için vaat etmiş olduğu daha iyi bir dünya gerçekliği, insan ve toplumların daha ileri bir seviyede olduğu bir dünya durumu 20. yüzyılda oluşmamıştır. Toplumlar daha adil ve daha ileri bir evreye girmemiş; teknik ve teknoloji yaşamı kolaylaştırmanın ötesinde insanlar üzerinde hükümlerlik

kurmuş; “Aydınlanma Hareketi”nin eleştiren ve sorgulayan bireyi sıradanlaşmış; eleştiren, sorgulayan yaratıcı akıl, teknik akıl haline gelmiştir. Daha da önemlisi savaşlar 20. yüzyılda da bitmemiş ve bu savaşların tahrip etme gücü daha önceki yüzyıllarda ortaya çıkan savaşlardan çok daha etkili olmuş ve milyonlarca insan bu savaşlarda ölmüştür. Foucault da 20. yüzyılın bir çocuğu olarak bu karanlık tablodan etkilenen ve bu durumu kendi spesifik alanı içerisinde insani yönden değiştirmeye çalışan önemli bir düşünür ve entelektüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kanımızca Foucault’nun kendisini de içinde gördüğü “Spesifik Entelektüel” olgusu önemli bir noktaya işaret eder: Evrensel doğru ve hakikatlerden yola çıkan evrensel/geleneksel entelektüellerin evrensel söylemlerinin aksine; daha gerçekçi taktik ve stratejilerle yerel alanlardan başlamak üzere bütün kurum ve kuruluşlardaki iktidar ilişkilerini açığa çıkartmak ve tahakküme dayalı bu iktidar ilişkilerinin değişmesi için de çaba sarfetmek.

Gerçekten de günümüz entelektüellerinin böyle bir çaba içerisine girmeleri mümkündür. Mümkün dahilinde olan böylesi önemli bir çaba içerisinde olmak, entelektüelliği de hak ettiği yere oturtur. Türkiye ve dünyanın diğer ülkelerindeki entelektüellerin, içinde buldukları spesifik alan içinde var olan iktidar ilişkilerini açığa çıkartması ve görünmeden işleyen bu tahakkümcü ilişkilerin değişmesi için çaba sarfetmeleri insan onuruna saygının da bir ifadesidir. Biliyoruz ki toplumsal hayatın insani yönde değişmesi için günümüz 21. yüzyıl dünya şartlarında, artık 19. yüzyıldaki devrim stratejileri çökmüştür. Bundan dolayı da aile, eğitim, ordu, hapisane, klinik gibi mikro-iktidar kurum ve kuruluşlardaki iktidar ilişkilerine karşı durmak ve bu ilişkileri insani yönde değiştirmek, hastalanmış dünyanın iyileşmesi için de önemli bir çabadır.

Türkiye’de de bilgisini ve gerçekle olan ilişkisini politik alanda iktidara karşı kullanan kişiler olarak spesifik entelektüeller, az da olsa bulunmaktadır. Önemli olan bu tür entelektüellerin çoğalması ve bu tür entelektüellerin içinde buldukları mikro-iktidar kurum ve kuruluşlardaki iktidar ilişkilerine karşı

durması ve bu ilişkileri insani yönde değiştirmeye çabalamasıdır. Bu noktada da M. Foucault önemli bir figür olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Adorno, T.W. (2005). “Minima Moralia”, (Çev.: Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan), İstanbul: Metis Yayınları.

Akarsu, B. (1994). “Çağdaş Felsefe”, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Akay, A. (1991). “Tekil Düşünce”, İstanbul: Afa Yayınları.

Althusser, L. (1991). “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”, (Çev.: Y. Alp ve Mahmut Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.

Altunok, G. (2008). “Şiddetin Eleştirisi Olarak: Arendt ve Foucault”, Doğu Batı Dergisi, (İç.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, Sayı: 43.

Bataille, G. (2004). “Gözün Hikayesi”, (Çev: Berna Serveryan ve Ayşegül Gürsoy), İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.

Bulaç, A. (2008)., “Aydın Sapmasından Aydın – Ulema Profiline”, İstanbul : Akademi Yayınları.

Demiralp, O. (2002), “Entelektüeller ve Aydınlar”, Cogito,

Entelektüeller Gerekli mi ?, (İç), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:31.

Deveci, C. (1999). “Foucault’nun İktidar Kavramsallaştırılmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı”, Doğu Batı Dergisi, (İç.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, Sayı: 9.

Erkul, A. (1999). “Türkiye’de Arabesk Olgusu ve Aydın Tavrı”, Sosyal Bilimler Dergisi, (İç.), Sivas: Cumhuriyet Üni. Yayınları.

Foucault, M. (1993). “Ders Özetleri”, (Çev: Selahattin Hilav), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Foucault, M. (1994). “Kelimeler ve Şeyler”, (Çev.: M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (1999). “Kendini Bilmek”, (Çev: G.Ç. Güven), İstanbul: Om Yayınevi.

Foucault, M. (2000). “Büyük Kapatılma”, (Çev: Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2002). “Kliniğin Doğuşu”, (Çev.: Temel Keşoğlu), İstanbul:

Doruk Yayımcılık.

Foucault, M. (2003). “Cinselliğin Tarihi”, (Çev: Hülya U. Tanrıöver), İstanbul:

Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2004). “Felsefe Sahnesi”, (Çev: Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı

Yayınları.

Foucault, M. (2005a). “Özne ve İktidar”, (Çev.: Işık Ergüden ve Osman

Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2005b). “Entelektüelin Siyasi İşlevi”, (Çev: Işık Ergüden, Osman

Akınhay ve Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2006a). “Deliliğin Tarihi”, (Çev.: M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge

Kitabevi.

Foucault, M. (2006b). “Hapishanenin Doğuşu”, (Çev.: M. Ali Kılıçbay),

Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2007). “İktidarın Gözü”, (Çev.: Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı

Yayınları.

Genç, E. (2006). “Sosyolojik Açıdan Entelektüel Kavramlaştırmaları”,

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara : Ankara Üniversitesi.

Gutting, G. (2010). “Foucault”, (Çev: Hakan Gür), Ankara: Dost Kitabevi.

Hilav, S. (2008). “Entelektüeller ve Eylem”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Keskin, F. (1999). “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, Doğu Batı Dergisi, (İç.),

Ankara: Doğu Batı Yayınları: Sayı: 9.

Keskin, F. (2005a). “Michel Foucault”, Michel Foucault, Özne ve İktidar, (iç.),

(Çev.: Işık Ergüden ve Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Keskin, F. (2005b). “Özne ve İktidar”, Michel Foucault, Özne ve İktidar, (İç.),

(Çev: Işık Ergüden ve Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keskin, F. (2005c). “İktidar, Hakikat ve Entelektüelin Siyasi İşlevi”, Michel

Foucault, Entelektüelin Siyasi İşlevi, (İç.), (Çev.: Işık Ergüden, Osman

Akınhay ve Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kırkoğlu, S.R.(1988). “Önsöz”, J.P. Sartre, Yöntem Araştırmaları, (İç.), (Çev.:

Serdar Rıfat Kırkoğlu), İstanbul: Alan Yayıncılık.

Macey, D. (2005). “Michel Foucault-Muhalif Yaşamlar”, (Çev.: Zeynep Okan),

İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Mardin, ř. (1998), “Türkiye’de Din ve Siyaset”, İstanbul : İletişim

Yayınları.

Meriç, C. (1997). “ Mağaradakiler”, İstanbul : İletişim Yayınları.

Meydan Larousse (1985). C.I., XII, İstanbul : Meydan Yayınevi.

Özcan, Z. (2006). “Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller”, Doğu Batı

Dergisi, (İç.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, Sayı: 36.

Revel, J. (2006). “Michel Foucault, Güncelliğin Bir Ontolojisi”, (Çev: Kemal

Atakay), İstanbul: Otonom Yayınları.

Rodgers-Thompson; N., M.(2007). “Sıradışı Filozoflar”, (Çev: Nur Küçük),

İstanbul: İthaki Yayınları.

- Said, E. (1999). “Michel Foucault 1926-1984”, Doğu Batı Dergisi, (İç.),
Ankara: Doğu Batı Yayınları, Sayı: 9.
- Said, E. (2003). “Yazar ve Entelektüellerin Kamusal Rolü”, (Çev: Ece Gamze
Atıcı), Cogito, Entelektüeller Gerekli mi?, (İç.), İstanbul: Yapı Kredi
Yayınları, Sayı: 31.
- Said, E. (2004). “Entelektüel”, (Çev: Tuncay Birkan), İstanbul: Ayrıntı
Yayınları.
- Sancar, S. (2005). “Hegemonya”, Kavram Sözlüğü, (İç.), Ankara: Özgür
Üniversite Kitaplığı: 54.
- Sartre, J.P. (1997). “Denemeler (Çağımızın Gerçekleri)”, (Çev.: Sabahattin
Eyuboğlu ve Vedat Günyol), İstanbul: Say Yayınları.
- Sartre, J.P. (2000). “Aydınlar Üzerine”, (Çev: Aysal Bora), İstanbul: Can
Yayınları.
- Sarup, M. (2004). “Post-yapısalcılık ve Postmodernizm”, (Çev.: Abdülbaki
Güçlü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Swingewood, A. (1998). "Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi", (Çev: Osman

Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tekelioğlu, O. (1999). "Michel Foucault ve Sosyolojisi", (Çev.: İbrahim

Sirkeci), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Timuçin, A. (2001). "Düşünce Tarihi", (3. Cilt), İstanbul: Bulut Yayınları.

Timur, T. (2005). "Felsefi İzlenimler", Ankara: İmge Kitabevi.

Topçuoğlu, R.A. (2006). "Foucault ve Entelektüeller", Doğu Batı Dergisi, (İç.),

Ankara: Doğu Batı Yayınları, Sayı: 37.

Trombadori, D. (2004). "Marx'tan Sonra, M. Foucault'la Söyleşi", (Çev:

Gökhan Aksoy), İstanbul: Çiviyazıları Yayınları.

Yakupoğlu, M. (1999). "Özne ve Söylem", Doğu Batı Dergisi, (İç.), Ankara:

Doğu Batı Yayınları, Sayı: 9.